

# AEDICULA FUNERARĂ ÎN DACIA ROMANĂ

## Cuvînt înainte

D. M. PIPPIDI

Directorul Institutului  
de arheologie al Academiei  
de Științe Sociale și Politice

Arheologia românească, ale cărei mari realizări în ultimul sfert de veac sînt cunoscute și căreia în viitorul apropiat i se pot prezice fără exagerare și altele, tot atît de însemnate, se găsește în oarecare întîrziere în ce privește studiarea și publicarea monumentelor de artă greco-romană aflate pe pămîntul țării și datînd din primele veacuri ale erei noastre. Ne-a lipsit — și în bună parte continuă să ne lipsească —, în acest domeniu de cercetare, tradiția puternică inițiată în arheologia preistorică de Andrieșescu și de Pârvan, ne-au lipsit și alte condiții în lipsa cărora e greu de închipuit — și încă și mai greu de realizat — formarea unor adevărați istorici ai artei antice. Contribuțiile în această direcție ale regretatului Grigore Florescu sînt concepute într-un spirit astăzi depășit, cele ale Gabriellei Bordenache — mai temeinice și mai bine orientate în toate privințele — încă prea recente pentru a fi avut răgazul să rodească.

Așa se face (ca să nu citez decît puține exemple) că ducem încă lipsă de un studiu adîncit asupra stelelor funerare din Dobrogea, că sculpturile aflate la Histria timp de o jumătate de secol nu sînt încă publicate și că, în așteptarea altor lucrări românești asupra artei provinciale din Dacia, sîntem reduși la cartea veche de patruzeci de ani a lui Silvio Ferri<sup>1</sup>.

Sînt totuși și unele semne bune, pe care bucuos le înșir și care ne dau dreptul să sperăm într-o apropiată îndreptare a situației: un corpus al reliefurilor înfățișînd pe Cavalerul

Trac, întocmit de H. Nubar, de apropiată tipărire; un album închinat sculpturilor histriene de Gabriella Bordenache, în noua serie a *Descoperirilor* făcute pe acest șantier, fericit începută cu un fascicul numismatic; o teză de ample proporții despre arta romană în Dacia, pregătită de Lucia Marinescu — și, înainte de toate, această culegere integrală a ediculelor funerare descoperite pe pămîntul Transilvaniei, realizată de Octavian Floca, fost membru al Școlii române din Roma, fost director al Muzeului regional din Deva, cercetător cu mari merite al antichităților romane dintr-o parte a țării pe care o cunoaște ca nimeni altul, în colaborare cu Wanda Wolski.

Despre caracterele proprii acestei grupe de monumente, ca și despre țelul urmărit de lucrare, se dau suficiente indicații în Introducerea semnată de autori. Din punctul meu de vedere, aș vrea să relev în primul rînd împrejurarea că studiul oferit astăzi publicului prin rîvna înțelegătoare a conducerii Buletinului Monumentelor Istorice reprezintă nu numai o contribuție de preț la cunoașterea artei romane înflorite pe meleagurile Daciei, dar și o contribuție la arta provinciilor dunărene îndeobște în perioada luată în considerație; în al doilea rînd, făgăduiala autorilor de a toarge mai departe firul acestor preocupări, dîndu-ne în continuare studii de aceeași valoare despre alte categorii de materiale arheologice din muzeele transilvănene.

E un angajament pe care l-am dori realizat la o dată cît mai apropiată, convinși că ar putea însemna o întorsătură fericită în dezvoltarea cercetărilor românești de artă romană provincială.

<sup>1</sup> *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933.

Cei 165 de ani de stăpânire romană în Dacia au lăsat în urma lor, pe teritoriul de azi al României, o variată și bogată gamă de vestigii arheologice: ruine de construcții, drumuri și exploatări miniere, un număr impresionant de monumente epigrafice și sculpturale etc., care au format, în decursul timpului, obiectul de studiu al cercetătorilor.

Dacă în privința materialelor epigrafice atenția oamenilor de știință s-a îndreptat cu precădere spre citirea și comentarea inscripțiilor, numai puține rămânând nepublicate piesele sculpturale, majoritatea de natură funerară, cu toată însemnătatea lor arheologică și istorică nu s-au bucurat de un interes similar, nefiind încă pe de-a întregul valorificate.

Lucrarea de față are drept scop prezentarea unei importante categorii de monumente funerare de pe teritoriul Daciei, cunoscute sub denumirea de *aedicula*. Deși starea de conservare a materialului este adesea fragmentară, am căutat, pe cât posibil, să cuprindem toate datele referitoare la tipul respectiv de construcție, stabilind totodată aria de răspândire și frecvența sa pe harta provinciei.

Pînă acuma, necropolele romane din Dacia au dat o singură *aedicula* întreagă. Părți componente (pereți laterali și posteriori, acoperișuri, postamente), rezultate de cele mai multe ori din descoperiri fortuite, se găsesc în schimb în lapidariile muzeelor din Transilvania, la Deva, Turda, Cluj, Tîrgu Mureș, Alba Iulia, Blaj, Zalău, Bistrița și Timișoara, fixînd ca loc de proveniență teritoriul Daciei Superioare. Cu toată starea precară de conservare a unor piese, se păstrează totuși suficiente elemente pentru schițarea caracteristicilor și relevarea detaliilor tehnice de construcție și ornamentale, specifice provinciei noastre.

Menționăm că în pofida răspîndirii sale generale pe pămîntul Transilvaniei, acest gen de monument este deosebit de frecvent la Micia, așezare din lunca Mureșului, la granița de vest a provinciei. De aici provine o *aedicula* întreagă, precum și un număr de peste 30 de piese, părți componente ale unor asemenea construcții, conferind Miciei, sub acest raport, un loc de frunte printre celelalte așezări din Dacia Superioară. Mărturiile arheologice scoase la lumină din aria de întindere a necropolelor acestui pagus, constituie deci, atît pentru edicule, cît și pentru alte categorii de monumente funerare, o sursă prețioasă de informare.

O dificultate serioasă în comentarea datelor o formează însă absența observațiilor arheologice referitoare la locul și împrejurările descoperirii diferitelor piese, la mediul ambiant în care au fost găsite, la amplasarea lor în cadrul necropolelor, în asociație cu alte categorii de monumente funerare.

Materialul din Dacia contribuie, pe de altă parte, la studiul *aediculae*-ei în general, cercetată pe baza unor cazuri izolate din Italia de Nord, Raetia și Noricum, aparținînd tipului de nișă cu statuia defunctului sau defuncțiilor în interior. La

cele cîteva *aediculae* reconstituite putem adăuga 30 de pereți din Pannonia, publicați de G. Erdélyi („Archaeologiai értesítő”, 88, 2, 1961), precum și cele cîteva piese semnalate în revistele de specialitate mai vechi, rămase neidentificate la vremea respectivă. Dintre părțile componente de *aedicula*, foarte rare sînt acoperișurile, întregirile făcute fiind adesea ipotetice. Pentru a ne limita la un singur exemplu, printre materialele din Pannonia nu figurează nici un fragment de acoperiș.

Dacia întrunește pînă la ora actuală 78 de pereți și 14 acoperișuri, piese întregi sau fragmentare, oferind cea mai amplă documentație pentru cunoașterea acestui tip de construcție funerară. O mare diversitate se observă și în alegerea scenelor figurate de pe pereți, Daciei revenindu-i un loc aparte și din acest punct de vedere în arta romană provincială.

Am căutat, prin urmare, să înglobăm întregul material arheologic privitor la această categorie de monumente, în ciuda faptului că unele piese sînt păstrate numai sub formă fragmentară, tocite sau erodate, mai puțin apte pentru o interpretare cuprinzătoare, dar valoroase totuși sub aspectul înregistrării numărului și răspîndirii lor teritoriale.

Lucrarea își propune stabilirea trăsăturilor arhitectonice ale *aediculae*-lor funerare, caracteristicile lor structurale și stilistice, reprezentările figurative, portretistice și ornamentale, precum și evoluția și dezvoltarea lor cronologică, în măsura în care este posibil așa ceva, luînd în considerație timpul istoricește limitat în care au fost realizate.

În prima parte a studiului se dă descrierea pieselor întregi sau părți componente, însoțite de un bogat aparat ilustrativ, fotografii și desene, precum și de harta de răspîndire a monumentelor în formă de *aedicula* pe teritoriul provinciei. În partea a doua sînt concentrate observațiile și concluziile ce se desprind din trecerea în revistă a întregului material, alcătuiind în același timp o bază de discuție, cu posibilitatea unor completări și comentarii din partea altor cercetători. Unele aspecte vor putea fi lărgite în viitor prin aportul noilor descoperiri sau prin aprofundarea unor elemente insuficient tratate, cum ar fi, de pildă, îmbrăcămintea, coafura etc., atenția noastră fiind îndreptată, mai ales, asupra *aediculae*-ei ca o categorie de monument funerar în sine și a variantelor sale tipologice.

Deși studii mai ample referitoare la monumentele sculpturale romane din Dacia, care să ajute în lămurirea și rezolvarea unor probleme, sînt destul de puține, am apelat la lucrările mai noi sau mai vechi ale unor cercetători din țara noastră și de peste hotare, ce se ocupă fie de anumite categorii de monumente funerare, fie de unele detalii privind originea și calea de pătrundere a diferitelor tipuri sau motive ornamentale, îmbrăcămintea, podoabe etc.

## CATALOGUL PIESELOR DE AEDICULA DIN DACIA

Prezentarea materialului s-a făcut în funcție de harta de răspîndire a *aediculae*-ei funerare în Dacia, fiind respectat principiul frecvenței sale în localitățile consemnate pe hartă. Din acest punct de vedere Micia ocupă primul loc, urmată de Potaișa, Cristești, Napoca.

### MICIA

#### 1. Aedicula întreagă

Descoperire întâmplătoare, provenind din colecțiile vechi ale Muzeului județean Deva, (fig. 1—5, 1 a, b).

Deva, Muzeul județean.

Fr. Cumont, *Neue Funde aus Dacien und Moesien*, în „Archaeologische-epigraphische Mitteilungen”, XVII, 1894, p. 24—26, fig. 3—4;

G. Téglás, *Hunyadvármege története*, vol. I, Budapest, 1902, fig. 191—193; Gr. Florescu, *I monumenti funerari della „Dacia Superior”*, în „Ephemeris Dacoromana”, IV, 1930, p. 80—81, fig. 3.

Starea de conservare bună, se păstrează toate elementele componente ale monumentului. Dimensiuni: înălțimea, fără coronament, 2,30 m; lungimea frontonului 1,20 m.

Construcția în formă de nișă, cu elemente artistice și simbolice funerare, în relief și sculpturale, este lucrată în augit-andezit din cariera romană de la Uroi.

Monumental este compus din următoarele piese arhitectonice: un postament în formă de lespede masivă dreptunghiulară (dim. 1,05 × 0,83 × 0,27 m), cu partea de jos îngustată spre interior; trei pereți verticali — doi laterali și unul în spate — care închid o nișă

(dimensiunile pereților laterali 1,17 × 0,65 × 0,17 m; a celui din spate 1,17 × 0,60 × 0,17 m); un acoperiș în boltă (deschiderea boltii 0,50 m, înălțimea de 0,30 m, adîncimea de 0,60 m), pe al cărui ax median se află, în față și în spate, cîte un coronament (con de pin, înălțimea de 0,35 m) așezat pe un mic soclu, cioplit în acoperișul propriu-zis, cu care face corp comun, avînd la mijloc un orificiu rectangular, destinat fixării coronamentului (dimensiunile postamentelor 0,28 × 0,24 × 0,05 m și respectiv 0,30 × 0,27 × 0,05 m).

În partea superioară, cei trei pereți sînt prevăzuți în colțurile din spate, corespunzătoare împreună în vederea obținerii nișei respective și menținerii poziției verticale, cu cîte o scobitură adîncă, destinată fixării unor scoabe de fier, pentru a lega între ele cele trei piese (fig. 1 a).

Pe colțurile din față ale acoperișului sînt sculptați doi lei, cu gura deschisă și labele din față sprijinite pe un cap de taur. În spate, în locul corespunzător leilor, este redată cîte o acroteră emisferică, de 0,20 m. Atît lei, cît și acroterele fac corp comun cu acoperișul.

Fațada acoperișului boltit este ornamentată cu un motiv vegetal, format din frunze înfășurate în *taenea*, purtînd în partea de jos și la mijloc cîte o rozetă.

Pe suprafețele interioare ale pereților sînt reprezentați, în relief pronunțat, membrii unei familii, toate persoanele fiind redade în picioare (fig. 2, 3, 4). Astfel, pe peretele din dreapta (fig. 3), mai bine păstrat, apar trei defuncți. O persoană de sex masculin, cu barbă și mustață; părul este adus în față, în șuvițe terminate în melcișori. Poartă o *tunica manicata* pînă la genunchi, iar deasupra o mantie sau o haină închisă în față, răs-croită în unghi la gît, cu mînci chimono. Partea de jos se termină în două colțuri. În mîna stîngă, adusă pe piept, ține un sul, iar cu dreapta, trecută pe la spatele femeii, se reazemă de umărul ei drept. Femeia, la rîndul său, ține mîna stîngă pe umărul drept al bărbatului. Părul ei este ridicat într-un mic „coc”, fiind aranjat deasupra frunții în șuvițe paralele, orientate în stînga și dreapta. În urechi are cercei. Este îmbrăcată în *tunica* lungă pînă la pămînt, cu mîncile terminate într-un fel de manșetă dantelată. Deasupra poartă o mantie ceva mai scurtă, cu partea de jos croită în formă de petale. La încheietura mîinii drepte se observă o brățară dublă cu spirală și cap de șarpe. Mîna dreaptă este așezată pe umărul copilului aflat în fața părinților, la mijloc. În-fășurarea, pieptănătura și îmbrăcămintea acestuia sînt asemănătoare cu ale bărbatului. În mîna stîngă ține o *crumena*, în mîna dreaptă, adusă pe piept, un *stilus*. Se remarcă expresia rigidă a feței celor trei personaje, globul ocular bine marcat, gura mică, inexpressivă.

Peretele lateral stîng (fig. 4) repetă scena de pe peretele drept, cu deosebirea că în fața părinților se găsește o fetiță, îmbrăcată ca și femeia, în *tunica* lungă și mantie. În mîna dreaptă ține o floare.

Pe ambii pereți laterali, deasupra scene-lor descrise, se află sculptată o ghirlandă (*serta*), pe care stă la mijloc o pasăre.

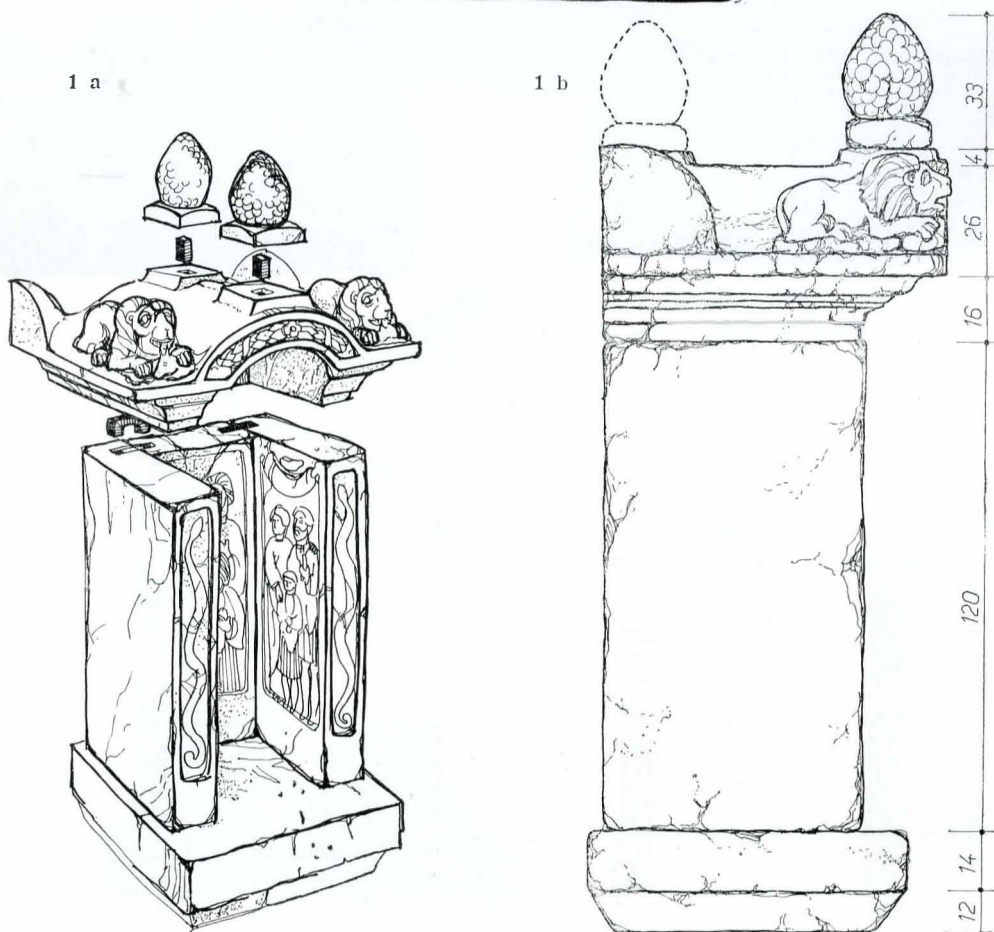
Pe suprafața interioară a peretelui (fig. 2) care formează latura din spate a *aedicula*-ei, sînt prezentate patru figuri, așezate pe două planuri. În planul doi, un bărbat în partea dreaptă cu mîinile aduse pe piept, și o femeie în partea stîngă. În primul plan, în fața bărbatului este înfățișată o fetiță, iar în fața femeii un băiat. Fetița are părul strîns în creștet într-un coc, redat sub formă de șuvițe ondulate, iar în urechi cercei pendentivi globulari. Poartă *tunica* lungă și mantie. În mîna stîngă ține un fruct sau o floare. La încheietura mîinii drepte se vede o brățară identică cu aceea a femeii de pe peretele lateral drept. Băiatul, îmbrăcat în *tunica* scurtă și mantie, are mîinile aduse pe piept; în mîna stîngă ține o floare.

Canturile (*antae*) celor doi pereți laterali sînt ornamentate cu cîte un șarpe sinuos.

Monumentul descris se prezintă ca cea mai completă și bine păstrată *aedicula*, descoperită pînă în prezent pe teritoriul Daciei Superior, permițînd obținerea unei viziuni clare asupra monumentalității, arhitecturii și figurației acestui gen de monument funerar. Totuși, inexacta montare a monumentului în muzeu a indus în eroare, în unele privințe, pe cercetătorii care l-au avut în vedere. Se impune deci o rectificare a structurii arhitectonice a acestei construcții, pentru a-i stabili înfățișarea reală (fig. 1 a, b). Descoperite cu decenii în urmă, părțile componente ale monumentului au fost montate în Muzeul din Deva. S-a făcut însă greșeala ca cei doi pereți laterali să fie inversați, în sensul că peretele din dreapta a fost montat în locul celui din stînga și invers. Datorită acestui lucru s-a inversat și poziția fețelor reliefate, două panouri apărînd cu reliefurile pe suprafețele exterioare, iar cel din spate, montat corect, cu imaginile defuncților spre interior. În realitate, panourile reliefate ale acestei *aedicula* au fost executate toate trei pe fețele interioare și nu pe doi pereți la exterior, iar pe al treilea la interior.



1

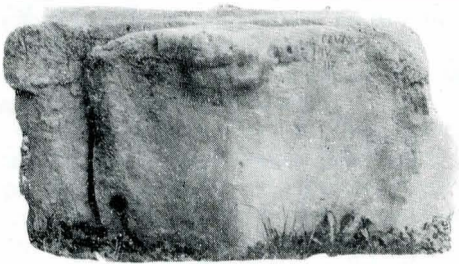




2



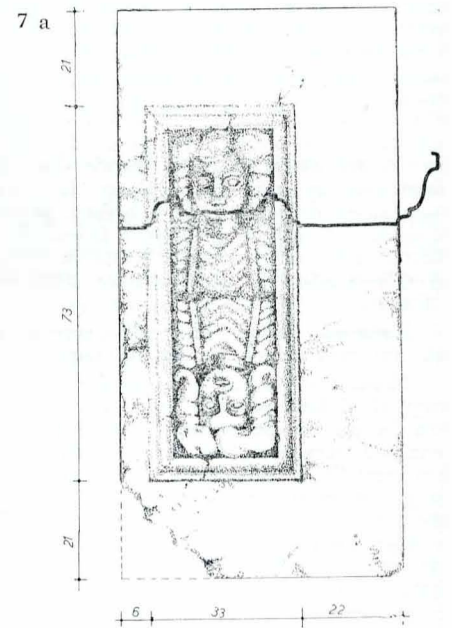
3



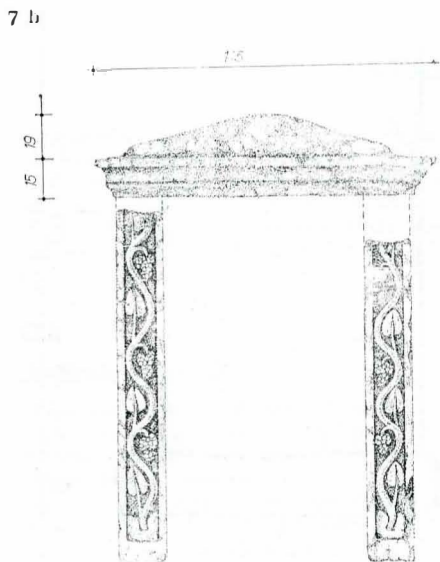
6



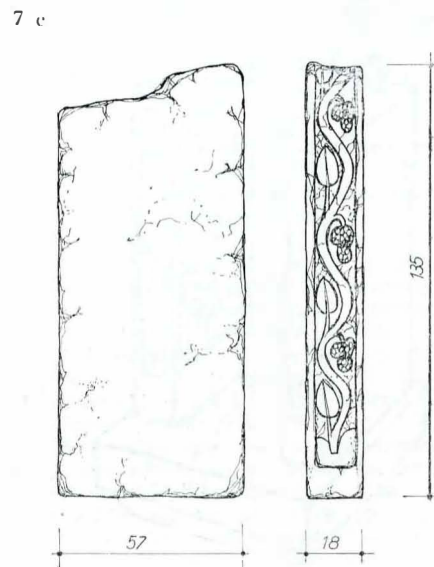
7



7 a



7 b



7 c



10



4



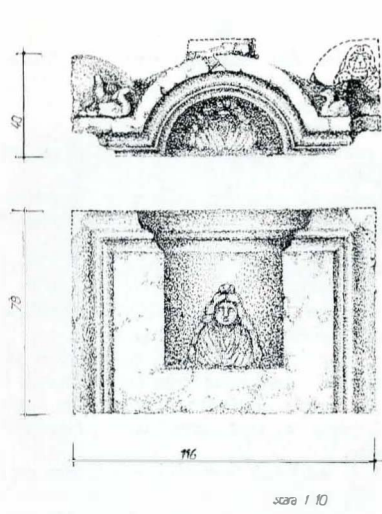
5



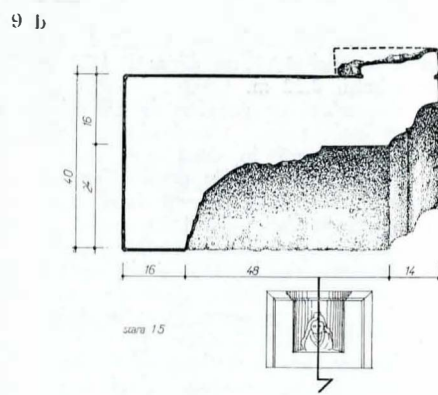
8



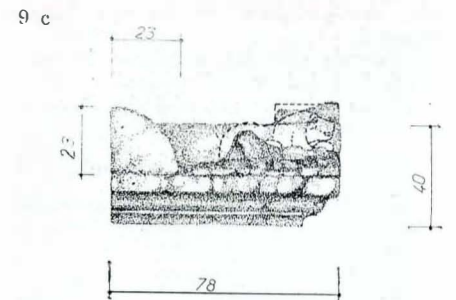
9



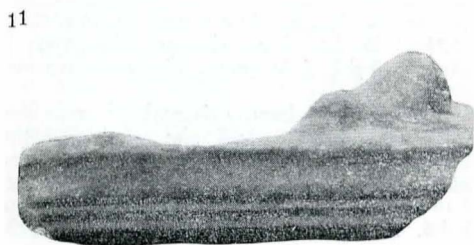
9 a



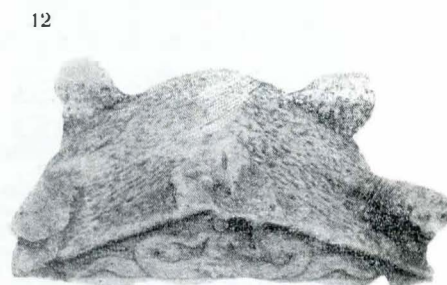
9 b



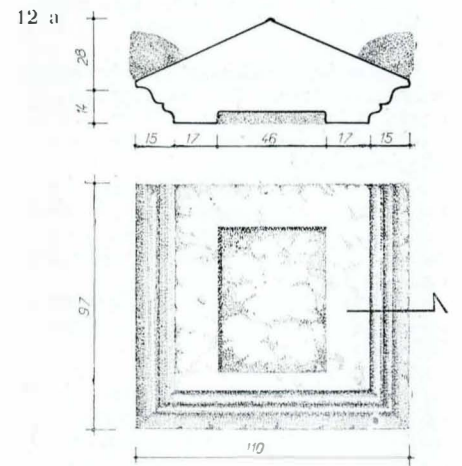
9 c



11



12



12 a

Rectificarea a fost posibilă în urma demontării construcției, în vederea transportării ei la o expoziție în străinătate, cu care prilej s-a putut efectua examinarea mai atentă a diferitelor piese componente și, mai ales, observarea scobiturilor tăiate în partea de sus a pereților, pentru fixarea lor în corpul propriu-zis al construcției.

## 2. Aedicula fragmentară

Descoperire fortuită, cu prilejul unor lucrări de construcții industriale, în anul 1967, în necropola de est a așezării (fig. 6, 7, 7 a, b, c).

Deva, Muzeul județean.

L. David și L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 126, pl. I, fig. 1, 2.

Părțile componente constau dintr-un acoperiș și doi pereți laterali spărți și tociți. Lipsesc peretele din spate și postamentul.

Piesele sînt lucrate în gresie calcaroasă friabilă.

Acoperișul. Dimensiuni: înălțimea 0,45 m; lungimea 1,15, lățimea 1 m.

Este lucrat dintr-un singur bloc de piatră, conceput în două pante domoale.

Pe frontonul triunghiular, în prezent foarte deteriorat, nu se poate constata prezența vreunei ornamentații, care fără îndoială a existat în forma inițială a monumentului. Absente sînt și acroterele din colțuri. E prezent însă, în față, sus, pe linia mediană, postamentul (dim.  $0,32 \times 0,22 \times 0,05$  m) pentru fixarea și așezarea coronamentului. Lipsa unui asemenea postament în spate arată absența coronamentului în acest loc.

loc. Pe fața interioară sînt reprezentate, într-o nișă adîncă ( $0,82 \times 0,36$  m), delimitată de o profilatură dublă, busturile opuse a două Gorgone. Înfașurarea lor este identică: părul bogat, cu cărare la mijloc, umflat lateral, coboară de o parte și de alta a feței, pînă pe umeri, de unde extremitățile se cvazează spre exterior. Expresia feței, buzele împreunate, colțurile lăsate în jos și ochii sferici, bine marcați, dau figurii o expresie statică, de rigiditate.

Îmbrăcămintea este formată dintr-o *subucula* cu falduri unghiulare pe piept, și *palla*, cu cîte o bandă lată, un fel de tivitură, pe ambele laturi ale bustului.

Cei doi pereți, care închideau lateral *aedicula* (înălțimea actuală de 1,24 m și 1,35 m, lățimea de 0,57 m, grosimea de 0,17 m), sînt în parte deteriorați și tociți. Pe suprafața lor nu se mai pot descifra eventualele reprezentări; doar pe marginile înguste din față, se păstrează pe cant (*antae*), în bune condiții, lujerii cu frunze de viță și iederă, îmbrinate pe aceeași tulpină, încadrați într-un chenar simplu, desfășurîndu-se pe întreaga înălțime a peretelui.

Peretele posterior, menționat în publicația citată, fără indicarea dimensiunilor, nu se mai găsește în colecțiile muzeului din Deva, așa că am fost nevoiți să-l omitem.

### Acoperișuri de aedicula

3. Descoperire întâmplătoare, provenind din colecțiile vechi ale Muzeului din Deva (fig. 8, 9, 9 a, b, c).

Deva, Muzeul județean.

Monument inedit.

Lucrare în relief, din augit-andezit din cariera de la Uroi. Ușor deteriorat în partea de sus.

Dimensiuni: înălțimea, inclusiv postamentul pentru coronament, 0,50 m, lungimea totală a fațadei 1,25 m, lățimea 0,93 m, deschizătura arcului de boltă 0,58 m, înălțimea 0,22 m, adîncimea boltii 0,27 m.

Acoperiș de *aedicula* în boltă, lucrat din același bloc, cu partea de sus în două ape (fig. 8). În față, ca și pe monumentul precedent, cîte un leu culcat pe labe (aproape complet distruși).

În colțurile din spate, două acrotere simple, emisferice din care una singură a rămas intactă (înălțimea 0,24 m).

Pe fața interioară a boltii este reprezentat bustul unei persoane feminine (fig. 9), cu părul ridicat pe creștet, despărțit în două cozi sinuoase, de-a lungul feței și bustului, ca o replică îndepărtată a șerpilor Gorgonei. Are fața lată, ochii pronunțat sferici, gura mică,

buzele paralele, împreunate. Bustul este acoperit de o haină închisă la gît (*subucula*), aranjată pe piept în falduri unghiulare paralele. În această figură se recunoaște o *Medusa*, redată, ca și pe alte monumente funerare din Dacia, mult umanizată, înfrumusețată chiar.

În față, în stînga și în dreapta arcului de boltă, cîte o pasăre, probabil păsuni, așezați și întorși cu capul spre interior, mîncînd dintr-o grămăjoară de grăunțe.

Frontispiciul propriu-zis al boltii nu poartă, în afară de un chenar profilat, nici un ornament.

În partea de jos, lateral, la îmbinarea acoperișului cu pereții laterali, inclusiv în jurul arcului de boltă, acoperișul este frumos, profilat. Deasupra arcului de boltă, în punctul cel mai înalt al piesei, este executat un mic postament pătrat (cu latura de 0,27 m; înalt de 0,07 m), cu un orificiu la mijloc, destinat așezării și fixării obișnuitului coronament (con de pin).

4. Descoperire întâmplătoare, din necropola de est a așezării (fig. 10).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Lucrare în augit-andezit din cariera de la Uroi; monumentul este deteriorat, parțial, în partea superioară.

Dimensiuni: înălțimea actuală 0,45 m, lungimea totală a fațadei 1,30 m, lățimea 0,85 m. Deschiderea laterală a boltii 0,50 m, înălțimea boltii 0,28 m, adîncimea 0,65 m.

Monumentul reprezintă acoperișul în formă de boltă, al unei *aedicula*, cu partea superioară în două pante.

În cele două colțuri din față sînt reprezentate cîte un leu culcat pe labe, astăzi deteriorați, iar în colțurile din spate este redată cîte o acroteră simplă emisferică (înălțimea de 0,23 m). Frontonul, pe întreaga sa suprafață, inclusiv arcul cu boltă, este ornamentat cu un decor vegetal, format din frunze stilizate.

Creasta mediană a acoperișului fiind deteriorată, prezența și dimensiunile postamentului din față, pentru susținerea și fixarea coronamentului (nelipsit la aceste monumente), nu pot fi stabilite. În partea de jos, în față și lateral, inclusiv în jurul arcului de boltă, acoperișul este frumos ornamentat printr-o succesiune de profilaturi drepte, geometrice.

5. Descoperire fortuită, cu prilejul unor construcții industriale, în necropola de est a localității (fig. 11).

Deva, Muzeul județean.

Monument inedit.

Lucrare în relief, din calcar. Starea de conservare slabă, piesa fiind foarte erodată și ruptă în mai multe bucăți, dar reconstituibilă.

Dimensiuni: înălțimea actuală 0,44 m, lungimea fațadei 1,40 m, lățimea 1,02 m, înălțimea boltii 0,22 m.

Reprezintă un acoperiș de *aedicula* în boltă, confecționat din același bloc de piatră, cu partea exterioară în două ape.

Se constată în cele două colțuri din față prezența, ca și la alte acoperișuri, a celor doi lei culcați pe labe, iar în colțurile corespunzătoare din spate, a acroterelor emisferice.

Postamentele din față și din spate, situate pe creasta acoperișului, destinate susținerii și fixării unor coronamente, sînt erodate și distruse.

Nu se poate distinge, din cauza slabei conservări a monumentului, dacă fațada arcului boltit a fost ornamentată. În partea de jos, în față și lateral, inclusiv în jurul arcului de boltă, acoperișul poartă o profilatură geometrică regulată, identică cu cea de pe alte monumente similare din Dacia Superior.

6. Provine din colecțiile vechi ale muzeului. (fig. 12, 13, 12 a, 13 a).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Starea de conservare a monumentului este bună, cu excepția unor neglijabile erodări.

Dimensiuni: înălțimea frontonului 0,38 m, lungimea în față 1,10 m, lățimea 0,97 m.

Lucrare în relief, în gresie dură. A aparține tipului de acoperiș de *aedicula* fără boltă, în

partea de sus lucrat în două ape. În față are un fronton triunghiular, pe care este reprezentat un Triton. Monstrul este reprezentat cu bustul gol, purtînd în jurul mijlocului, la brîu, un fel de șorț dantelat. Memebrele inferioare, în formă de cozi de pește, se întind lateral, încolăcite în stînga și dreapta, umplînd decorativ întreaga suprafață a frontonului. În mîna stîngă, ridicată în sus, ține o vîslă, în timp ce dreapta se sprijină de coadă.

În cele două extremități din față ale acoperișului este sculptat cîte un leu, cu gura deschisă, culcat pe labe (leul din stînga este parțial spart). În colțurile corespunzătoare din spate se află cîte o acroteră simplă, emisferică (înălțimea de 0,18 m).

În față, la mijloc, deasupra capului monstrului Triton, în punctul cel mai înalt al frontonului, se află un mic postament dreptunghiular ( $0,20 \times 0,25 \times 0,04$  m), parțial distrus, cu un orificiu la mijloc destinat așezării și fixării obișnuitului coronament. În spate acoperișul este lipsit de coronament.

În partea interioară a acoperișului, în centru, se află o scobitură în formă de nișă dreptunghiulară ( $0,45 \times 0,37$  m, adîncă de 0,10 m). De jur împrejur, această suprafață este înconjurată de un cadru profilat.

7. Descoperit întâmplător în anul 1967, în necropola de est a așezării, cu prilejul construirii unor obiective industriale (fig. 14, 14 a).

Deva, Muzeul județean.

L. Teșosu și L. Mărghitan, *Monumente funerare de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, VI, 1969, p. 159, pl. I, fig. 1.

Dimensiuni: înălțimea frontonului la mijloc 0,30 m, lungimea în față 1,04 m, lățimea 0,64 m.

Monument lucrat în gresie dură.

Face parte din categoria acoperișurilor de *aedicula* în două ape, cu fronton triunghiular. În față, la mijloc, sus, are un mic postament ( $0,30 \times 0,30 \times 0,05$  m), cu orificiu rectangular la mijloc, destinat fixării, în punctul cel mai înalt al acoperișului, a unui coronament, care lipsește. În spate piesa este lipsită de un asemenea postament, deci și de coronament. De asemenea, este lipsită de acroterele și lei care împodobesc de regulă acoperișurile de *aedicula*.

Pe suprafața frontonului este reprezentat monstrul Triton, cu bustul nud, cu membrele inferioare în formă de cozi de pește, încolăcite și îndreptate spre cele două colțuri laterale ale frontonului. În mîna stîngă, indoită la piept, ține un trident. Tavanul acoperișului este ușor scobit, avînd o formă ovală.

8. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului Deva. (fig. 15, 15 a, 16, 16 a, b).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

S-a păstrat numai partea din față a monumentului.

Dimensiunile actuale: înălțimea frontonului 0,38 m, lungimea 1,52 m, lățimea păstrată 0,58 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar friabilă.

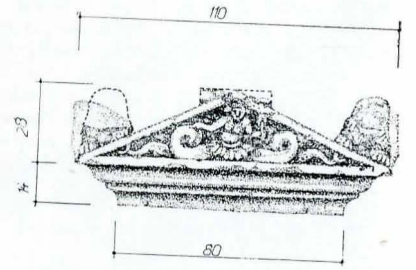
Face parte din acoperișurile de *aedicula* cu fronton triunghiular, în partea de sus în două ape. În colțurile din față, păstrate, se află cîte o acroteră (înălțimea este de 0,13 m). În actuala stare de conservare, nu se poate aprecia dacă piesa a fost prevăzută cu acrotere și în spate.

În față, la mijlocul frontului, e înfașurat capul Medusei (foarte tocit), al cărei păr bogat se desfășoară sinuos, în stînga și în dreapta, umplînd tot spațiul. Reprezentarea e încadrată de un chenar marginal simplu, profilat. La mijloc, deasupra capului Medusei, în punctul cel mai înalt al frontonului, este prezent postamentul pentru fixarea și așezarea coronamentului ( $0,25 \times 0,25$  m). Acest element arhitectonic se găsea probabil și în partea din spate a acoperișului.

Pe tavanul drept, orizontal, al monumentului sînt executate două nișe paralele ( $0,30 \times 0,30 \times 0,8$  m), de formă mai mult ovală, despărțite printr-o profilatură-chenar, lată de cca 0,15 m. Ele imită pînă la un punct forma de boltă. În mijlocul fiecărei nișe s-a sculptat cîte o rozetă mare, frumos stilizată.



13



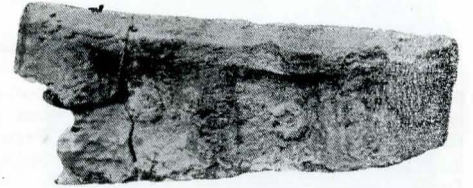
13 a



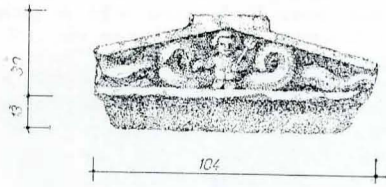
14



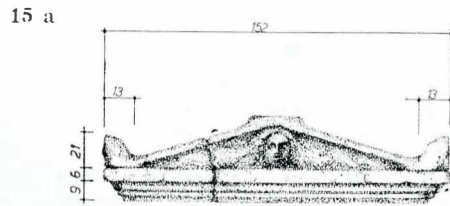
15



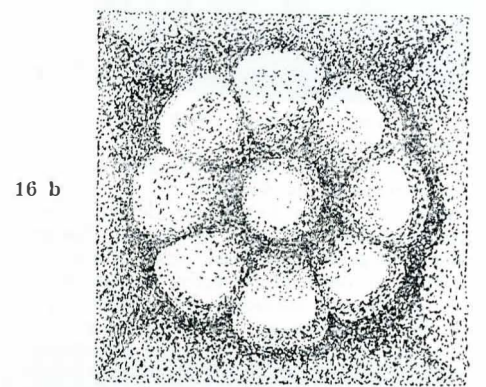
16



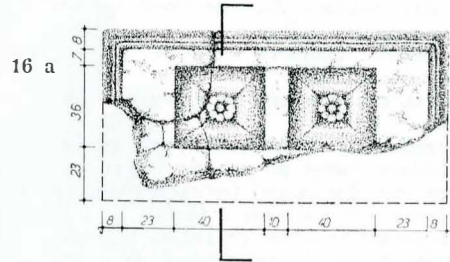
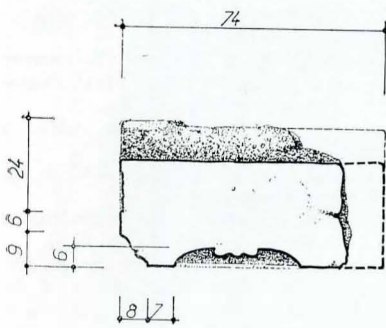
14 a



15 a



16 b



16 a

scara 1:10

18

19



17



Avind în vedere limitele din față și, mai ales din spate ale celor două nișe, ca și lățimea ancadramentului marginal lateral al tavanului (de regulă lucrat de aceleași proporții cu cel din spate) ca și pornirea acestui ancadrament, sesizabil și în spate, se constată că față de lungimea mare (1,52 m) a acoperișului, lățimea nu depășește proporțiile medii obișnuite, înțelnite la alte piese similare.

În tot cazul, acest acoperiș — mărginit în partea de jos de o profilatură îngrijită — rămâne, în ce privește proporțiile, acoperișul de *aedicula* cu fațada cea mai lungă din Dacia.

9. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului din Deva.

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează un fragment din mijlocul acoperișului.

Dimensiuni: înălțimea 0,26 m, lungimea 0,64 m, lățimea 0,57 m.

Monumentul este lucrat în augit-andezit.

Face parte din acoperișurile în boltă, cu panta lină, avind în față, pe creastă, un postament (0,22×0,21 m) ce servea la susținerea și fixarea coronamentului (con de pin). Partea inferioară a arcului de boltă este, ca de obicei, frumos profilată.

### Pereți de aedicula

10. Descoperire întâmplătoare. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului din Deva (fig. 17, 18).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Starea de conservare bună, în unele locuri relieful ușor tocit.

Dimensiuni: înălțimea 1,48 m, lățimea 0,78 m, grosimea 0,19 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar, din cariera romană de la Cărpiniș.

Monumentul are forma unei lespezi dreptunghiulare, avind pe unul din canturi (*antae*) o coloană angajată, cu fusul neted, prevăzută cu *plinibus* și capitelul respectiv, împodobit cu frunze de factură corintică. Pe muchia superioară, în stînga, are un orificiu de fixare.

Pe una din fețe (fig. 17) este reprezentat un călăreț în mers, cu chipul deteriorat, în *tunica manicata*, obișnuită, scurtă. (înălțimea de 0,46 m, iar lățimea de 0,40 m).

Pe cealaltă față a monumentului (fig. 18) este înfățișat un personaj în picioare, înalt de 1,00 m, ținînd în mîna dreaptă, lăsată în jos, un *gutturium*. Stînga este adusă în față, în dreptul taliei. Personajul poartă o cămașă lungă, încinsă la mijloc, iar pe umărul stîng îi atîrnă un șervet, terminat cu franjuri la capăt. Părul este tratat în şuvițe paralele, adus spre frunte.

Piesa făcea parte din peretele lateral drept al unei *aediculae*, față cu personajul în picioare fiind cea exterioară, iar cea cu călărețul, interioară.

11. Descoperit în necropola așezării, în anul 1939, în urma unor cercetări arheologice. (fig. 19).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Monumentul este spart în trei bucăți, perfect racordabile.

Dimensiuni: înălțimea 1,14 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în augit-andezit, din cariera romană de la Uroi.

Pe una din fețe, pe întreaga înălțime a pietrei, este reprezentat un motiv vegetal, frumos stilizat, în desfășurare ondulată și terminat la unul din capete cu o rozetă trilobată, formată din frunze. Pe una din marginile înguste, pe cant, se află o coloană torsată angajată, cu fusul înalt de 0,84 m, terminată cu un capitel.

Monumentul provine din necropola așezării de la Micia și a fost găsit împreună cu alte piese — o stelă funerară, doi lei funerarari, un mormînt etc. Semnificația lui funerară fiind clară, a servit ca perete lateral drept de *aedicula*.

12. Descoperit întâmplător, în anul 1967, în necropola așezării, împreună cu alte elemente de cult funerar, cu prilejul construirii unor obiective industriale (fig. 20).

Deva, Muzeul județean.

L. David și L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 128, pl. I, fig. 5.

Monumentul este spart în două bucăți. Lipssește partea inferioară și colțul drept de sus.

Dimensiuni: înălțimea actuală 0,80 m, lățimea 0,55 m, grosimea 0,13 m.

Lucrare în altorelief, din augit-andezit provenit din cariera de la Uroi.

Monumentul este prevăzută pe unul din canturi cu o coloană angajată, netedă, cu un capitel simplu. Pe față sa interioară, într-o nișă mărginită în stînga de o bordură îngustă, iar sus și lateral, pe dreapta, de una mai lată, se află reprezentată figura unui bărbat în picioare, îmbrăcat în *tunica* scurtă pînă la genunchi, fără mînci, încinsă peste brîu, care coboară de la cîngătoare în falduri regulate. Părul este redat în şuvițe paralele, trase pe frunte, ochii au irisul și pupilele marcare, iar nasul este drept.

Cu mîna dreaptă, lăsată în jos de-a lungul trunchiului, ține un vas, în timp ce în palma stîngă, întinsă lateral, susține un obiect, greu de identificat, monumentul fiind deteriorat în acest loc. Se pare că este vorba tot de un vas.

Piesa formează peretele stîng al unei *aediculae*.

13. Descoperit în anul 1967, în necropola de est a așezării, împreună cu doi lei funerarari și alte vestigii funerare (fig. 21, 22).

Deva, Muzeul județean.

Oct. Floca, *Monumente epigrafice și sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 116—117, fig. 5.

Suprafața reliefată, deși este tocită, nu împiedică comentarea piesei.

Dimensiuni: înălțimea 1,80 m, lățimea 0,83 m, grosimea 0,20 m.

Lucrarea este executată în gresie de slabă rezistență.

Monumentul, de forma unei lespezi masive, dreptunghiulare, lucrat pe una din suprafețele mari și pe unul din canturi (*antae*), a constituit peretele lateral stîng al unei *aediculae*.

Pe suprafața reliefată, nedivizată în registre și lipsită de un chenar marginal, se desfășoară o scenă de vînațoare: un călăreț, în *tunica manicata* scurtă, ce cade în falduri regulate paralele, încinsă la brîu, galopează spre dreapta; cu mîna stîngă prinde frîul, iar cu dreapta, ridicată lateral înapoi, simulează mînuirea unei lîncii, absentă în imagine. Sub picioarele calului apare un animal căzut la pămînt, avind capul aplecat în jos.

Scena, înscrisă pe monument în relief pronunțat, cu toată stîngăcia redării mișcărilor și chiar cu unele erori de anatomie în conturarea celor două figuri — corpul calului prea scurt, nesimetria picioarelor etc. — este deosebit de dinamică. Detaliile figurii călărețului, redată la origine, desigur, cu expresivitate, nu mai pot fi sesizate în actuala stare de conservare a monumentului.

Este de observat că reprezentarea sculpturală se întrerupe brusc la una din margini, în așa fel încît partea de dinapoi a calului nu mai este redată integral.

Pe suprafața îngustă, anterioară, a acestui perete este sculptat un lujer de viță de vie, încadrat de un chenar simplu, care se desfășoară bogat, sinuos, de la baza pietrei pînă la cealaltă extremitate a ei (fig. 22).

Avînd în vedere scobitura din partea de sus a monumentului, se constată că piesa forma peretele lateral stîng al unei *aediculae*, așezată cu marginea îngustă, ornamentată cu viță de vie, în față și avînd, deci, partea reliefată cu călărețul în interiorul construcției.

Scena sugerează reprezentarea consacrată cultului Călărețului trac. Monumentul are însă, în acest caz, un înțeles funerar, rezultat din destinația lui, locul descoperirii (necropola) și contextul obiectelor cu care a fost găsit. La fel, natura și însușirile htoniene ale acestei divinități,

cunoscută sub denumirea *Eroul trac* (zeitate larg adoptată de romani la Dunărea de Jos), pot explica aflarea unei atari scene pe un monument funerar.

14. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului județean Deva (fig. 23).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează jumătatea superioară a monumentului.

Dimensiunile actuale: înălțimea 0,65 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,15 m.

Tablă dreptunghiulară, lucrată în altorelief în augit-andezit din cariera de la Uroi.

Monumentul este prevăzută pe unul din canturi cu o coloană angajată, netedă, terminată în partea de sus cu un capitel, avînd o profilatură geometrică la baza căreia se suprapun frunze simple stilizate, dînd impresia unui capitel corintizant. În partea opusă coloanei și sus, lespedea este încadrată de un chenar lat. Într-o nișă superficială, mărginită de acest chenar și de coloană, este reprezentată în picioare o femeie. În actuala stare de conservare a monumentului figura s-a păstrat pînă deasupra genunchilor. Personajul este îmbrăcat cu *tunica manicata* și cu o mantie ce acoperă aproape în întregime mîna dreaptă, adusă pe piept. În stînga, lăsată în jos, de-a lungul corpului, tine un ciorchine.

Părul, despărțit pe frunte, cade lateral în ondule mari peste urechi, fiind redat în şuvițe paralele. Pe creștet este strîns într-un mic „coc”. Fața ovală, gura mică, nasul distrus.

Bordura lată din dreapta lespezii (0,21 m) demonstrează că avem de-a face cu peretele lateral stîng al unei *aediculae*, montat cu relieful în interiorul construcției.

15. Descoperit întâmplător, în anul 1966, în necropola de est a așezării, cu prilejul construirii unor obiective industriale (fig. 24).

Deva, Muzeul județean.

L. David și L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 127, pl. I, fig. 3.

Se păstrează numai partea de mijloc a monumentului.

Dimensiunile actuale: înălțimea 0,40 m, lățimea 0,56 m, grosimea 0,14 m.

Lucrarea în altorelief, din augit-andezit provenit din cariera romană de la Uroi.

Piesa este împărțită printr-un chenar profilat, orizontal, în două registre, din care s-a păstrat numai cel superior, parțial spart. Înălțimea bustul unui bărbat, cu barbă și mustață. Părul, tras pe frunte și lateral peste urechi, este redat în striuri geometrice, paralele. Aceleași striuri sînt de observat în tratarea bărbii defunctului. Nasul și buzele drepte, ochii înfățișați fără marcarea pupilelor. Îmbrăcămintea constă din *tunica*, avind deasupra o manta indigenă, decoltată în unghi și încheiată la mijloc, înțelnită și pe alte monumente funerare de la Micia și din alte centre romane din Dacia Superior.

Bordura lată din partea stîngă indică faptul că piesa forma peretele lateral drept al unei *aediculae*.

16. Descoperire fortuită în anul 1966, în necropola de est a așezării, cu prilejul construirii unor obiective industriale. (fig. 25, 26).

Deva, Muzeul județean.

L. David și L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 127—128, pl. I, fig. 4.

Se păstrează numai partea dreaptă de sus a monumentului.

Dimensiunile actuale: înălțimea 0,42 m, lățimea 0,58 m, grosimea 0,14 m.

Lucrare în altorelief din augit-andezit, din cariera romană de la Uroi.

Fragmentul de perete este împărțit printr-un chenar simplu, profilat, în două registre. În registrul superior, cel păstrat, sînt redată, într-o nișă puțin adîncă, busturile a două personaje. O femeie cu părul aranjat într-o coafură înaltă, despărțită deasupra frunții în două şuvițe, trase lateral, în jos, peste urechi, îmbrăcată în *tunica*, peste care poartă o mantie caracteristică, cu falduri bogate pe piept, avînd în jurul gîtului un guler încheiat asimetric. În dreapta femeii este înfățișat un tî-





20



26



22



21



23

25



24



năr, cu fața ovală, nasul drept, geometric, părul adus pe frunte în striuri regulate, paralele. Poartă *tunica* și *sagum*.

Trăsăturile și în genere expresia feței celor doi defuncți sînt foarte asemănătoare, ceea ce rezultă fie dintr-o subliniere a legăturilor de rudenie, fie din maniera și posibilitățile sculpturale ale pietrarului provincial.

Din reprezentarea de pe registrul inferior nu s-a păstrat nimic.

Un caz aparte este prezentarea femeii în stînga bărbatului, cînd cunoscut este că pe toate monumentele funerare femeia este redată întotdeauna în dreapta acestuia. S-ar putea ca aranjamentul să fie inversat în urma împrejurării că avem de-a face cu un tînăr, poate copil, figurat după posibilitățile modeste ale pietrarului. Fața buclată, lipsa bărbii, și chiar expresia generală a figurii, evidențiază intenția redării unui tînăr.

Cantul este ornamentat cu un șarpe sinuos, la fel cu cel al ediculei de la nr. 1.

17. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului județean Deva (fig. 27).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Starea de conservare bună, lipsește doar colțul drept de sus.

Dimensiuni: înălțimea 1,20 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,16 m.

Lucrare în alto-relief, din augit-andezit provenit din cariera romană de la Uroi.

De formă dreptunghiulară, monumentul înfățișează pe una din fețe, într-o nișă prevăzută cu un ancadrament îngust, două persoane în picioare, așezate pe profilatura de jos a nișei, mai lată aici, în formă de soclu. Femeia este îmbrăcată în *tunica* dublă și mantie. Poartă coafură înaltă, cu cozi înfășurate pe creștetul capului; restul părului este aranjat într-o serie de ondule șerpuitoare în jurul frunții și al feței. În mîna dreaptă, adusă la înălțimea pieptului, ține o floare. Celui de-al doilea personaj îi lipsește partea superioară, din cauza ruperii colțului drept al peretelui. Bărbatul este îmbrăcat în *tunica*, cu mînci lungi, încinsă la mijloc, peste care atîrnă în față colțurile în unghi ale unei mantii. Ține în mîna stîngă un *rotulus*. Cei doi defuncți își pun, reciproc, mîinile libere pe umeri.

În colțul stîng de sus, rămas întreg, se află o scobitură, regulat tăiată (de 0,12 m) existentă fără îndoială și în colțul opus, destinată a fi fixa cu scoabe piesa, ca perete din spate în corpul unei *aediculae*.

18. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului județean Deva (fig. 28).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează numai partea superioară a monumentului.

Dimensiunile actuale: înălțimea 0,47 m, lățimea 0,75 m, grosimea 0,15 m.

Lucrare în relief, din gresie.

Tablă de formă dreptunghiulară, prevăzută pe margini cu un chenar simplu. În interiorul acestuia, pe întreaga suprafață a lespezii, într-un spațiu ușor adîncit, sînt reprezentate figurile a cinci personaje: trei adulți și doi copii, în planul doi. Din cauza spațiului redus defuncții sînt redați înghesuiți. După felul tratării capilaturii (singurul criteriu de apreciere posibil), se pare că dintre cei trei adulți, cele două persoane de pe margini sînt de sex feminin, iar al treilea, cu mîinile aduse în față, ținînd în stînga o cupă, este un bărbat. În actuala stare de conservare cele trei persoane sînt păstrate de la mijloc în sus. Considerăm că inițial, acești defuncți au fost reprezentați în întregime în timp ce în planul doi au fost redat numai busturile celor doi copii, restul fiind acoperit de personajele din primul plan.

Detaliile privind înfățișarea figurilor și îmbrăcămintea nu pot fi bine observate, relieful fiind tocit și degradat. În tot cazul, defuncții poartă haine tăiate circular la gît, cu falduri bogate și mînci lungi.

În partea de sus a lespezii, se observă cite o scobitură laterală pentru fixarea piesei în complexul unei construcții. Este vorba de peretele posterior al unei *aediculae*, cu imaginea defuncților pe fața interioară.

19. Descoperire întâmplătoare din anul 1967, în necropola așezării (fig. 29).

Deva, Muzeul județean.

L. David și L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 128—129, pl. II fig. 1.

S-a păstrat numai partea de mijloc a monumentului.

Dimensiunile: înălțimea 0,29 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,13 m.

Lucrare în relief din gresie friabilă.

Cîmpul reliefat al monumentului este împărțit în două registre, ambele păstrate fragmentar.

În registrul inferior, despărțit de cel de sus printr-un chenar simplu, se păstrează figura unui personaj masculin, văzut din profil, avînd în mîna dreaptă, ridicată deasupra capului, o măciucă cu noduri — *Hercule ucigînd Hidra din Lerna*.

În registrul de sus se pot vedea, în centru, picioarele unei *mensa tripes*, iar în dreapta ei un altar cilindric sau paralelipipedic, servind pe unele monumente funerare ca suport pentru o piñce.

20. Descoperire fortuită din necropola așezării. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului (fig. 30).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează sub formă fragmentară.

Dimensiuni: înălțimea maximă, în actuala stare, 0,55 m, lățimea 0,40 m, grosimea 0,15 m.

Lucrare în relief, în augit-andezit, din cariera de la Uroi.

Fragmentul păstrat, ilustrat pe una din fețe, este împărțit printr-un chenar profilat orizontal în două registre. Pe cel inferior se găsește o scenă de *coena funebris*. În jurul unei mese cu trei picioare (*mensa tripes*), încercată cu alimente, stau doi bărbați, așezați central pe *klinē*, și o femeie în stînga, pe *kathēdra*. În dreapta o servitoare, în picioare.

Trăsăturile sînt greu de descifrat din cauza execuției și a materialului în care sînt lucrate. Fețele ovale, ochii lipsiți de pupile, cu globul ocular bine punctat, trădează o stare de rigiditate. Două dintre personaje se pare că poartă barbă. Părul de pe cap este tratat în formă de calotă fiind tras peste urechi, iar la cele două personaje laterale este prins deasupra capului într-un mic coc.

Reprezentarea din registrul superior lipsește aproape în întregime. Se observă doar partea de jos a picioarelor unor persoane. Piesa face parte din peretele lateral stîng al unei *aediculae*, ceea ce rezultă atît din proporțiile cît și din prezența chenarului marginal lat din partea dreaptă a lespezii, așa cum o întîlnim adesea la pereții laterali ai unor asemenea construcții.

21. Provine din necropola de sud-vest a localității, descoperit cu prilejul unor construcții industriale (fig. 31, 32).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Monumentul este spart în partea stîngă sus și foarte tocit.

Dimensiuni: înălțimea 1,20 m, lățimea 0,55 m, grosimea 0,15 m.

Monument în relief, lucrat în gresie.

Suprafața este împărțită în două registre, despărțite printr-o profilatură orizontală (fig. 31). În partea păstrată a registrului de sus se află reprezentat un bărbat, în fața căruia se poate distinge o *mensa tripes*. Amănuntele scenei nu pot fi deslușite. În registrul inferior, foarte tocit, se mai pot distinge busturile a două persoane, se pare un bărbat și o femeie.

Pe unul din canturile lespezii de piatră se desfășoară, pe toată lungimea, lujerii unei vițe de vie, cu frunze și ciorchini de struguri (fig. 32).

Prezența cantului ornamentat, a bordurii late din dreapta pietrei, ca și existența unei scobituri în colțul din dreapta sus, arată că această piesă constituia peretele lateral stîng al unei *aediculae* cu imaginile defuncților în interiorul construcției.

22. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului (fig. 33).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează numai partea superioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,70 m, lățimea 1,05 m, grosimea 0,18 m.

Lucrare în altorelief, în augit-andezit din cariera de la Uroi.

Chenarul lat din partea de sus a monumentului ar părea să indice că fragmentul provine din peretele posterior al unei *aediculae*. Pe laturi un chenar simplu, ușor profilat, de 0,70 m. La stînga se găsește capul unei femei, cu coafură înaltă, părul strîns în coc, fiind tratat în șuvițe paralele. La baza cocului, pe creștet, s-a practicat un mic orificiu rotund. În dreapta se află capul unui bărbat cu barbă și mustață. Părul ondulat formează la tîmple două întrînduri sau două goluri. Pe creștet se remarcă același orificiu ca și la femeie, însă de dimensiuni mai mari. Fețele sînt prelungi, trăsăturile regulate, ochii redați fără pupilă.

23. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului (fig. 34).

Deva, Muzeul județean.

Monument inedit.

Starea de conservare fragmentară. Se păstrează numai un fragment din colțul drept superior.

Dimensiuni: înălțimea 0,56 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,14 m.

Lucrare în relief din piatră de calcar.

Făcea parte din peretele lateral drept al unei *aediculae*, avînd suprafața împărțită în două registre, mărginite în dreapta de o bordură lată. Din registrul superior se păstrează partea inferioară a unui călăreț spre stînga. Sînt vizibile picioarele calului și extremitatea piciorului stîng al călărețului. În registrul de jos apare în profil un bărbat, nud, fără barbă privind spre dreapta, cu mușchii brațului dezvoltati. Mîna dreaptă, îndoită de la cot, este îndreptată lateral și adusă pe piept, ținînd un obiect greu de identificat. În dreptul mîinii stîngi și ceva mai jos pare că se observă o piele de animal.

Pe cantul din față (*anta*) apare un motiv vegetal foarte erodat.

24. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului (fig. 35, 36).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

S-a păstrat fragmentar partea din colțul stîng inferior al peretelui.

Dimensiuni: înălțimea 0,78 m, lățimea 0,52 m, grosimea 0,13 m.

Lucrare în relief din augit-andezit.

Reprezintă un perete lateral stîng de *aediculae*, avînd ambele fețe ornamentate.

Fața interioară păstrează numai o porțiune mică din bordura lată, aflată în partea dreaptă a peretelui. În spațiul ușor adîncit din interior (lățimea de 0,34 m) este redat un personaj în picioare, privind în față. Se vede o parte din *tunica* defunctei și un capăt al șervetului aruncat pe umăr. În mîna dreaptă, lăsată de-a lungul corpului și ușor îndepărtată lateral, ține de mîner o *crumena* cu închizătoare mare. Mîna stîngă, îndoită din cot, este adusă pe piept, cu palma întinsă peste eșarfa ce coboară în falduri bogate de pe umărul drept.

Fața exterioară a monumentului, lipsită de nișă și chenar, este ornamentată pe toată suprafața cu un motiv vegetal, format din vrejuri de viță, frunze și ciorchini de struguri.

Cantul din față este lucrat în formă de coloană plată, netedă, cu postament, și probabil cu capitel.

25. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului (fig. 37).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Stare fragmentară de conservare.

Dimensiuni: înălțimea 0,40 m, lățimea 0,54 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief din augit-andezit.

Piesa făcea parte din peretele posterior al unei *aediculae*. Sînt redat figurile a două personaje: în stînga o femeie, îmbrăcată în *tunica* lungă și mantie. Un capăt al mantiei co-



27



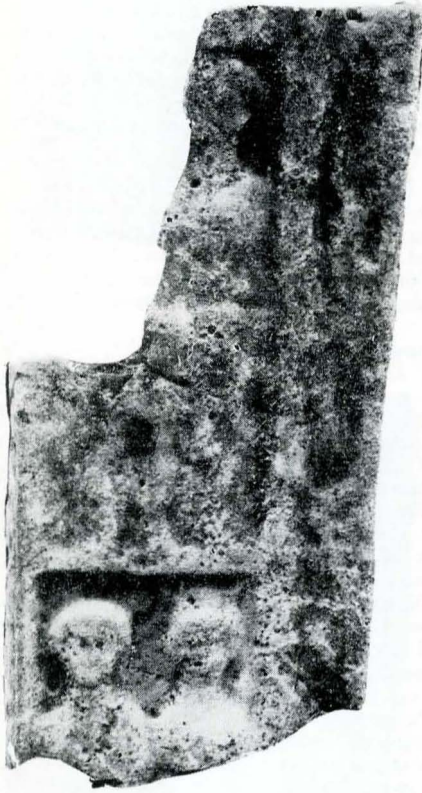
28



29



30



31



32



33



34



35



36

boară de-a lungul brațului drept, îndoit din cot și adus pe piept, înfășurându-se în chip de eșarfă și lăsând mâna în care ține un măr descoperit. În dreapta se află un bărbat în *tunica* și mantie deasupra, prinsă pe umărul drept cu fibulă rotundă. Îmbrăcămintea ambilor defuncți cade în pliuri bogate și regulate. Capetele nu se păstrează.

26. Provine din necropola de est a așezării, fiind descoperit cu ocazia unor construcții industriale (fig. 38).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează un mic fragment.

Dimensiuni: înălțimea 0,29 m, lățimea 0,46 m, grosimea 0,12 m.

Executat în augit-andezit din cariera de la Uroi.

Fragmentul provine probabil din peretele posterior al unei *aedicula*. Pe marginea superioară se păstrează un chenar lat, ușor profilat. În jumătatea stângă a peretelui este redat capul unei femei, cu fața puternic erodată, cu părul umflat în părți și sus, coborând spre umeri sub formă de șuvițe paralele.

27. Provine din colecțiile vechi ale Muzeului (fig. 39).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează un fragment din partea inferioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,63 m, lățimea 0,34 m, grosimea 0,21 m.

Lucrat în travertin.

Fețele nu sînt ornamentate. Pe cant apare un chenar profilat simplu, decorat în interior cu vrej, frunze de vișă și ciorchine. Aparține unui perete lateral, care făcea probabil parte din categoria ediculelor cu pereții neornamentați, sau figurația începea foarte de sus, lăsînd în partea de jos un spațiu mare nelucrat.

28. Descoperit în necropola așezării (fig. 40).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Se păstrează un fragment din partea inferioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,59 m, lățimea 0,37 m, grosimea 0,14 m.

Lucrat în piatră de calcar.

Fețele sînt neornamentate. Pe unul din canturi apare un chenar simplu profilat, în interiorul căruia se găsesc frunze de iederă stilizate.

Piesa reprezintă peretele lateral al unei *aedicula*.

### Postamente de aedicula

29. Piese inedite, provenind din necropolele așezării.

Deva, Muzeul județean.

Două se păstrează în întregime și unul în stare fragmentară.

Dimensiuni: a) 1,30×0,62×0,15 m; b) 1,12×0,75×0,18 m; c) 0,48×0,58×0,14 m.

Executate în augit-andezit din cariera de la Uroi.

Toate cele trei postamente sînt de formă dreptunghiulară simplă, fără profilatură. Ele corespund ca dimensiuni cu proporțiile constatate la ediculele funerare.

### Piese provenite din regiunea hunedoreană, eventual chiar Micia

30. Provine probabil de la Micia, (fig. 41).

Deva, Muzeul județean.

Gr. Florescu, *I monumente funerari romani della „Dacia Superior“*, în „Ephemeris Dacoromana“, IV, 1930, p. 83, fig. 7.

Starea de conservare este relativ bună.

Dimensiuni: înălțimea 1,05 m, lățimea 0,60 m, grosimea maximă 0,15 m.

Lucrare în relief, din gresie.

Lepede de piatră dreptunghiulară, cu o bordură lată pe marginea dreaptă (0,18 m), avînd reprezentată într-o nișă un personaj feminin, în picioare, în *tunica* ce-i ajunge pînă la glezne, deasupra cu o *stola* scurtă. Părul bogat, în formă de calotă, este tras peste

urechi. Mîinile sînt aduse pe piept, în dreapta ține un pahar. Femeia stă pe bordura lată de jos a pietrei, care servește mai degrabă ca postament al reprezentării decît ca ancadrament propriu-zis. Pe un alt piedestal o *mensa tripes*, pe care sînt redade vase și alimente.

Deasupra scenei de mai sus, pe întreaga lățime a nișei, se desfășoară o ghirlandă de frunze (*serta*), cu o rozetă în mijloc.

Una din marginile înguste (*anta*) este împodobită de jos pînă sus cu lujeri de vișă de vie, frunze și ciorchini.

Piesa forma peretele lateral stîng al unei *aedicula*, avînd un orificiu pentru îmbucarea piesei, printr-o scoabă, de peretele din spate al construcției.

31. Provine probabil de la Micia.

Piesa se află în Muzeul de istorie Blaj (fig. 42).

Dan Isac, *Monumente funerare romane în Muzeul orașului Blaj*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia“, fasc. 1, 1970, p. 11—13, fig. 1.

Peretele este fragmentat în două.

Dimensiuni: înălțimea 1,17 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,16 m.

Lucrare în relief, din augit-andezit, din cariera de la Uroi.

După marginea din dreapta și orificiul de prindere vizibil pe muchea de sus, avem de-a face cu un perete lateral stîng de aediculă. Suprafața peretelui este împărțită în două registre printr-o bară profilată (înaltă de 0,05 m). În registrul superior (0,75 m) este reprezentată, în altorelief, o pereche în picioare. La dreapta femeia, cu părul împărțit cu cărare la mijloc și ridicat în creștetul capului într-un coc. În urechi are cercei. Este îmbrăcată în *tunica* lungă, deasupra cu *palla*. În mîna stîngă, îndoită din cot, ține un măr. Bărbatul are părul adus pe frunte, poartă barbă și mustați. Este îmbrăcat în *tunica* scurtă pînă la genunchi și deasupra o mantie, petrecută în față peste antebrațul stîng, avînd un colț cu franjuri. În mîna stîngă, îndoită de la cot și adusă spre piept, ține un *volumen* (după D. Isac, măr). De deget are atîrnat un lanț, lucrat în formă de *torques*.

În registrul inferior este redat un cal în galop, spre stînga, cu coama bine lucrată și gîtul exagerat de îngroșat.

### Acoperiș de aedicula

32. Descoperit la sud-est de orașul Deva, în necropola unei *Villa rustica*, împreună cu un leu și alte vestigii funerare (fig. 43).

Deva, Muzeul județean.

Piesă inedită.

Starea de conservare slabă, suprafața monumentului fiind tocită și erodată.

Dimensiuni: înălțimea maximă, inclusiv postamentul pentru coronament, 0,45 m, lungimea totală a fațadei 1,35 m, lățimea 1,07 m, deschizătura arcului de boltă 0,65 m, adîncimea bolții 0,85 m, înălțimea interioară a bolții 0,30 m.

Lucrarea este executată în piatră de calcar din cariera romană de la Cărpiniș.

Face parte din categoria acoperișurilor de *aedicula* cu boltă, executat dintr-un singur bloc de piatră. Partea superioară, în două ape, are creasta mediană bine marcată. Deși distruși în bună parte, se constată în cele două colțuri din față, prezența leilor culcați pe labe, iar în colțurile corespunzătoare din spate, acroterele emisferice.

În punctele cele mai înalte ale acoperișului este prezent nelipsitul postament (0,32×0,26×0,05 m), prevăzut cu orificiu la mijloc, destinat susținerii și fixării coronamentului.

Fațada arcului de boltă, puternic erodată, este ornamentată în partea de sus și lateral cu câte o rozetă frumos concepută. Se pare că aceste rozete erau aplicate pe fundalul unui ornament vegetal. Arcul de boltă este mărginit de o profilatură geometrică, regulată.

### POTAISSA

#### Pereți de aedicula

33. Descoperit pe platoul castrului legiunii a V-a Macedonica (fig. 44).

Turda, Muzeul de istorie.

J. F. Neigebauer, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Althertums mit besond.*

*Rücksicht auf Siebenbürgen*, Brașov, 1851 și J. Oehler, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, în „Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes“, V, 1902, p. 103—105, fig. 21; I. Mitrofan și I. Teposu, *O aedicula funerară de la Potaissa*, în „Acta Musei Napocensis“, VII, 1970, p. 533—534, fig. 3; M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, 1972, p. 7, pl. 1.

Stare de conservare bună. Lipsește colțul superior stîng.

Dimensiuni: înălțimea 1,35 m; lățimea 0,74 m, grosimea 0,15 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Constituia peretele posterior al unei *aedicula* avînd pe muchea superioară două orificii de fixare. Pe toată suprafața pietrei s-a practicat o nișă, încadrată lateral de un chenar îngust, profilat, iar sus și jos de un chenar ceva mai lat. Este reprezentată scena banchetului funebru, vădînd același stil de execuție ca al pereților de *aedicula* de la Luncani și al peretelui posterior păstrat în Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj (fig. 44, 45—47). Pe o *kliné* cu piciorul frumos sculptat sînt redade busturile a patru bărbați, într-o postură identică: așezați în semiprofil, privind în față, ținînd în mîna stîngă adusă pe piept câte o cupă tronconică. Toți poartă *tunica manicata*, tăiată drept la gît și mantie ce formează pliuri bogate. Părul este tratat în ondule. În afară de primul din stînga, ce pare a fi mai tînăr, ceilalți au barbă și mustață. În dreapta, pe *kathedra* înaltă, stă o femeie, cu fața întoarsă de asemenea spre privitorii. Părul, împărțit cu cărare la mijloc, cade în două ondule mari pe frunte, fiind adus spre spate. Pe creștet are un fel de bonetă, iar în urechi cercei globulari. Este îmbrăcată într-o *tunica manicata*, răscoită rotund la gît, închisă în față, fără falduri. În mîna stîngă, îndoită din cot, ține un *rhyton*. În față o *mensa tripes*, încercată cu mîncăruri, iar jos o *cista mystica*, încadrată de două ulcioare metalice, cu toartă supraînălțată. Busturile personajelor sînt executate în altorelief, în timp ce restul obiectelor, legate de banchetul funebru, în relief plat.

34. Încastrate în zidul fostului conac de la Luncani, piesele au fost semnlate în 1952 de prof. I. I. Russu, și au intrat în 1966 în colecțiile Muzeului de istorie din Turda. Au fost aduse la Luncani de la Potaissa (fig. 45, 46).

Turda, Muzeul de istorie.

L. David-Teosu, în *Römer in Rumänien*, 1969, p. 253, nr. G. 130; I. Mitrofan și L. Teosu, *O aedicula funerară de la Potaissa*, în „Acta Musei Napocensis“, VII, 1970, p. 531—536, fig. 1—2; M. Jude, *Aedicula de la Luncani*, în „Apulum“, IX, 1971, p. 547—552, fig. 1 și 2; M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, 1972, p. 11—12, pl. VII, 1 și 2.

Stare de conservare bună.

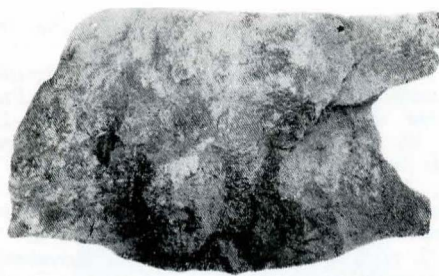
Dimensiuni: peretele posterior, înălțime 1,38 m, lățime 0,60, grosime 0,13 m; peretele lateral drept, înălțime 1,38 m, lățime 0,46 m, grosime 0,13 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

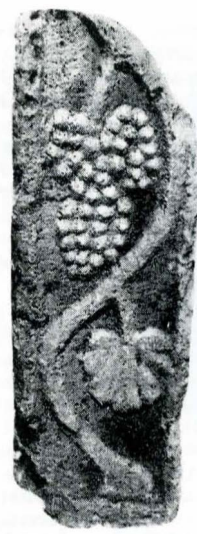
Pe peretele posterior (fig. 45) este reprezentată scena banchetului funebru. În stînga, pe *kathedra* cu spătarul înalt, imitînd un scaun din papură împletită, stă o femeie, așezată în profil, privind în față. Urmează o *kliné*, cu piciorul frumos sculptat și speteaza arcuită, pe care stau două femei și un bărbat. În fața patului se găsește o *mensa tripes*, încărcată cu mîncăruri. Întreaga scenă este cuprinsă într-un spațiu ușor adîncit, marcat în partea superioară de un chenar (lat de 0,06—0,08 m), iar lateral de câte o margine reliefată îngustă. Capetele personajelor sînt executate în altorelief, iar restul în relief plat. Bărbatul poartă barbă stufoasă, mustață și părul tuns scurt. Este îmbrăcat într-o *tunica* tăiată drept la gît, ce formează cute adînci și late pe piept, iar deasupra o mantie cu marginea în formă de rever răsfrînt în partea stîngă. În mîna stîngă, care iese de sub mantie, ține o cupă tronconică. Cele trei femei sînt tratate în aceeași manieră, cu părul împărțit cu cărare la mijloc și strîns spre ceafă, lăsînd urechile libere. Pe cap au o bonetă dintr-un material subțire, care lasă să se vadă forma pieptănăturii. În urechi poartă



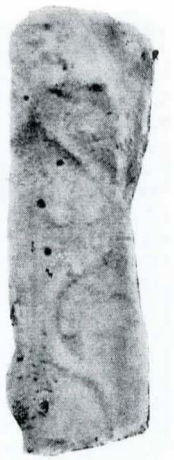
37



38



39



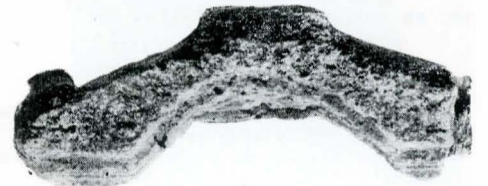
40



41



42



43



46



44



45



47

cercei pandantivi, cu capătul globular. Sînt îmbrăcate în tunici lungi, drapate ca și *tunica* bărbatului, iar deasupra poartă *palla*. Mîinile stîngi nu se văd, fiind acoperite de faldurile mantiiilor, iar în dreapta tîm cîte un obiect simbolic: un măr, femeia plasată imediat lîngă bărbat și cîte un porumbel cealalte. Ca amănunte stilistice, I. Mitrofan și L. Teșosu (*op. cit.*, pag. 533) remarcă gîtul lung, urechile rotunde, fețele late, mîini cu degete lungi și nervoase, îndoite, redarea atentă a detaliilor ornamentale de pe mobilier.

Peretele lateral (fig. 46) are în stînga o margine de 0,15 m, nelucrată, despărțită de partea cu scena figurată printr-o mulură puternic profilată. Suprafața peretelui este împărțită în două registre. În cel superior apare bustul unei femei pieptănată și îmbrăcată la fel ca femeile de pe peretele posterior. În mîna dreaptă, care iese de sub mantie, ține un măr. În registrul de jos este reprezentat un *camillus*, cu barbă și mustați, îmbrăcat cu *tunica* scurtă, încinsă mai jos de mijloc. În mîna dreaptă, întinsă de-a lungul corpului, ține un ulcior de toartă, iar cu stînga, adusă pe piept, prinde un capăt al șervetului cu franjuri ce-i atîrnă de pe umăr.

35. Loc de proveniență necunoscut. Probabil că a fost adus de la Potaissa. Se află la Cluj, în Muzeul de istorie al Transilvaniei (fig. 47).

Gr. Florescu, *I monumenti funerari della "Dacia Superior"*, în „Ephemeris Dacoromana”, IV, 1930, p. 87, fig. 14; A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișînd banchetul funebru*, în *Omagiul C. Daicoviciu*, 1960, p. 44, fig. 1; I. Mitrofan și L. Teșosu, *O aedicula funerară de la Potaissa*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, p. 533—534, fig. 4.

Se păstrează numai partea superioară a monumentului.

Lucrare în relief pronunțat, din piatră de calcar.

Dimensiuni: înălțimea 0,53 m, lățimea 0,59 m, grosimea 0,12 m.

În dreapta se vede speteaza arcuită de la *kliné*, iar în fața ei, mai jos, tăblia de la *mensa tripes*. Pe *kliné*, în dreapta, stă un bărbat, cu barbă și mustați; părul tăiat scurt, este adus pe frunte. Poartă o *tunica*, răscoită drept la gît, și o mantie ce atîrnă de pe umărul stîng, în falduri bogate. Mîna dreaptă nu se vede. Cu mîna stîngă, care iese de sub mantie, ține o cupă. La stînga se vede speteaza *kathedrei*, pe care stă o femeie, privind în față. Părul, tratat în șuvițe paralele, este împărțit cu cărare la mijloc și strîns la spate. În urechi are cercei pandantivi globulari. Creștetul capului este acoperit de un vâl ce cade pe umeri. Fața lată, rotundă, cu buze groase, nasul mutilat, gîtul scurt și țepăn, ca și la cealalte personaje. Este îmbrăcată într-o *tunica*, tăiată drept la gît, formînd falduri late, verticale, pe piept, și *palla* deasupra. Mîinile nu se văd. Între părinți, așezat tot pe *kliné*, un băiat cu părul scurt, buclat, și fața rotundă, îmbrăcat în *tunica* și mantie, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă, formînd la gît un guler. Mîna stîngă nu se vede; în dreapta, îndoită din cot și adusă în față, ține un ciorchine de strugure.

Toți cei care au publicat acest fragment îl consideră ca făcînd parte dintr-o stelă funerară, însă forma nișei, lățimea și grosimea plăcii, precum și cele două orificii laterale de fixare de pe muchea de sus, ne determină să opinăm pentru un perete posterior de *aedicula* funerară. Tehnica și stilul de execuție coincid cu acela de pe *aedicula* de la Lunca, sugerînd același meșter. La aceasta se adaugă dimensiunile aproape identice ale fragmentului din Cluj cu acela ale peretelui posterior de la Lunca: 0,59 m lățime, comparativ cu 0,60 m la Lunca și 0,12 m grosimea, comparativ cu 0,13 m la Lunca. Identic este și modul de redare al nișei, încadrat de o margine îngustă pe părțile laterale și ceva mai lată sus, cu cîte o creștătură ce pleacă din colțul de sus pînă la capetele personajelor, creînd senzația de profunzime.

36. Provine din necropola așezării (fig. 48). Turda, Muzeul de istorie.

I. I. Russu și Z. Milea, *Materiale epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda*, în „Probleme de Muzeografie”, 1964, p. 27—28, nr. 16, fig. 16; C. Pop și T. Soroceanu, *Cîteva stеле familiale din Dacia Superioară*, în „SCIV”, 19, 2, 1968, p. 353; L. Teșosu Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior*, în „SCIV”, 23, 2, 1972, p. 220; M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 4, nr. 5, pl. IV.

Se păstrează întreaga piesă, fragmentată însă în patru bucăți.

Lucrare în altorelief, din gresie calcaroasă.

Dimensiuni: înălțimea 1,50 m, lățimea 0,64 m, grosimea 0,20 m.

Alcătuia peretele posterior al unei *aedicula* funerare. În partea de jos s-a lăsat o porțiune nelucrată. Personajele sînt redade într-o nișă puțin adîncă, capetele lor depășind marginea superioară. Pe muchea de deasupra, în ambele colțuri, s-au practicat două orificii de prindere. În stînga apare o femeie, cu părul despărțit cu cărare la mijloc și răsucit în șuvițe ce coboară pe umeri. Trăsăturile femeii nu se mai disting. Este îmbrăcată în *tunica* lungă pînă la pămînt, cu pliuri unghiulare pe piept și drepte, tubulare, în partea de jos. Deasupra o *palla*, ce acoperă brațele și ajunge pînă la genunchi. Mîna dreaptă, adusă pe piept, iese afară de sub cutele mantiei, fiind așezată pe antebrațul mîinii stîngi. În dreapta se găsește un bărbat, cu părul scurt, buclat, barbă și mustață. Poartă *tunica* scurtă, cu pliuri oblice, cu mînci lungi, încinsă la mijloc. Mantia este prinsă pe umărul drept cu o fibulă mare, rotundă, și coboară în spate pînă la jumătatea pulpei. Mîinile sînt aduse pe piept. În stînga ține un *volumen*.

Între cei doi părinți este înfățișată o fetiță, cu părul scurt, cîrlionțat, îmbrăcată la fel ca și femeia. În mîna dreaptă, ieșind de sub cutele mantiei, ține două crotale sferice, legate cu o curelușă, agățată probabil de mîna.

37. Provine din necropola așezării de pe „Dealul Cetății”, unde se găsea castrul legiunii. (fig. 49, 50).

Turda, Muzeul de istorie.

I. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, III, 1941, p. 319—321, fig. 1 a și b. Lipsește partea inferioară a monumentului. Dimensiuni: înălțimea 0,83 m, lățimea 0,47 m, grosimea 0,13 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Ambele fețe sînt sculptate. Cantul din față este lucrat în formă de coloană, cu fusul neted. Capitelul este rupt, mai păstrîndu-se o profilatură din baza sa.

În stînga peretelui interior (fig. 49) este lăsată o margine lată, profilată, avînd deasupra un orificiu de fixare. În spațiul adîncit, cuprins între marginea din stînga și cea îngustă din dreapta, este reprezentată o femeie tînără, cu fața mutilată și păr lung, îngrijit pieptănat, cu cărare la mijloc, redat în șuvițe paralele; deasupra urechilor, de o parte și de alta a capului, formează două cute adînci, orizontale. Este îmbrăcată într-o *tunica*, ale cărei pliuri se văd la gît, și o mantie lungă pînă la glezne. În mîna stîngă, adusă pe piept, cotul intrînd în spațiul rezervat marginii, ține un fruct. Mîna dreaptă nu se vede.

Peretele exterior (fig. 50) conține într-o nișă arcuită tot o figură feminină, cu fața și mai erodată, din care se distinge numai bărbia. Pe creștet are un vâl, ce face un pliu pe umeri, coborînd lateral spre spate. Este îmbrăcată în haină lungă. Cu mîna stîngă, întinsă de-a lungul corpului și adusă în față, ține un pliu al tunicii. Mîna dreaptă nu se distinge. Pare să fi fost de asemenea adusă în față, ca și cea stîngă.

38. Descoperire întâmplătoare (fig. 51).

București, Muzeul de istorie al R. S. României.

E. Bujor, *Monumente arheologice de la Potaissa*, în „Apulum”, VI, 1967, p. 195—198, fig. 6.

Păstrat fragmentar, lipsește partea de sus și cea de jos.

Dimensiuni: înălțimea 0,86 m, lățimea 0,70 m, grosimea 0,10 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Monumentul are forma unei lespezi dreptunghiulare avînd pe fața cu relief, în partea dreaptă, o bordură lată. Făcea parte din peretele stîng al unei *aedicula*.

Suprafața este împărțită printr-un chenar orizontal profilat în două registre: în cel superior este înfățișată o persoană feminină îmbrăcată într-o haină dreaptă, lungă, cu o tivitură dublă în față. Partea de la mijloc în sus a figurii nu se mai păstrează.

În registrul inferior este reprezentat Attis, rezemat cu palma mîinii stîngi și cu cotul drept pe bastonul curb de păstor (*pedum*), întors cu cîrja în jos. Este redat din față, cu bărbia sprijinită în pumnul mîinii drepte. Aplecat puțin spre stînga și cu capul lăsat ușor în jos, mimează o atitudine de tristețe.

Ca îmbrăcăminte poartă tradiționalele veșminte orientale: pe cap „bonetă frigiană”, de sub care ies pletele pînă pe umeri; haină cu mînci lungi, în falduri oblice pe piept și verticale în partea de jos, de sub care atîrnă cămașa pînă la genunchi; pantaloni lungi (*bracae*). Pe spate îi atîrnă o mantie cu glugă (*cucullus*), vizibilă pe relief, în partea din dreapta, legată în față cu un cordon, terminat cu un ciucure.

Sus, de o parte și de alta a lui Attis, este figurat în stînga un nai, iar în dreapta un delfin.

Din părțile laterale ale monumentului nu lipsește nimic, cum se afirmă în lucrarea citată.

39. Provine dintr-o descoperire fortuită, fără a putea preciza locul descoperirii (fig. 52). București, Muzeul de istorie al R. S. României.

E. Bujor, *Monumente arheologice de la Potaissa*, în „Apulum”, VI, 1967, p. 193—195, fig. 4.

Se păstrează numai jumătatea stîngă de sus a monumentului.

Dimensiunile actuale: înălțimea 0,82 m, lățimea 0,66 m, grosimea 0,18 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar friabilă.

Lepedeaua a format peretele lateral drept al unei *aedicula*. Pe una din margini se observă chenarul vertical lat și locul de racordare al piesei la peretele din spate al construcției.

Reprezentările sculpturale sînt înscrise în două registre: în cel inferior este înfățișat banchetul funebru. În față, la mijloc, se găsește o *mensa tripes*, avînd în jur defunctul și familia acestuia. Defunctul este redat întins pe *kliné* și rezemat în cotul mîinii stîngi, în timp ce cu dreapta, ridicată în sus, ține o cunună. În dreapta defunctului culcat se observă o a doua persoană, care își sprijină mîna dreaptă pe umărul lui stîng. În stînga jos, la înălțimea mesei, este înfățișată o a treia persoană, o femeie, șezînd pe o *kathedra*. Relieful, deosebit de erodat, nu permite observarea mai de aproape a figurilor.

În registrul de sus, despărțit de cel inferior printr-un chenar simplu, orizontal, se pot descrie în dreapta fragmentului actual al peretelui, inițial în partea de mijloc, o ghirlandă arcuită de frunze, *serta* avînd în spațiul închis de arcul acesteia o rozetă de dimensiuni mari. Se pare că și ghirlanda era ornamentată cu rozetă. Alături, spre stînga, se observă un cap de bou și, în continuare, pe margine, o a doua ghirlandă, formată din rozete succesive, în poziție verticală. Considerăm că în jumătatea dreaptă a acestui registru se aflau aceleași elemente ornamentale ca și în cea stîngă.

În lucrarea citată, monumentul este socotit un fragment de stelă funerară.

40. Descoperire fortuită, fără a se putea preciza locul de proveniență (fig. 53).

București, Muzeul de istorie al R. S. României.

E. Bujor, *Monumente arheologice de la Potaissa*, în „Apulum”, VI, 1967, p. 198, fig. 5/4.

Se păstrează numai partea centrală a peretelui.

Dimensiuni: înălțimea 0,46 m, lățimea 0,47 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Constituia probabil peretele lateral drept al unei *aedicula*. Latura stângă este fragmentată. Se văd două personaje de la talie pînă mai jos de genunchi. În stînga, o femeie cu rochie simplă, fără falduri, deasupra căreia poartă o *palla*, încinsă la talie cu un cordon îngust. În dreapta, un bărbat în *tunica* scurtă, probabil încinsă la mijloc, și mantie. Un colț al mantiei cade în față, avînd la capete doi ciucuri. În picioare poartă ciorapi de lînă sau pîslă, ce ajung pînă la genunchi, unde formează două pliuri circulare. De obicei, asemenea ciorapi erau îmbrăcați deasupra unor pantaloni strîmți.

41. Provine din necropola așezării, (fig. 54, 55).

Turda, Muzeul de istorie.

I. I. Russu și Z. Milea, *Monumente epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda*, în „Probleme de Muzeografie”, 1964, p. 29—30, fig. 18 a, b; M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, 1972, p. 12—13, pl. VIII, 1—2.

Lipsește unul din colțurile de sus și partea de jos a piesei.

Dimensiuni: înălțimea 0,65 m, lățimea 0,50 m, grosime 0,13 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar, avînd ornamentate ambele fețe.

Reprezintă un perete lateral drept de *aedicula* a cărui față interioară (fig. 54) are o margine lată, lăsată nelucrată, pentru prinderea la peretele din spate. Sînt redată două personaje în picioare, ținîndu-se de mîna, probabil soț-soție. În stînga, femeia, cu părul adunat în creștetul capului într-un „coc”, îmbrăcată în *tunica* și *palla*, bogat drapate. Cu mîna dreaptă ține pe piept eșarfa ce trece peste umeri. În dreapta un bărbat cu barbă și păr tuns scurt, cu *tunica* pînă la genunchi, încinsă peste mijloc. Cu mîna stîngă, adusă pe piept, prinde un capăt al șervetului aruncat peste umăr. Fețele sînt foarte erodate, trăsăturile nu se mai disting.

Pe fața exterioară (fig. 55), în stînga, este reprezentată o femeie care toarge. Bustul și capul lipsesc. Este îmbrăcată într-o haină lungă, pînă la pămînt, cu falduri bogate, realizate prin linii paralele și puțin oblice. Deasupra purta probabil *stola* pînă la genunchi. Mîna dreaptă, întinsă de-a lungul corpului, ține fusul, de la care pornește un fir în diagonală spre mîna stîngă, aflată probabil la nivelul pieptului. În stînga, un copil nud, redat din profil, care ajunge pînă aproape de mijlocul femeii. Mîna sa dreaptă este întinsă de-a lungul corpului, iar stînga ridicată, într-un gest de solicitare.

42. Provine din necropola așezării (fig. 56).

Turda, Muzeul de istorie.

M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, 1972, p. 10—11, pl. VI/1.

Dimensiuni: înălțimea 0,26 m, lățimea 0,28 m, grosimea 0,19 m.

Lucrată în calcar, se păstrează o porțiune din partea superioară stîngă.

Provine din peretele posterior al unei *aedicula* cu imaginea personajelor redată în întregime. Reprezintă partea stîngă a reliefului, pe care se păstrează capul unei femei, cu ochii mari, rotunzi și cu fața deteriorată. Are o pieptănătură simplă, părul fiind împărțit cu cărare la mijloc. În urechi cercei globulari, iar pe creștet un *velamen*. Fizionomia este asemănătoare cu cea a femeilor de pe pereții de *aedicula* de la Luncani (Potaissa).

43. Provine din necropola așezării (fig. 57).

Turda, Muzeul de istorie.

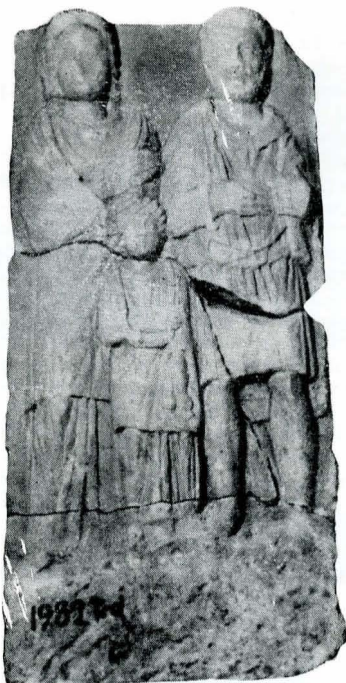
M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, 1972, p. 8—9, nr. 4, pl. III/2.

Se păstrează numai o porțiune din partea centrală a peretelui.

Dimensiuni: înălțimea 0,43 m, lățimea 0,35 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în altorelief, din piatră de calcar.

Scara la care sînt redată personajele indică faptul că figura defuncților apărea în



49



48



50



51



54

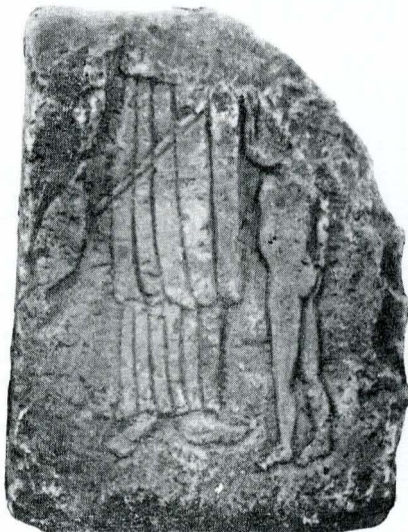


52



53

55



întregime, exact ca la pereții posteriori de *aedicula*. De altfel și modul de dispunere a persoanelor este același. În planul din spate, în dreapta, tatăl. Se distinge mîneca lungă a tunicii. În mîna stîngă adusă pe piept ține o cupă. În planul al doilea, la mijloc, apare o figură de statură mai mică, un copil care ține în brațe o pasăre mare, cu gîtul lung; mîna stîngă este dusă spre ciocul păsării.

44. Provine din necropola așezării (fig. 58). Turda, Muzeul de istorie.

M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 14—15, pl. IX/3.

Lipsește partea superioară și ambele colțuri de jos; peretele fiind fragmentat în patru bucăți.

Dimensiuni: înălțimea 1,60 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,11 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar. Constituie un perete lateral drept, avînd în stînga obișnuita margine lată a pereților de *aedicula*, iar în dreapta un chenar profilat de 0,04 m. Cantul este lucrat în formă de coloană masivă, cu fusul neted. Într-o nișă îngustă și foarte ușor adîncită este înfățișat un personaj masculin în picioare, al cărui cap lipsește. Este îmbrăcat într-o *tunica manicata* scurtă pînă la genunchi, încinsă mai jos de brîu, cu falduri circulare pînă la cîngătoare și verticale în jos. Pe umeri poartă o mantie ce coboară la spate pînă la jumătatea pulpei, avînd conturul redat printr-o linie pronunțată, ce sugerează grosimea materialului din care este croită. Mîna stîngă este distrusă de la braț în jos, însă pare să fi fost întinsă de-a lungul corpului; dreapta adusă pe piept, cu degetele bine rediate.

45. Provine din necropola așezării (fig. 59). Turda, Muzeul de istorie.

M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 14, pl. X/2.

Se păstrează numai partea superioară a monumentului, cu colțul din stînga spart.

Dimensiuni: înălțimea 0,87 m, lățimea 0,47 m, grosimea 0,18 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Perete lateral stîng avînd în dreapta o margine lată, profilată, pentru îmbucarea cu peretele din spate, iar deasupra un orificiu de fixare. Scena figurată reprezintă un personaj în picioare, redat schematic. Pe cap poartă boneta, cu calota ridicată, ce coboară pînă pe umeri. Trăsăturile feței nu se disting. Este îmbrăcat într-o haină din stofă groasă, cu mîneci lungi, răscoită oval la gît, cu cute lungi, prinsă în talie cu o cîngătoare, în partea de jos evazată. Mîinile sînt îndepărtate de corp și ridicate în sus. În stînga ține o pasăre, iar cu dreapta, conform descrierii autorilor citați, capătul unei ghirlande. Dedesubtul ghirlandei, în spațiul lăsat liber de mîna ridicată, apare o rozetă cu patru petale duble și mijlocul bombat, de dimensiuni mari față de personaj.

46. Provine din necropola așezării (fig. 60). Turda, Muzeul de Istorie.

M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 14, pl. XI/2.

Se păstrează numai partea superioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,41 m, lățimea 0,35 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Perete lateral drept: cantul din față este lucrat în formă de coloană masivă, cu fusul neted și capitel corintic, parțial spart. Peretele a putut avea două registre, din care se mai păstrează doar cel superior. Într-un spațiu ușor adîncit, între marginea din stînga și chenarul îngust din dreapta, ceva mai lat, de circa 0,06 m, este înfățișat un călăreț în mers, spre dreapta, privind în față. Calul are coama și harnașamentul bine rediate. Fața călărețului este complet erodată. Se mai distinge, slab, părul tăiat scurt și buclat. În mîna dreaptă, îndoită de la cot, ține frîul.

47. Provine din necropola așezării (fig. 61). Turda, Muzeul de istorie.

M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 14, pl. XI/1.

Lipsește partea de jos și cea superioară dreaptă. Fragmentat în două bucăți.

Dimensiuni: înălțimea 0,54 m, lățimea 0,40 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Constituie peretele lateral stîng al unei *aedicula*, cu marginea reliefată dinspre peretele din spate, spartă. Cantul din față este lucrat în formă de coloană masivă, cu capitel corintizant și fusul neted. Într-un spațiu adîncit, care urmează forma corpului, este reprezentată figura unui bărbat în alto-relief, cu părul tuns scurt, redat în cîrlionți mărunți. Fața este rotundă, ochii mari, nasul proeminent și drept, buze cărnoase. Obrazul formează cute adînci în dreptul gurii. Poartă o *tunica* dreaptă, cutele fiind regulate și adînci, plate. Deasupra o mantie prinsă pe umărul drept, probabil cu o fibulă. Mîna dreaptă pare că a fost întinsă de-a lungul corpului, iar cea stîngă adusă pe piept.

48. Provine din necropola așezării (fig. 62, 63).

Turda, Muzeul de istorie.

I. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Poitaissa*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, III, 1943, p. 321—322, nr. 2, fig. 2 a—b; M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 28, pl. XXIX, 1—2.

Lipsește partea inferioară a peretelui și o porțiune din latura dreaptă.

Dimensiuni: înălțimea 0,50, lățimea 0,44 m, grosimea 0,20 m.

Lucrare în relief, din calcar.

Alcătuită, probabil, peretele lateral stîng al unei *aedicula* funerare, judecînd după muchea stîngă, ornamentată cu vreji, frunze și ciorchine de strugure, avînd pe margini un chenar simplu, profilat. Capătul de sus al vrejului se termină în formă de spirală (fig. 63).

Pe fața interioară, într-o nișă ușor adîncită (fig. 62), ce urmează conturul corpului, este redat un personaj masculin, nud, în picioare, privind în față. Părul, tăiat scurt, este ondulat; poartă barbă. Trăsăturile feței sînt complet erodate. Musculatura brațelor bine dezvoltată. În jurul taliei este înfășurat un șarpe, al cărui cap este adus pe brațul mîinii stîngi, îndoit și proiectat înainte. Mîna stîngă este îndoită din cot și ridicată în sus. Linia incizată de pe mijlocul pieptului indică mușchii pectorali puternici. Personajul reprezintă, probabil, pe Hercule, care mai apare pe doi pereți de *aedicula* de la Micia.

49. Provine din necropola așezării.

Turda, str. D. I. Rațiu nr. 44, în curtea casei parohiale (fig. 64).

Lipsește partea de jos a monumentului.

Semnalat de I. F. Neigebaur, în *Dacien*, Brașov, 1851, p. 215, nr. 193.

Dimensiuni: înălțimea 1,10 m, lățimea 0,93 m, grosimea 0,18 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Piesa ne-a fost semnalată de prof. I. I. Russu.

Reprezintă peretele posterior al unei *aedicula* funerare, avînd pe muchea superioară două orificii de fixare. Personajele, rediate în picioare, sînt sculptate în alto-relief. De la stînga spre dreapta un bărbat cu barbă și mustață, cu părul buclat. Este îmbrăcat în tunica scurtă pînă la genunchi și mantie prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. În mîna stîngă ține un *volumen*, în dreapta, adusă pe piept, o *ascia*. Urmează o femeie, cu părul strîns spre spate și fața complet erodată. Poartă o *tunica* lungă și o mantie, răsfrîntă pe umeri în formă de guler. În mîna stîngă, ușor îndoită din cot, ține un buchet de flori, în dreapta, adusă pe piept, un porumbel. Ultima persoană este tot un bărbat, cu fața mutilată, îmbrăcat la fel ca și primul. Mîna dreaptă nu se vede. În stînga, adusă în față, apucă un pliu al mantiei sau ține un obiect oval, neidentificabil. Piatra fiind erodată, nu se poate distinge dacă mantia formează două colțuri în față, ca pe un monument de la Micia, sau dacă este vorba de o coroană împletită sau de alt obiect, cum ar fi o doagă de butoi. În planul întîi se văd figurile unor copii: un băiat în dreptul primului bărbat, cu mîinile întinse

de-a lungul corpului și alt copil, de vîrstă mică, din care se mai păstrează doar bustul, în dreptul femeii de la mijloc. S-ar putea după aspect, să fie vorba de o fetiță.

50. REDIU, județul Cluj, la locul numit „Tăietura” (fig. 65).

Turda, Muzeul de istorie.

I. Teclis, în „Archeologiai Ertesítő”, XXVI, 1906, p. 361—362; I. I. Russu și Z. Milea, în „Probleme de Muzeografie”, 1964, p. 28—29, nr. 17, fig. 17; H. Daicovicu, în *Römer in Rumänien*, p. 254, nr. G 132; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, 1969, p. 417, pl. XXIX; M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 13, pl. X, 1.

Se păstrează partea superioară a peretelui, lipsind colțul din dreapta jos.

Dimensiuni: înălțimea 0,55 m, lățimea 0,44 m, grosimea 0,09 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Reprezintă un fragment dintr-un perete lateral stîng de *aedicula*, avînd în dreapta o margine reliefată, lată de 0,15 m, cu orificii de fixare deasupra iar sus un chenar simplu de 0,06 m.

În primul plan apare o femeie tînără, cu fața mutilată, așezată probabil pe un scaun, avînd părul lung despletit, ușor ondulat. Poartă o rochie tăiată oval la gît, formînd falduri pe piept. În mîna dreaptă întinsă lateral, ține un recipient de pomadă. Mîna stîngă nu se vede. În spatele ei, în planul al doilea, un alt personaj feminin, cu fața erodată, sînd în picioare. Părul pare a fi împletit și strîns la spate. Poartă o rochie largă, tăiată rotund la gît, cu platcă pe piept, de la care pornesc în jos pliuri unghiulare. Mînecele sînt foarte largi. Cu mîna stîngă ține o șuviță din părul stăpînei, în timp ce mîna dreaptă este întinsă spre recipientul cu pomadă. În cîmpul liber, deasupra capului femeii ce se coafează, este redat un pieptene.

*Aedicula* provine, probabil, din necropola unei villa rustica.

## CRISTEȘTI

### Pereți de *aedicula*

51. Provine din necropola așezării (fig. 66).

Țirgu Mureș, Muzeul de istorie.

I. Paulovics, *Dăcia keleti határvonala és az úgyszóvezeti „dák”-esztikek kérdése*, Cluj, 1944, p. 87—88, fig. 25; C. Pop, *Reprezentări cu Lupă Capitolina pe monumente romane din România*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 178—179, fig. 5.

Stare de conservare bună.

Dimensiuni: înălțimea 1,80 m, lățimea 0,62 m, grosimea 0,15 m.

Lucrare în relief din gresie.

Alcătuita peretele drept al unei *aedicula* funerare, avînd în partea stîngă o bordură lată, ușor profilată, destinată prinderii peretelui din spate, și un orificiu de fixare deasupra. În partea de jos s-a lăsat o margine nelucrată. Suprafața reliefului este împărțită în trei registre, despărțite prin două bare orizontale, profilate.

Primul registru înfățișează un călăreț spre dreapta. Coada, botul și piciorul calului sînt ridicate. Călărețul, al cărui cap este întors în față, ține într-o mîna hățurile, iar în cealaltă lancea. Poartă *tunica manicata* scurtă, încinsă la mijloc, și mantie prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. Se remarcă harnașamentul bogat al calului. În colțul stîng de sus apare capul unei Meduze.

Registrul al doilea conține imaginea lupoaiceii cu gemenii, orientată tot spre dreapta. Lupoaica ține capul aplecat, alături de copii, redați în profil, sînd față în față, sprijiniți într-un genunchi, cu mîna stîngă lăsată în jos și dreapta ridicată. Deasupra scenei este sculptată o ghirlandă, de capetele căreia atîrnă în jos cîte un ciorchine de strugure. În spațiul dintre ghirlandă și registrul superior s-au executat trei rozete, legate cu frunze.

Registrul al treilea reprezintă trei personaje în picioare, privind în față. La mijloc un bărbat, îmbrăcat într-o *tunica* scurtă pînă la genunchi, încinsă în talie. Deasupra are o haină scurtă, croită dintr-o stofă grosolană, ce cade în linie dreaptă pînă la sold. De pe umeri atîrnă în față un cordon, terminat în unghi, de capătul căruia era agățată probabil o bilă sau un ciucure.





56



57



58



60



61



59



62



63



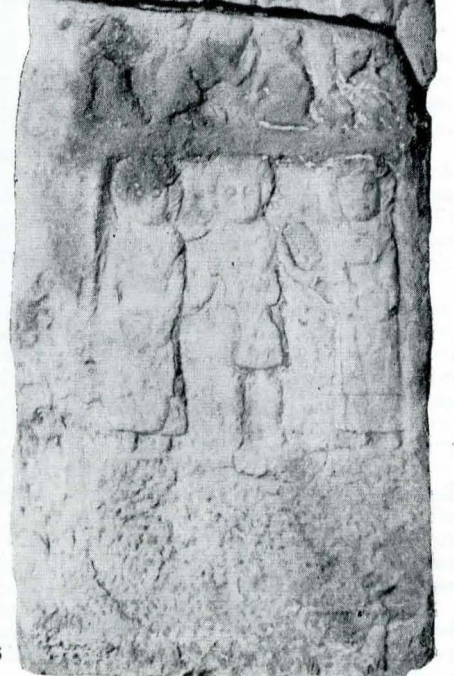
65



64



66



În stînga și dreapta lui sînt înfățișate două femei, în port norico-pannonic, pe care le apucă de braț. În mîinile aduse în față ele țin o cunună. Părul este redat sub forma de striuri paralele, încadrînd fața pînă la umeri. Ea gît poartă cîte un colier cu pandantive, iar rochia este prinsă pe umeri cu fibule de tip norico-pannonic.

Pe perete se păstrează urme de pictură cu miniu și vopsea verde pe fond alb. Cantul era pictat tot în roșu.

52. Provine din necropola așezării (fig. 67, 68).

Tîrgu Mureș, Muzeul de istorie.

I. Paulovics, *Dăcia keleti határvonal és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 90, fig. 32.

Lipsește colțul stîng superior al monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,40 m, lățimea 0,70 m, grosimea 0,18 m.

Lucrare în relief, din gresie.

Ambele fețe sînt ornamentate. Judecînd după bordura lată aflată în partea dreaptă, făcea parte dintr-un perete lateral stîng de *aedicula*, cu suprafața împărțită în trei registre, din care se mai păstrează cel inferior. Muchea este lucrată în formă de coloană, cu fusul ornamentat cu vrej de viță, frunze și ciorchine. Baza coloanei este spartă.

Fața interioară (fig. 67): în partea stîngă apare o femeie în port norico-pannonic, cu părul redat în striuri. În mîna dreaptă, îndoită din cot și adusă în față, ține un ulcior, iar cu stînga oferă o cupă bărbatului din dreapta. Un picior este redat în profil, iar celălalt din față. Bărbatul poartă *tunica* scurtă cu mîncei și deasupra un fel de surtuc pînă la talie, din stofă groasă. Mîna stîngă, îndoită din cot, este adusă în față. Mîna dreaptă o întinde spre cupa ce-i este oferită. Piciorul drept apare în profil.

Pe fața exterioară (fig. 68) un leu spre dreapta, cu laba piciorului stîng pusă pe coapsa unui animal cu coamă, căzut la pămînt, cu picioarele din față îndoite și capul întors înapoi. Coama leului este bogată, fiind realizată cu ajutorul unor linii geometrice incizate. Urechile proeminente, botul căscat.

O simplă linie incizată desparte acest registru de cel următor, din figurația căruia se mai văd doar cîteva urme.

Pe suprafața interioară a peretelui s-au păstrat resturi de vopsea.

53. Provine din necropola așezării (fig. 69).

Tîrgu Mureș, Muzeul de istorie.

I. Paulovics, *Dăcia keleti határvonal és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 89, fig. 27.

Dimensiuni: înălțimea 1,06 m, lățimea 0,76 m, grosimea 0,14 m.

Lucrare în relief plat, din piatră de calcar, din care lipsește partea inferioară și o porțiune din cea superioară.

Forma peretele lateral drept al unei *aedicula*, avînd în partea stîngă o bordură lată, reliefată. Cîmpul reliefului era împărțit în trei registre, despărțite prin linii profilate, orizontale.

Primul registru conține un călăreț spre dreapta, cu fața întoarsă spre privitor. Poartă *tunica* scurtă și mantie. Cu o mîna ține hățurile, cu cealaltă ridică o lance, îndreptată spre un animal sau un personaj răpus, căzut la picioarele calului.

Din scena banchetului funerar figurată pe registrul al doilea se păstrează o *mensa tripes*, pe care se găsește un vas cu două toarte, flancat de două cupe. În partea stîngă apare o femeie cu o rochie pînă la glezne, redată în pliuri bogate și dese. Deasupra are o altă rochie mai scurtă, încinsă la talie cu un cordon îngust, prinsă pe umeri cu fibule mari. Pe piept se vede un colier cu medalioane. În mîna stîngă, lăsată de-a lungul corpului, ține un coș sau alt obiect, iar în mîna dreaptă, îndoită de la cot și întinsă înainte, un vas. Părul bogat, ce coboară pe umeri, este umflat în părți, fiind realizat cu ajutorul unor striuri fine.

Registrul al treilea păstrează figura unei bocitoare, cu părul despletit, tratat în striuri paralele. Capul este aplecat spre stînga. Mîna stîngă este adusă spre bărbie, iar cu dreapta

sprijină cotul mîinii stîngi. Poartă o tunică cu pliuri bogate verticale, încinsă la mijloc.

54. Provine din necropola așezării (fig. 70). Piesa este dispărută.

I. Paulovics, *Dăcia keleti határvonal és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 89, fig. 28.

Dimensiuni: înălțimea 1,22 m, lățimea 0,67 m, grosimea 0,13—0,17 m.

Lucrare în relief, în piatră de calcar, din care lipsește colțul stîng superior și cel drept inferior.

Reprezintă peretele lateral drept al unei *aedicula* funerare. În stînga se remarcă o bordură lată, reliefată, rezervată îmbinării cu peretele din spate. Cîmpul reliefului este împărțit în trei registre, despărțite prin cîte o linie îngustă, profilată.

Registrul superior mai păstrează picioarele unui personaj. Alături, în dreapta, apare silueta unui bărbat seminud, lăsat într-un genunchi, legat de un stîlp. Partea superioară a corpului lipsește.

În registrul central este redat un călăreț, cu fața complet erodată, în galop spre dreapta. Poartă *tunica*, încinsă la mijloc, și o *chlamys* ce flutură în spate. În mîna dreaptă, ridicată în sus, ține o lance. Trunchiul și capul sînt întoarse în față. La picioarele calului un animal căzut la pămînt, cu labelle dinainte prinse dedesubt.

Registrul inferior cuprinde o bocitoare îmbrăcată în *tunica* și *stola*. Părul, despletit pe umeri, tratat în striuri paralele, cade șerpuiind în partea dreaptă a corpului. Capul este aplecat pe umărul stîng. Mîna stîngă este adusă sub bărbie, cu dreapta sprijină cotul mîinii stîngi.

55. Provine din necropola așezării (fig. 71).

Tîrgu Mureș, Muzeul de istorie.

I. Paulovics, *Dăcia keleti határvonal és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 91, fig. 37.

Dimensiuni: înălțimea 0,28 m, lățimea 0,37 m, grosimea 0,11 m.

Lucrare în relief, din gresie, păstrată fragmentar.

Reprezintă un fragment dintr-un perete lateral drept, împărțit probabil în trei registre. Se mai păstrează unul dintre registre, în care este redată figura unui călăreț în galop, spre stînga, îmbrăcat în *tunica* scurtă și *chlamys*. Mantia flutură în vînt. Capul călărețului, spatele și partea dinapoi a calului lipsește. Cu mîna stîngă ține frîul.

Cantul este lucrat sub formă de coloană angajată, ornamentată cu vrej de viță, frunze și ciorchine de struguri.

56. Provine din necropola așezării.

Piesa este astăzi dispărută.

I. Paulovics, *Dăcia keleti határvonal és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 91, fig. 41.

Dimensiuni: înălțimea 0,30 m, lățimea 0,34 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar, păstrată fragmentar.

Bordura lată din partea stîngă demonstrează că piesa făcea parte dintr-un perete lateral drept de *aedicula*. Se păstrează figura unui bărbat, cu *tunica* scurtă, ce cade în falduri paralele realizate prin incizii puțin adînci. Marginea de jos a tunicii este scoasă în relief, imitînd o tivitură. Pe suprafețele reliefului se păstrează urme de vopsea roșie.

57. Provine din necropola așezării (fig. 72).

Tîrgu Mureș, Muzeul de istorie.

Inedit.

Se păstrează un fragment din registrul superior.

Dimensiuni: înălțimea 0,35 m; lățimea 0,28 m și grosimea 0,14 m.

Lucrare în relief, din calcar.

Făcea parte dintr-un perete lateral stîng de *aedicula*, avînd cantul lucrat sub formă de coloană angajată, terminată cu un capitel corintizant și fusul ornamentat probabil cu vrej de viță și ciorchine de struguri. Într-un chenar simplu, ușor profilat (lat de 0,035—0,06 m) este redată figura unui călăreț spre stînga. Se păstrează numai partea din față a calului, cu

picioarele dinainte ridicate în galop. Corpul calului a fost pictat în roșu, urme de miniu fiind vizibile și pe coloană. Se pare că fața exterioară era de asemenea ornamentată, coloana de pe fața interioară continuînd și aici. Suprafața erodată lasă să se distingă un picior și un baston în formă de cîrjă, aparținînd lui Attis.

58. Provine din necropola așezării (fig. 73).

Tîrgu Mureș, Muzeul de istorie.

Inedit.

Se păstrează în stare fragmentară.

Dimensiuni: înălțimea 0,33 m, lățimea 0,30 m, grosimea 0,14 m.

Lucrare în relief din calcar.

Fragmentul face parte dintr-un perete lateral drept de *aedicula*. În stînga se distinge o linie incizată, ce despărțea cîmpul reliefului de bordura ce urma la prinderea peretelui posterior, parțial spartă. La 0,17 m de la marginea de jos, s-a redat figura în picioare a unei femei. Se mai păstrează o porțiune din *tunica* sau rochia lungă pînă la glezne, cu pliuri dese, paralele.

### Acoperiș la aedicula

59. Provine din necropola așezării (fig. 74).

Tîrgu Mureș, Muzeul de istorie.

I. Paulovics, *Dăcia keleti határvonal és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 89, fig. 31.

Se păstrează fragmentar.

Dimensiuni: lățimea 0,69 m, înălțimea 0,42 m.

Executat din piatră de calcar.

Face parte din categoria acoperișurilor bolite, în pantă dublă. În față, de o parte și de alta a crestei, se găsea cîte un leu culcat pe labe. Lateral, partea de jos a acoperișului este profilată. Arcul de boltă, în loc de fronton, este ornamentat cu o serie de motive decorative și profilaturi.

### NAPOCA

#### Pereți de aedicula

60. Descoperit în spatele căminului studențesc din Piața Ștefan cel Mare (fig. 75, 75 a).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

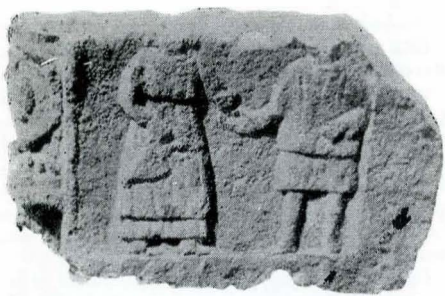
J. F. Neigebauer, *Dacien*, p. 227, nr. 22; R. Münsterberg și J. Oehler, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, în „Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes”, V, 1902, Beiblatt, p. 96—97, fig. 20; Gr. Florescu, *I monumenti funerarî della „Dacia Superior”*, în „L'ephemeris Dacoromana”, IV, 1930, p. 82, fig. 5; Silvio Ferri, *Arte romana sul Danubio*, 1933, p. 324—325, fig. 421; A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișînd banchetul funerar*, în *Omăgiu C. Daicoviciu*, 1960, p. 45—46, fig. 5; H. Daicoviciu, în *Römer in Rumänien*, 1969, G 135, p. 254—255, pl. 96.

Stare de conservare bună.

Dimensiuni: înălțimea 1,29 m, lățimea 0,58 m, grosimea 0,13 m, înălțimea nișei 0,97 m, lățimea nișei 0,45 m.

Lucrare în relief din piatră de calcar provenită din cariera de la Suceag (Malul Roșu), comuna Gilău.

Forma peretele lateral drept al unei *aedicula*, lăsînd în stînga o bordură lată de 0,13 m. Nișa dreptunghiulară începe de la 0,29 m de la baza peretelui. Cantul sau muchea din față, avînd de jur împrejur un chenar profilat, este ornamentată cu vrej stilizat. Pe marginea profilată se păstrează urme de vopsea de minium. În nișă este reprezentată o pereche tînără, în picioare. În stînga, bărbatul redat puțin din profil, desculț, cu barbă scurtă și mustăți, cu părul tratat în șuvițe groase, ce cad pe frunte și pe ceafă. Este îmbrăcat în *tunica*, tăiată drept la gît, ce ajunge pînă la genunchi, răsfrîntă deasupra cîngătoarei cu care este prins în talie, căzînd în falduri regulate, verticale. În mîna dreaptă, adusă spre față, ține de toartă o cană, iar cu stînga un capăt al șervetului aruncat pe umăr. Femeia, în dreapta, cu fața lată, părul împărțit cu cărare la mijloc, strîns la spate pe ceafă, poartă un *colobium*, tăiat drept la gît, strîns sub bust cu o cîngătoare. Dedesubt, *tunica* lungă pînă la pămînt. În mîna stîngă, ușor îndoită din cot și adusă în față, ține o *paterna*, iar în dreapta, îndoită din cot și adusă în față, ține o cupă. Pe braț îi atîrnă un șervet. Degetele de la mîini și picioare sînt bine redată, ca și drapajul hainelor. Între cele două personaje se află un *panarium* înalt,



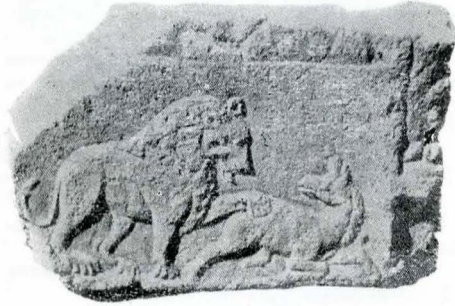
67



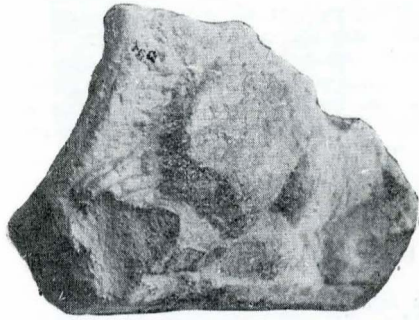
69



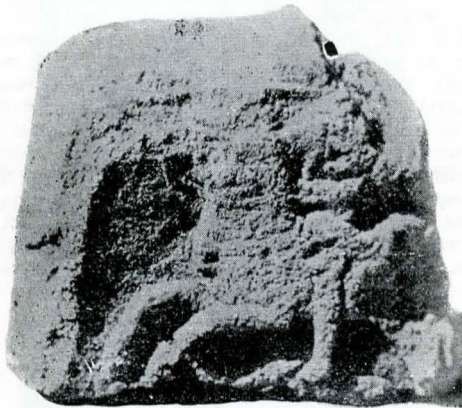
70



68



74



7



75

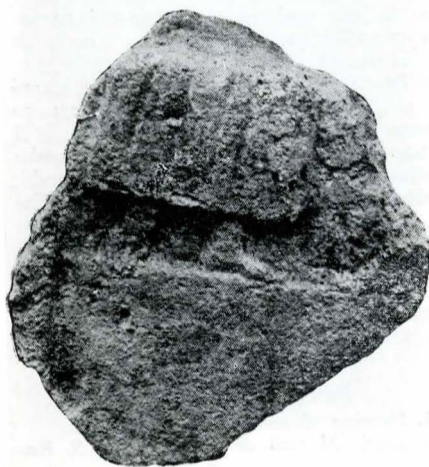


72



75a

73



cu capac boltit. Judecând după urmele de minium vizibile, se pare că fondul nișei a fost pictat în roșu, ca și chenarul de pe margini și anumite obiecte, probabil șervetul ce atârna pe brațul femeii.

Bărbatul și femeia au tipuri fizionomice foarte asemănătoare, cu detalii identice privind forma ochilor și a sprâncenelor, forma nasului a gurii și bărbiciei. Aceste trăsături comune par să indice persoane înrudite.

61. Găsit în str. Muncitorilor nr. 22, pe locul necropolei romane (fig. 76).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

E. Panaitescu, *Monumente inedite din Lărgiană*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania”, III, p. 103, 107, pl. III.: A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișând banchetul funebru*, în *Omagiu C. Daicovicu*, 1960, p. 44, fig. 4. Lipsște partea de jos a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,72 m, lățimea 0,52 m, grosimea 0,13 m.

Lucrare în relief din calcar, provenind din cariera de la Suceag (Malul Roșu), comuna Gilău.

După bordura lată de 0,11 m din partea dreaptă și orificiul de fixare de pe muchea de deasupra, fragmentul reprezintă un perete lateral stîng de *aedicula*. Bordura reliefată a lăsat pe restul suprafeței un spațiu albiat în care s-a sculptat scena respectivă. Sînt redată două personaje în picioare. În stînga, un bărbat, cu fața lată, părul ondulat, tuns scurt și adus pe frunte, barbă și mustață. Este îmbrăcat în *tunica*, cu marginea răsfrîntă la gît, și mantie prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. *Tunica* este prinsă în talie cu o cingătoare lată. Mîna dreaptă este ridicată, cu palma deschisă, la nivelul pieptului. Stînga îndoită de la cot, iese de sub cutele mantiei, ține un obiect greu de identificat (piine împletită, floare). În dreapta se găsește o femeie, probabil soția, cu părul împărțit la mijloc, tratat în șuvițe paralele. Fața este și mai lată decît cea a bărbatului, cu gonioane dezvoltate, buze cărnoase, frunte îngustă, nas drept, gît scurt și gros. Este îmbrăcată în *tunica*, tăiată drept la gît, deasupra cu o *palla* ce cade în falduri bogate. Faldurile late și modul în care cad sugerează o stofă groasă. În mîna stîngă, îndoită de la cot și adusă în față, ține un porumbel; cu dreapta, în aceeași poziție, întinde porumbelului un măr. La stînga și sus un chenar profilat de 0,02 m și 0,05 m închide scena.

62. Descoperit la Cluj, Mănăștur (fig. 77).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

C. Daicovicu, *Monumente inedite din Dacia*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, I, 2, 1933, p. 60.

Lipsește o porțiune din partea inferioară. Întreaga suprafață este foarte erodată.

Dimensiuni: înălțimea 0,90 m, lățimea 0,46 m, grosimea 0,09 m, înălțimea registrului de sus 0,51 m, înălțimea actuală a registrului de jos 0,34 m.

Lucrare în relief, din calcar cenușiu.

Constituia peretele lateral drept al unei *aedicula*. În stînga apare obișnuita bordură profilată, lată de 0,13 m. Grosimea chenarului sus este de 0,08 m, iar lateral de 0,04 m. Cele două registre sînt despărțite printr-o bordură de 0,06 m. În spațiul ușor adîncit al registrului superior se găsește imaginea unei femei, redată pînă la mijloc. Este îmbrăcată într-o *tunica* răscoită adînc la gît, cu pliuri verticale pe piept. Deasupra are o *palla*. Mîna stîngă este complet acoperită de mantie, iar dreapta, îndoită de la cot, este adusă pe piept, formînd un pliu al hainei. În registrul de jos, foarte erodată, este reprezentat un personaj întors, în semi-profil spre dreapta. În mîna dreaptă, îndoită și adusă pe piept, ține un obiect neidentificabil. Din figură, coafură și îmbrăcăminte nu se mai distinge nimic.

63. Găsit în str. Petőfi, pe locul necropolei romane (fig. 78).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișînd banchetul funebru*, în *Omagiu C. Daicovicu*, 1960, p. 47, fig. 6.

Se păstrează numai partea inferioară.

Dimensiuni: înălțimea 0,79 m, lățimea 0,52 m, grosimea 0,17 m.

Lucrare în relief, din calcar.

Reprezintă partea de jos a unui perete lateral stîng. În dreapta are o bordură lată de 0,16 m, lucrată în lovituri mari de dală. În spațiul albiat al peretelui propriu-zis apare o femeie în picioare, din care s-a păstrat numai partea inferioară a corpului, cu piciorul stîng redat în semiprofil, iar dreptul din față. Poartă *tunica* lungă pînă la glezne, cu falduri bogate și adînci, dispuse puțin oblic. În dreapta sus, se vede un fragment dintr-un obiect (fund ascuțit de vas). Muchea foarte erodată, pare să fi fost ornamentată cu un motiv vegetal.

64. Găsit în str. Petőfi, pe locul necropolei romane (fig. 79).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișînd banchetul funebru*, în *Omagiu C. Daicovicu*, 1960, p. 44, fig. 3.

Se păstrează colțul superior drept.

Dimensiuni: înălțimea 0,44 m, lățimea 0,42 m, grosimea 0,11 m.

Lucrare în relief, din calcar, cariera de la Suceag.

Făcea parte dintr-un perete lateral stîng de *aedicula*, păstrînd în dreapta bordura lată de 0,17 m, ușor profilată, cu orificiu de fixare deasupra. Imediat lîngă bordură se vede spătarul unei *kathedra*, pe care stă o femeie privind în față. Părul, împărțit cu cărare la mijloc, formează două ondule pe frunte, fiind strîns la spate. În urechi poartă cercei pandantivi globulari. Fața este erodată, așa că trăsăturile nu se disting bine. Este îmbrăcată probabil într-o *tunica*, răscoită circular la gît.

## APULUM

### Pereți de aedicula

65. Provine din necropola așezării (fig. 80, 81).

Alba Iulia, Muzeul de istorie.

V. Moga, *Un perete de aedicula descoperit la Apulum*, în „Apulum”, XI (sub tipar).

Stare de conservare bună.

Dimensiuni: înălțimea 1,09 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,10 m.

Lucrare în relief, din calcar.

Reprezintă un perete lateral stîng, cu ambele fețe ornamentate.

Pe fața interioară (fig. 80), în partea dreaptă, se păstrează o bordură lată de 0,17 m, ușor profilată, care continuă sus cu un chenar de 0,06 m, iar jos de 0,11 m lățime. Defunctul este redat în cadrul unei scene de *coena funebris*. Într-o nișă arcuită în partea superioară apare un bărbat, așezat pe *kliné*, aplecat spre stînga, privind în față. Părul este tratat sub formă de melcoșori, arc barbă și mustață. Amîndouă mîinile sînt aduse pe piept, în stînga ține o cupă.

Patul are picioare frumos profilate și spezeze înalte, arcuite. Pe *kliné* este așezată o saltea groasă, pe suprafața ei fiind trasate linii incizate oblice. În fața patului se găsește o *mensa tripes*, încărcată cu alimente.

Pe suprafața lipsită de chenar a feței exterioare (fig. 81), s-a săpat adînc în piatră figura unei femei cu fața masivă, bărbia proeminentă, nasul mare și drept. Părul buclat este așezat pe creștet în zulfii. Poartă o *tunica*, ce cade în pliuri oblice pe piept, lungă pînă la pămînt, evazată în partea de jos. Deasupra o *stola* de asemenea evazată și un *velamen* pe cap, ce acoperă și brațele. Mîinile sînt încrucișate în față. În stînga pare a ține o floare sau un fruct, de mîna dreaptă este agățat un evantai rotund, avînd un orificiu circular în centru, de la care pornesc linii incizate, radiale, imitînd pli-seurile. Picioarele sînt redată foarte schematic.

De menționat că orificiile de prindere nu au fost executate pe muchea superioară, ca la toți ceilalți pereți de *aedicula*, ci pe cantul din spate, la distanța de circa 0,15 m de cele două capete ale sale. Probabil că *antae*-le peretelui posterior erau prevăzute cu orificii similare.

66. Piesa a fost descoperită în vara anului 1972, în necropola așezării (fig. 82, 83).

Alba Iulia, Muzeul de istorie.

Inedit.

Lipsește jumătatea superioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,74 m, lățimea 0,49 m, grosimea 0,14 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Ambele fețe ale peretelui sînt ornamentate. Pe fața interioară s-a lăsat o bordură lată, destinată îmbrucării peretelui din spate, iar jos un spațiu nelucrat. Într-o nișă ușor adîncită (fig. 82) apare figura unui bărbat în picioare. Piciorul drept este redat în profil, iar stîngul din față. Poartă *tunica* scurtă pînă la genunchi, încinsă în talie, și mantie ceva mai lungă. Pe pieptul personajului atîrnă un „cordon” în unghi, ce ajunge pînă la marginea de jos a tunicii, terminat cu un ciucure în formă de bilă.

Pe fața exterioară, într-un spațiu ușor adîncit ce urmează conturul corpului, este înfățișată, de asemenea, figura unei persoane de sex masculin (fig. 83), cu picioarele în poziția amințită mai sus.

*Tunica* încinsă în talie, este răsfrîntă peste cingătoare, căzînd în pliuri adînci. Mantia nu se observă.

67. Provine din necropola așezării (fig. 84). Alba Iulia, Muzeul de istorie.

Inedit.

Se păstrează partea superioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,58 m, lățimea 0,40 m, grosimea 0,15 m.

Lucrare în relief din piatră de calcar.

Reprezintă, probabil, peretele lateral drept al unei *aedicula*, avînd în stînga obișnuita bordură lată. Într-un spațiu adîncit, dînd impresia că stă pe un pedestal, se găsește un bărbat, cu fața complet distrusă. Este îmbrăcat în *tunica* scurtă pînă la genunchi, avînd deasupra o haină mai scurtă, încinsă în talie cu o cingătoare. Picioarele musculoase sînt îndepărtate unul de celălalt, greutatea corpului sprijinîndu-se pe cel drept. Cu mîna stîngă, îndepărtată de corp, ține de toartă un vas de dimensiuni mari. Mîna dreaptă este adusă pe piept. Cîmpul reliefului era împărțit probabil în două registre; din al doilea nu se mai păstrează nimic.

68. Nu se cunoaște locul descoperirii. Piese provin de la Apulum sau din zona teritoriului apulens (fig. 85, 86).

Blaj, Muzeul de istorie.

Dan Isac, *Monumente funerare romane în muzeul orașului Blaj*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia”, fasc. 1, 1970, p. 13—14, fig. 2.

Dimensiuni: a) înălțimea 1,17 m, lățimea 0,53 m, grosimea 0,09 m; b) înălțimea 0,80 m, lățimea 0,53 m, grosimea 0,09 m.

Lucrare în relief din piatră de calcar.

Reprezintă pereții laterali ai unei *aedicula* funerare.

a) Peretele lateral drept (fig. 85): într-o nișă arcuită în partea de sus este redată figura unei femei în picioare, îmbrăcată într-o *tunica* lungă, fără pliuri, și o *palla* scurtă, în formă de capă, ce-i acoperă pieptul, căzînd în falduri bogate. Trăsăturile feței nu se mai disting. Părul este strîns la spate. Cu mîna stîngă, întinsă de-a lungul corpului ține de toartă un vas, în mîna dreaptă, îndoită de la cot și adusă pe piept ține probabil un porumbel. În exterior este sculptat, în relief plat, un călăreț de dimensiuni mici, redat foarte schematic. Imaginea de pe fața interioară a peretelui începe la 0,20 m de la nivelul nișei, iar în partea stîngă s-a lăsat o bordură lată de 0,11 m, despărțită de cîmpul reliefului printr-o mulură, destinată prinderii peretelui posterior. Deasupra, se găsește orificiul de fixare, în care se mai văd urmele plumbului turnat. Cantul peretelui este ornamentat cu frunze de iederă, prinse pe vrei.

b) Peretele lateral stîng (fig. 86): are aceeași lățime și grosime cu peretele lateral drept, cu deosebirea că bordura lată de 0,11 m se află în partea dreaptă. Într-o nișă similară, este redat un bărbat, cu *tunica* scurtă pînă la genunchi, de unde piatra este ruptă. Poartă părul tăiat scurt, ondulat, barbă și mustați. Cu ambele mîini apucă un obiect rotund, prins cu două curele de umeri, ornamentat cu motive ce nu pot fi deslușite. Forma obiectului aduce cu un *tympanum*. Cantul este decorat cu frunze de iederă, prinse pe vrei.

## GHERLA

### Pereți de aedicula

69. Provine dintr-o donație (fig. 87).

București, Muzeul de istorie al R. S. României.



76



79



82



77



80



83



78



81



84

1. I. Russu și Z. Milea, *Materiale epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda*, în „Probleme de Muzeografie”, 1964, p. 28; L. David și V. Pintea, *Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 460—461, nota 9; C. Pop și T. Soroceanu, *Cîteva stele familiale din Dacia Superioră*, în „SCIV”, 19, 2, 1968, p. 353, fig. 3; L. Teosu-Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior*, în „SCIV”, 23, 2, 1972, p. 220—221, fig. 4, 2.

Lipsește puțin din partea superioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 1,42 m, lățimea 0,86 m, grosimea 0,10 m.

Lucrare din piatră de calcar, în relief pronunțat.

Alcătuia peretele din spate al unei *aedicula*. Într-o nișă puțin adîncă, avînd în partea de jos o margine reliefată, în formă de postament, înălțea de 0,20 m, este redată o familie. Părinții se găsesc în planul al doilea: în stînga, mama, îmbrăcată în *tunica* lungă pînă la pămînt și *palla* ce coboară ceva mai jos de genunchi, acoperind mîinile. Mîna dreaptă este adusă pe piept, ieșind din faldurile mantiei, stînga este pusă pe creștetul copilului aflat în fața ei. În dreapta apare tatăl, îmbrăcat în obișnuita *tunica manicata* scurtă, încinsă ceva mai jos de talie, și mantie, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. În mîna stîngă, adusă pe piept, ține un *volumen*, mîna dreaptă este așezată pe umărul copilului din față. În primul plan sînt redați copiii, amîndoi băieți, îmbrăcați identic cu bărbatul. Mîinile lor drepte sînt aduse pe piept.

70. Provine din colecțiile vechi ale muzeului (fig. 88, 89).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

J. Ornstein, *Ausgrabungen bei Szamosújvár*, în „Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes” VI, 1903, Beiblatt, p. 114—115, nr. 3, fig. 35; A. Buday, *Szörvényos római kori emlékek Erdélyből*, în „Dolgozatok”, VII, 2, 1916, p. 83—84 (96), fig. 8 și 8 a; Gr. Florescu, *Monumenti funerari della „Dacia Superior”*, în „Ephemeris Dacoromana”, IV, 1930, p. 83, fig. 8; A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișînd banchetul funerar*, în *Omagiu C. Daicovicu*, 1960, p. 50, fig. 12.

Se păstrează un fragment din partea superioară a peretelui, cu ambele colțuri sparte.

Dimensiuni: înălțimea 0,57 m, lățimea 0,56 m (luată la bază), grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Sînt ornamentate ambele fețe ale monumentului, care reprezintă un fragment de perete lateral drept, după cum indică bordura lată de 0,15 m, din partea stîngă a uneia din fețe. Avea două registre. În registrul superior al feței interioare, foarte ușor adîncit, este redat un *Calo* în picioare (fig. 88), privind în față, cu păr bogat și ondulat. Poartă barbă și mustață. Este îmbrăcat într-o *tunica* scurtă pînă la genunchi, cu pliuri late verticale, avînd deasupra o haină scurtă, ce coboară pînă mai jos de talie, tăiată la gît. De sub tunică se văd pantaloni strîmți. Cu amîndouă mîinile ține de fritt doi cai înșeuaiți, care stau față în față. Din registrul de jos, despărțit de cel superior printr-o bandă orizontală, ușor reliefată, lată de 0,06 m, s-a mai păstrat tăblia unei mese. Pe masă, de la stînga spre dreapta, deosebit de *panis quadratus*, un vas înalt cu gura largă și o *patera*. A. Bodor presupune că ar reprezenta o scenă redusă de banchet funebru.

Pe fața opusă se distinge figura lui Attis (fig. 89), redat probabil în picioare, fără nișă. Pe cap poartă boneta frigiană, este îmbrăcat într-o *tunica* largă, scurtă pînă la genunchi, deasupra avînd o haină ce-i ajunge pînă la brîu. Picioarele lipsesc. Își sprijină capul pe mîna dreaptă, adusă sub barbă, iar cotul îl ține pe bastonul în formă de cîrjă (*pedum*). Are nasul drept, buze groase, fața cu trăsături fine. Porțiunea unde ar trebui să se găsească mîna stîngă este erodată.

71. Provine din colecțiile vechi ale muzeului (fig. 90).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

J. Ornstein, *Ausgrabungen bei Szamosújvár*, în „Jahreshefte des Österreichischen Archäologi-

schen Institutes”, VI, 1903, Beiblatt, p. 114, fig. 34; Gr. Florescu, *Monumenti funerari della „Dacia Superior”*, în „Ephemeris Dacoromana”, IV, 1930, p. 84, fig. 9.

Se păstrează partea superioară a peretelui, cu orificiul de fixare pe muchea de sus stînga. Colțul din dreapta este puțin ciobit.

Dimensiuni: înălțimea 1,04 m, lățimea 0,70 m, grosimea 0,14 m.

Lucrare în relief din piatră de calcar.

Reprezintă un fragment de perete lateral drept, avînd în stînga o bordură de 0,17 m. Întreaga suprafață a fost împărțită în două registre. Registrul superior, neavînd nișă, figurația merge în continuarea bordurii. Este înfățișată o *biga*, la care sînt înhămați doi cai, redați în mers. Vizitiul (*auriga*) este realizat în linii foarte schematice. Într-o mîna ține hățurile, în cealaltă biciul. Registrul de sus este despărțit de cel de jos printr-o profilatură orizontală, lată de 0,07 m. Figurația este cuprinsă într-un spațiu ușor adîncit, avînd în stînga o margine lată de 0,03 m. Se vede creștetul unui bărbat cu părul redat în striuri paralele.

72. Provine din colecțiile vechi ale muzeului (fig. 91).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

Inedit.

Se păstrează, în stare fragmentară, o porțiune din registrul superior.

Dimensiuni: înălțimea 0,58 m, lățimea 0,74 m, grosimea 0,13 m.

Lucrare în relief plat, din calcar cenușiu.

Bordura lată de 0,16 m din partea dreaptă arestă un perete lateral stîng de *aedicula*, cu suprafața împărțită în două registre. Registrul superior, cuprins între bordura lată din dreapta, marginea îngustă din stînga și bordura înaltă de 0,03 m care îl desparte de registrul de jos, are ca motiv imaginea unui călăreț spre stînga, de dimensiuni mari, care ocupă întreaga suprafață. Se mai văd botul calului, picioarele din față, cel stîng ridicat în mers, și o porțiune din coadă. Din călăreț se păstrează piciorul și un fragment din *tunica* scurtă pînă la genunchi.

### GERMISARA

#### Pereți de aedicula

73. Provine din necropola așezării (fig. 92, 93).

Geoagiu, încastrat în contrafortul aflat în partea dreaptă a intrării în biserica reformată.

N. Gostar, *Inscripții și monumente din GERMISARA*, în „Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara”, Deva, 1956, p. 80—81, fig. 8.

Lipsește partea de jos și marginea superioară a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 0,76 m, lățimea 0,74 m, grosimea 0,20—0,22 m.

Lucrare în relief, din piatră calcareasă.

Reprezintă peretele lateral stîng al unei *aedicula*, în partea dreaptă fiind lăsată bordura lată pentru îmbucarea cu peretele din spate. Muchea marginii stîngi este ornamentată cu vrej de viță stilizate, frunze și ciorchine de struguri. Capetele lujerelor se termină în spirale. Pe fața nisei, într-un spațiu puțin adîncit față de marginea rămasă neprelucrată, este redată figura unei femei în picioare, din care s-a păstrat corpul de la mijloc în sus. Forma feței este ovală. Părul, cu cărare la mijloc, coboară în ondule peste urechi, fiind adus spre spate. Îmbrăcămintea constă dintr-o *tunica*, peste care trece *palla*. Mîna stîngă este întinsă de-a lungul corpului, dreapta îndoită din cot, este adusă pe piept apucînd un pliu al veșmîntului. La gît poartă un colier.

74. Provine din necropola așezării (fig. 94). Geoagiu, zidit în peretele de nord-est al bisericii reformate.

N. Gostar, *Inscripții și monumente din GERMISARA*, în „Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara”, Deva, 1956, p. 81—84, fig. 9.

Se păstrează numai partea de jos a monumentului.

Dimensiuni: înălțimea 1,06 m, lățimea 0,72 m, grosimea nu se poate lua.

Lucrare în relief, din piatră de calcar de culoare gălbuie.

Peretele are forma unei plăci dreptunghiulare, avînd pe ambele laturi cîte o bordură îngustă, iar în partea de jos o porțiune destul de mare, nelucrată. Reprezintă peretele din spate

al unei *aedicula*. Într-o nișă nu prea adîncă este redată o familie: în planul din spate, o femeie în partea stîngă, îmbrăcată în *tunica* lungă, ce coboară pînă la glezne, iar deasupra o *stola*, ce ajunge pînă aproape de genunchiul drept. Ține o mîna pe umărul copilului din fața ei. În dreapta un bărbat, din care se vede numai piciorul stîng și o porțiune din *tunica* scurtă cu care era îmbrăcat. În fața lor se găsesc copiii: fata în dreptul tatălui, iar băiatul în dreptul mamei, amîndoi cu obrajii afectați de lovituri ulterioare, cu linia feței ușor ovală, părul ondulat, tratat sumar. Băiatul poartă o *tunica* pînă la genunchi, tăiată rotund la gît. În mîna dreaptă ține două condeie — *stilis*, iar în mîna stîngă o *crumena* de piele sau pînă. Încălțămîntea este marcată printr-o linie unghiulară. Fata, puțin mai mare decît băiatul, poartă o *tunica* lungă, cu mîinci largi. Mîinile sînt aduse în față, ca și la băiat, cea stîngă acoperind-o pe dreapta. În mîna dreaptă ține un obiect neidentificabil.

### GILĂU

#### Perete de aedicula

75. Condiții de descoperire necunoscute (fig. 95).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

Inedit.

Lipsește partea de jos și colțul din dreapta. Dimensiuni: înălțimea 0,78 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,10 m.

Lucrare în relief, din calcar roșietic, din cariera de la Gilău.

Constituie peretele lateral stîng al unei *aedicula*. În dreapta apare obișnuita margine lată de 0,14 m, pentru îmbucarea cu peretele din spate. Muchea din față este lucrată în formă de coloană, cu fusul neted, ce se subțiază spre vîrf, terminîndu-se cu un capitel, ornamentat cu un motiv vegetal mult stilizat. Peretele propriu-zis era împărțit în două registre. În registrul superior, încadrat de un chenar simplu, profilat, lat de 0,06 m sus și 0,03 m în stînga și jos, măsurînd în înălțime 0,51 m, este reprezentat un călăreț spre stînga, privind în față. Figura călărețului nu se poate distinge, fiind complet erodată. Poartă *tunica* scurtă pînă la genunchi și o mantie care flutură în vînt, pe umeri. În mîna stîngă ține o lance. Picioarele călărețului coboară mult sub pîntecele calului.

Din registrul inferior, despărțit de primul printr-o bară orizontală, s-a păstrat o porțiune înaltă de 0,24 m. În stînga se vede capul unui bărbat, cu păr tratat în striuri paralele, cu barbă și mustață, cu fața prelungă, buze groase și nas drept. În dreapta capul unei femei, de dimensiuni mai reduse, cu fața rotundă și obraji buclăți, cu părul pieptănat cu cărare la mijloc și strîns spre spate.

#### Acoperiș de aedicula

76. În anul 1934 piesa se găsea în curtea casei cu nr. 531, proprietatea brigadierului Marton Szilágyi (fig. 96).

Considerăm că provine de pe teritoriul acestei comune, în hotarul căreia au fost date la iveală, în cursul timpului, și alte vestigii romane. Monumentul ne-a fost sesizat, de arheologul clujean Al. Ferenczi, după a cărui schiță detaliată, pe care o posedăm, redăm forma și caracteristicile piesei.

Monument inedit.

Starea de conservare, la data efectuării desenului, bună.

Dimensiuni: înălțimea totală 0,42 m, lungimea totală a fațadei 1,10 m, lățimea 0,90 m, deschiderea arcului de boltă 0,56 m.

Lucrarea este executată din piatră de calcar.

Monumentul face parte din categoria acoperișurilor de *aedicula* cu boltă, avînd două pante în partea superioară. Nu se cunoaște dacă frontonul, fața arcului cu boltă, a purtat obișnuitul ornament vegetal sau vreun alt motiv decorativ.

În cele două colțuri din față se află cîte un leu culcat pe labe, ce face corp comun cu acoperișul propriu-zis. În partea de jos, în față și lateral, acoperișul este ornamentat printr-o succesiune de profiluri geometrice, orizontale.

#### Pereți de aedicula POROLISSUM

77. Piesă provenită dintr-o colecție particulară.

Zalău, Muzeul județean Sălaj.



85



86



90



91



87



88



93



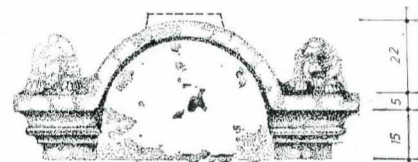
94



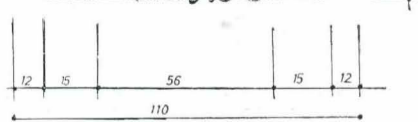
89



92



96



C. Pop și T. Sorocceanu, *Cîteva stele familiale din Dacia Superioară*, în „SCIV” 19, 2, 1968, p. 351, fig. 1; L. Teșosu Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superioară*, în „SCIV”, 23, 2, 1972, p. 220—221.

Partea superioară a monumentului este distrusă. Suprafața erodată.

Dimensiuni: înălțimea 1,25 m, lățimea 0,65 m, grosimea 0,32 m.

Lucrare în relief din calcar local, de culoare gălbuie.

Făcea parte dintr-o construcție funerară de tipul *aedicula*, formînd peretele din spate al acesteia. În partea de jos a monumentului s-a lăsat o margine înaltă de 0,30 m, ușor profilată, complet nelucrată, după un procedeu întilnit la pereții interiori de *aedicula*. În stînga, apare figura în picioare a unei femei, foarte erodată, îmbrăcată în *tunica* lungă și *palla*. În mîna stîngă ține un obiect neidentificabil. În dreapta un bărbat, în *tunica manicata* scurtă și mantie. Mîinile sînt aduse pe piept. În dreapta ține un *volumen*, iar de brațul mîinii stîngi atîrnă un lanț ornamental. În planul din față se conturează slab figura unui copil, plasat în dreptul femeii.

78. Piesă provenită dintr-o colecție particulară.

Zalău, Muzeul județean Sălaj.

C. Pop și T. Sorocceanu, *Cîteva stele familiale din Dacia Superioară*, în „SCIV”, nr. 19, 2, 1968, p. 351, fig. 2; L. Teșosu Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superioară*, în „SCIV”, 23, 2, 1972, p. 220—221.

Stare de conservare fragmentară, suprafața foarte erodată.

Dimensiuni: înălțimea 0,60 m, lățimea 0,55 m, grosimea 0,30 m.

Făcea parte din peretele posterior al unei *aedicula* funerare, cu imaginea defuncțiilor redată în întregime. Se păstrează o parte din busturile lor. În stînga, probabil, o femeie, în dreapta bărbatul. Se distinge sulul ținut de acesta în mîna dreaptă și lanțul ornamental ce-i atîrnă de mîna stîngă. Jos, în fața sa, se vede capul unui copil. Repetă tipul de reprezentare de pe pereții posteriori de la Gherla și Aiud.

## AIUD

79. Provine din împrejurimile Aiudului (fig. 97).

Aiud, Muzeul de istorie.

C. Pop și T. Sorocceanu, *Cîteva stele familiale din Dacia Superioară*, în „SCIV”, nr. 19, 1968, p. 354, fig. 4; L. Teșosu Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superioară*, în „SCIV”, 23, 2, 1972, p. 220—221.

Partea inferioară și colțul din stînga sus lipsesc.

Dimensiuni: înălțimea 1,55 m, lățimea 0,90 m, grosimea 0,11 m.

Lucrare în relief pronunțat, din piatră de calcar.

Reprezintă un fragment din peretele posterior, de mari dimensiuni, al unei *aedicula* funerare, în care este redat un grup familial. În spate, în partea stîngă, o femeie, cu fața distrusă, îmbrăcată în *tunica* lungă și *palla*, înfășurată în jurul mîinii drepte, adusă la piept. Are mîna stîngă sprijinită pe capul unui copil, aflat în fața ei. Poartă la gît un colier din mărgelile groase, de formă dreptunghiulară. Urmează o a doua femeie, cu îmbrăcăminte identică și cu aceeași poziție a mîinilor. Are în urechi cercei și la gît colier. În dreapta apare un bărbat, cu fața complet deteriorată, îmbrăcat în *tunica manicata* scurtă și mantie, prinsă pe umăr cu o fibulă rotundă. Mîinile sînt aduse pe piept, în dreapta ține un *volumen*, iar în jurul brațului stîng este înfășurat un lanț ornamental, care atîrnă în jos. În prim plan au fost înfățișați trei copii. Cel din partea stîngă este distrus, se mai observă totuși conturul capului. La mijloc, o fetiță cu părul buclat, din care se mai păstrează bustul, iar în stînga, în fața bărbatului, un băiat ceva mai mare, cu mîna adusă pe piept.

## BOLOGA

80. Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei (fig. 98).

C. Torma, în „Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen”, III, 1879, p. 94; Idem, *A limes dacicus felso resze*, Budapesta, 1880, p. 28—29; I. I. Russu, *Note epigrafice. Inscriptii din Dacia Porolissensis*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 461—652, fig. 7.

Lipsește partea inferioară și latura dreaptă.

Dimensiuni: înălțimea 0,80 m, lățimea 0,37 m, grosimea 0,05 m.

Lucrare în relief, din calcar cenușiu.

Se pare că spatele monumentului a fost sectionat sau mult erodat, ceea ce explică și grosimea sa foarte redusă. Făcea parte dintr-un perete lateral stîng de *aedicula* funerară, cu suprafața împărțită în două registre. Cîmpul reliefului fiind extrem de erodat, figurația este aproape complet stearsă. În stînga apare un chenar profilat, de 0,03 m, lățime, vizibil și în partea superioară a peretelui. Registrele sînt despărțite printr-o profilatură îngustă.

În primul registru, care măsoară 0,31 m înălțime, se găsește bustul unui bărbat cu barbă, îmbrăcat într-o haină tăiată rotund la gît și, probabil, mantie. Mîinile nu se văd. De asemenea, nu se pot distinge trăsăturile feței. În registrul inferior, înalt de 0,48 m, fără ca aceasta să reprezinte înălțimea sa inițială, este redată o femeie în picioare, îmbrăcată într-o *tunica*, ce cade în două falduri late în față, și o haină cu mîncei lungi, răscoită rotund la gît, unde se vede un guler în formă de unghii. Marginea de jos se termină în dreptul taliei cu două colțuri. Părul, adunat într-o coafură înaltă, realizată cu ajutorul unei cozi înfășurate pe creștet, acoperă lateral urechile. Mîna dreaptă este întinsă de-a lungul corpului, cu palma întoarsă spre interior. În colțul stîng al registrului apare o rozetă cu petale duble și mijlocul bombat.

Tot în partea stîngă, jos, un scaun cu spătar înalt, ajungînd pînă în dreptul cotului femeii. Pe partea inferioară a scaunului pare a fi fost incizată litera D, din care se păstrează jumătate. Aceasta l-a determinat pe C. Torma să considere că piesa respectivă este o stelă. D-ul făcînd parte din formula D(is) M(anibus). I. I. Russu presupune că inscripția era cuprinsă într-un al treilea registru, înclinînd tot pentru o stelă cu aspect de „perete de *aedicula* funerară cu inscripție”. În același timp, arată că fragmentul nu a fost cuprins în CIL III din cauză că „*Domaszewski nu considera probabil literă acea „jumătate de D”*”. În același timp, femeia din al doilea registru este redată în picioare, placa fiind spartă puțin deasupra genunchiului drept. Asta înseamnă că figura continua în jos încă o porțiune, dacă nu cumva trebuie să admitem că imaginea se întrerupe aici. De asemenea, linia curbă a literei „D” este tăiată la jumătate de o bară orizontală despre care nu putem preciza dacă provine dintr-o scrijelitură mai tîrzie sau nu. Caracterul piesei fiind discutabil, o înglobăm în catalog, subliniînd faptul că nu avem certitudinea că ar reprezenta cu siguranță un perete de *aedicula*. Pentru un fragment de *aedicula* pledează, așa cum a observat și I. I. Russu, compoziția și dispunerea în registre de un tip întilnit la pereții de *aedicula* și nu la stele, apoi dimensiunile, ca și înălțimea cîmpului figurat din partea inferioară, despre care avem temeiuri să credem că era mai mare în realitate decît porțiunea ce ne-a parvenit. În săși prezența scaunului nu-și prea avea rostul dacă figurația se întrerupea aici, lăsînd loc unui al treilea registru, cu inscripția funerară. Pe stelele din Noricum, Pannonia sau Illyricum, primul registru atinge înălțimea cea mai mare, cel de al doilea fiind redus la o simplă bandă sau fișie orizontală.

## GÎRBĂU

81. Descoperire întimplătoare (fig. 99, 100). Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

A. Buday, *Szoványos római kori emlékek Erdélyből*, în „*Dolgozatok*”, VII, 1, 1916, p. 66—67, fig. 13 a și b; Gr. Florescu, *I monumenti funerari della „Dacia Superior”*, în „*Ephemericis Dacoromanae*”, IV, 1930, p. 81—82, fig. 4 a și b; A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișînd banchetul funebru*, în *Omăgiu C. Daicovicu*, 1960, p. 47, fig. 7.

Stare de conservare bună.

Dimensiuni: înălțimea 1,33 m, lățimea 0,48 m, grosimea 0,14 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Fața interioară (fig. 99) prezintă în dreapta

o margine nelucrată, lată de 0,10 m, după care urmează un chenar profilat de 0,88 m, ce continuă și în partea de sus. Dimensiunile nișei sînt de 0,83 m în înălțime și 0,27 m lățime. Spațiul de dedesubt, înalt de 0,28 m, a rămas de asemenea nelucrat. În nișă apare o femeie în picioare, cu capul întors spre dreapta, îmbrăcată cu *tunica* lungă, fără mîncei, și *palla* trecută peste brațul stîng, îndoit din cot și adus în față, în care ține un obiect dreptunghiular sau un pahar. Mîna dreaptă, ușor îndoită din cot și adusă în față, ține un ulcior sau o cană de toartă. Părul umflat, pieptănat în ondule largi, este adus pe ceafă și legat cu o *taenea*. Suprafața este erodată, totuși se mai disting faldurile îmbrăcămîntei. Picioarul stîng, în atitudine de repaus, pătrunde în spațiul marginii de jos, depășind nișa. Pe chenarul îngust al nișei, pe latura stîngă, se văd urme slabe de minium.

Fața exterioară (fig. 100) nu are chenar și nici nișă. Pe un mic postament stă un geniu nud, care ocupă întreaga suprafață a peretelui. Are o atitudine de repaus, capul fiind aplecat pe umărul stîng, iar piciorul stîng trecut peste cel drept, pe care cade întreaga greutate a corpului. Cu mîna dreaptă, îndoită din cot, ține o faclă cu flacăra în jos. Mîna stîngă este lăsată de-a lungul faclii. Trăsăturile feței nu se mai pot distinge. Părul lung coboară în jos pe umeri. Peretele mai păstrează urme ale vechii policromii. Astfel, se găsesc urme de miniu pe aripi, în dreptul flăcării de la faclă, pe o porțiune mică din cingătoare. De asemenea, marginea aripilor este marcată printr-o dungă roșie, ca și conturul exterior al faclii. Aceasta ridică problema dacă întregul fond nu era pictat cumva în roșu, eventual cu o nuanță ceva mai deschisă decît cea aplicată pe aripi. Bineînțeles că o asemenea supoziție nu poate fi dovedită, putînd să fie și culoarea prelinsă de la faclă și aripi, ambele vopsite în roșu. Cu atît mai mult cu cît urme de miniu nu se găsesc și în jurul conturului corpului, cum ar fi fost normal dacă fondul era roșu.

Judecînd după cele două orificii laterale de prindere de deasupra, semnalate și de A. Buday, monumentul ar fi trebuit să reprezinte peretele posterior al unei *aedicula*. Bordura de pe fața interioară și lățimea mică indică în schimb un perete lateral stîng.

## ILIȘUA

82. Descoperire fortuită, făcută în anul 1948, la cca 1 km de castrul roman, pe locul necropolei (fig. 101).

Bistrița, Muzeul de istorie.

D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „*Apulum*”, IV, 1961, p. 135—137, fig. 5.

O porțiune mică din colțul de jos dreapta lipsese, iar o porțiune din colțul de sus este ciobită.

Dimensiuni: înălțimea 1,18 m, lățimea 0,55 m, grosimea 0,12 m, înălțimea nișei 0,82 m, lățimea nișei 0,34 m, adîncimea nișei 0,02 m, înălțimea marginii de jos 0,27 m, lățimea chenarului sus 0,10 m, lateral 0,10 și 0,14 m.

Lucrare în relief, din calcar.

Într-o nișă puțin adîncă este înfățișat un personaj feminin în picioare, redat din față. În mîna dreaptă, lăsată în jos, ține un ulcior, care neîncăpînd în nișă trece în spațiul chenarului. Mîna stîngă, îndoită din cot, apucă un capăt al șervetului aruncat peste umăr. Femeia poartă *tunica* lungă pînă la glezne, iar deasupra o haină scurtă cu mîncei. Plușurile sînt redat sumare, mai ales pe tunică. Vîrfurile picioarelor sînt intră de asemenea în spațiul rezervat marginii de jos. Părul, în ondule, este împărțit cu cărare la mijloc, fiind ușor umflat în față și pieptănat spre spate. Caracteristicile feței nu pot fi descifrate mai îndeaproape din cauza stării proaste de conservare. În urechi poartă cercei pandantivi. Muchia este ornamentată cu frunze stilizate. Judecînd după orificiul vizibil pe marginea superioară din dreapta și ornamentarea muchiei stîngi, monumentul reprezintă peretele stîng al unei *aedicula*, cu imaginea spre interior.

## OPTATIANA

83. Provine dintr-o colecție particulară de la Zimbor (fig. 102).

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei.

E. Panaitescu, *Monumente inedite din Lărgiană*, în „*Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania*”, III, 1932,





95



99



100



97



101

102



103



98



p. 91—103, pl. II, fig. 4, 6, și 7; H. Daicovicu, în *Römer in Rumänien*, 1969, G. 134, p. 254.

Unul din pereți are suprafața complet erodată. Peretele lateral drept este fragmentat în două.

Dimensiuni: înălțimea 1,22 m, lățimea 0,56 m, grosimea 0,125 m, la peretele erodat numai 0,10 m, lățimea bordurii 0,12 m, la peretele erodat 0,10 m, înălțimea primului registru 0,57 m, înălțimea registrului doi 0,64 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar local.

Peretele lateral drept (fig. 102) are o bordură pe margine, lată de 0,12 m, și orificiu de fixare deasupra. Este despărțită de câmpul figurat printr-o muchie profilată, rotunjită, deasupra căreia s-a executat un chenar simplu, lat de 0,06 m. Câmpul figurat coboară în schimb pînă la baza peretelui. Pe cantul expus spre privitori se găsește o coloană, cu fusul neornamentat, așezată pe un postament înalt de 0,15 m, mai subțire în dreptul bazei și capitelului corintic, înalt de 0,21 m. În primul registru, pe un postament îngust, care constituie și linia demarcatoare dintre cele două registre, este prezentat un călăreț spre dreapta, privind în față; calul în mers. Călărețul are părul tuns scurt, este îmbrăcat în *tunica manicata* pînă la genunchi, iar pe umeri are o manta prinsă cu o fibulă în partea dreaptă, formînd în jurul gîtului un fel de guler. Cu mîna dreaptă ține frîul, piciorul este îndoit de la genunchi. Harnașamentul calului a fost colorat în roșu. Urme slabe de miniu se văd și pe fondul registrului. Marginea de jos a tunicii este tivită, de asemenea, cu roșu.

În registrul inferior, apare o femeie în picioare, privind spre dreapta, cu părul strîns la ceafă în coc. Este îmbrăcată într-o *tunica* ce ajunge pînă la glezne, tăiată rotund la gît, avînd deasupra o haină scurtă cu mînci, dintr-o stofă grosolană. Mîneca lungă este simplă, fără șaluri sau pliuri. Întreaga greutate a corpului se sprijină pe piciorul stîng, dreptul fiind adus înainte. În mîna stîngă, întinsă de-a lungul corpului și puțin depărtată de acesta, ține un porumbel cu capul în jos, iar în dreapta adusă în față, un măr. Și pe fondul acestui registru se văd urme slabe de colorare cu miniu.

Peretele lateral stîng este identic cu cel drept în ceea ce privește dimensiunile și ornamentația, numai că bordura lată din interior se găsește în dreapta, ca și orificiul de fixare de deasupra. Călărețul este îndreptat spre stînga și femeia din registrul de jos, cu profilul întors tot spre stînga. Suprafața erodată nu permite să distingem mai îndeaproape unele amănunte, care repetă de altfel pe cele semnate cu ocazia descrierii peretelui lateral drept.

## SĂRĂȚENI

84. Provine de la Sărățeni.

Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei (fig. 103).

Inedit.

Partea superioară, cea inferioară și o porțiune din latura stîngă sînt distruse.

Dimensiuni: înălțimea 0,29 m, lățimea 0,42 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Grosimea peretelui și cantul drept, lucrat în chip de coloană masivă, cu fusul împodobit cu o *taenea*, ar pleda pentru un perete lateral drept de *aedicula*. Tot în dreapta, peretele este încadrat de un chenar lat de 0,12 m, ușor profilat. În spațiul din interior sînt redată foarte schematic două personaje, care se țin de mîna, avînd o îmbrăcăminte din stofă grosă, cu mînci lungi, strînsă pe talie și evazată jos. Pliurile late sînt redată prin linii incizate paralele. Personajul din dreapta are mîna adusă la brîu și ține un obiect de formă lunguiață, ce se lărgește spre gură (cornul abundenței). Personajul din stînga ține un obiect asemănător, ce pare a fi de dimensiuni mai mici.

## ȘEICA MICĂ

85. Descoperit la Șeica Mică, județul Sibiu (fig. 104).

Sibiu, Muzeul Brukenthal.

CIL III, 967, Fr. Müller, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, XVI, IV, 1881, p. 313; J. Hampel, *Lovas istenségeké dunavidéki antik emlékeken*, în „Archaeologiai Ertesítő“, XXV, 1905, p. 7—8, fig. 71; I. Glodariu și M. Câmpănu, *Depozitul de unelte agri-*

*cole de la Dedrad (r. Reghin)*, în „SCIV“, XVII, 1, 1966, p. 27—28, fig. 7; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 295; Lucia David Țeposu, în *Römer in Rumänien*, 1969, p. 255, nr. G 137, pl. 86; C. Pop, *Cîteva reprezentări de unelte agricole în arta romană din Dacia și Moesia Inferior*, în „Terra Nostra“, II, 1971, p. 60, fig. 1.

Lipsește partea inferioară a peretelui.

Dimensiuni: înălțimea 0,92 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Alcătura peretele drept al unei *aedicula*. În partea stîngă se află obișnuita bordură lată, ușor reliefată, împărțită în două printr-o linie incizată profund, pînă la care, probabi, avea loc îmbucarea peretelui din spate, restul spațiului alcătuiind chenarul. Suprafața peretelui este împărțită, la rîndul ei, în trei registre, marcate prin linii înguste orizontale. În primul registru apare un călăreț spre dreapta, prezentat din profil, cu *tunica* pînă la genunchi, prinsă în talie cu o cingătoare și *chlamys* ce flutură în spate. În mîna dreaptă, ridicată în sus, ține o lance, pregătindu-se să lovească din mers dușmanul căzut la picioare, sub copitele calului.

În registrul central este redată o scenă agricolă. Un bărbat cu barbă și păr bogat, cîrlionțat, îmbrăcat în pantaloni strîmți și *tunica* scurtă pînă la genunchi, sumeasă în talie, cu o traistă agățată de gît, a cărei curea trece în diagonală peste umărul stîng, ară cu un plug la care sînt înhămați doi cai, pe care îi conduce un copil, aflat în planul al doilea, îmbrăcat cu pantalonii strîmți și *tunica* scurtă.

În registrul inferior se remarcă o scenă de ospăț de tip panonic: în stînga, un bărbat cu păr bogat cîrlionțat, barbă și mustați, îmbrăcat în pantalonii strîmți, *tunica* pînă la genunchi, deasupra cu o haină scurtă, dreaptă. În față, pe piept, un cordon în unghi, ce ajunge pînă la marginea de jos a hainei. La dreapta o femeie, cu fața mutilată, îmbrăcată într-o rochie de stofă grosă, evazată în formă de clopot, ce cade în pliuri regulate, strînsă în talie cu o cingătoare lată. Între ei o *mensa tripes*, încărcată probabil cu vase cu mîncare. Amîndoi țin câte o mîna întinsă spre masă. Bărbatul are mîna dreaptă adusă pe piept, în timp ce mîna stîngă a femeii este lăsată în jos.

## TIBISCUM

86. Provine din necropola castrului (fig. 105).

Timișoara, Muzeul Banatului.

Inedit.

Lipsește partea de jos a peretelui și partea stîngă aproape în întregime.

Dimensiuni: înălțimea 1,11 m, lățimea 0,60 m, grosimea 0,16 m.

Lucrare în alto-relief din augit-andezit din cariera de la Uroi.

Forma peretele din spate al unei *aedicula*, colțul spart fiind reconstituit. Din cauza întregirilor, nu se mai păstrează orificiile de fixare de pe cantul superior. De jur-împrejur s-a lăsat un chenar simplu, profilat, avînd 0,05 m lățime în partea dreaptă, 0,025 m în stînga și 0,06 m sus. În interior sînt redată trei persoane. În spate părinții: la stînga femeia, cu părul împărțit cu cărare la mijloc, umflat lateral și adus la spate, ridicat pe creștet. Fața complet erodată. În mîna dreaptă, adusă pe piept, ține un obiect neidentificabil. De la îmbrăcăminte se mai disting cîteva pliuri, pe piept. În dreapta, bărbatul cu părul tratat în striuri paralele, adus pe frunte, cu barbă și mustață; gura mică, cu buze cărnoase, nas drept. Este îmbrăcat în *tunica* scurtă pînă la genunchi, răsfrîntă peste cingătoare și o mantie deasupra, prinsă cu o fibulă rotundă pe umărul drept, formînd în jurul gîtului un fel de guler. Un capăt al mantiei este adus peste brațul stîng, îndoit din cot. Într-o mîna ține un *volumen*, cealaltă este pusă pe creștetul copilului, din care nu s-a mai păstrat decît conturul capului și al umărului stîng. Pare a fi o fetiță.

Ca o particularitate notăm fețele neobișnuit de prelungi ale personajelor.

## ȚIHĂU

87. Descoperit în 1954 lîngă zidul de incintă al castrului roman, aproape de colțul nord-estic. Provine din necropola castrului (fig. 106).

Zalău, Muzeul județean.

D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „Studii și Comunicări“ („Apulum“), 1961, IV, p. 140—141, fig. 8.

Se păstrează numai jumătatea superioară a peretelui, lipsește de asemenea o porțiune din marginea stîngă și colțul drept de sus.

Dimensiuni: înălțimea actuală 0,47 m, lățimea 0,50 m, grosimea 0,10 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar. Fragmentul de jos poartă urme vizibile de vopsire cu miniu.

Judecînd după lățimea marginii din partea dreaptă, monumentul reprezintă un fragment din peretele lateral stîng al unei *aedicula*. Într-o nișă puțin adîncită este redată o fetiță în picioare, privind în față, cu mîinile de-a lungul corpului. În mîna dreaptă ține de toartă o cană. Părul cîrlionțat este tăiat scurt. Fața rotundă cu obraji buclăți, urechile proeminente, nasul ciobit. Poartă o *tunica*, tăiată rotund la gît, cu mînci lungi, prinsă la încheietură, cu manșeta în formă de volan și cu marginea zimțată. Manșeta nu este vizibilă la mîna dreaptă, ceea ce se datorește fie unei neglijențe din partea lapicidului, fie faptului că piatra este erodată. *Tunica* coboară în falduri regulate, mîncile au de asemenea pliuri.

## ZAM

88. Descoperit în vara anului 1964, cu ocazia unor lucrări agricole, efectuate în punctul numit „Vermeș“, împreună cu alte fragmente sculpturale: cap de copil, bază de monument etc. (fig. 107).

Cluj Muzeul de istorie a Transilvaniei.

Lucia David și V. Pintea, *Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, în „Acta Musei Napocensis“, III, 1966, p. 459—463, fig. 1, 2; L. David Țeposu, în *Römer in Rumänien*, 1968, p. 253, G 129, pl. 97; C. Pop și T. Sorocanu, *Cîteva sece familiale din Dacia Superioară*, în „SCIV“, 19, 2, 1968, p. 351 și 355; L. Țeposu Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior*, în „SCIV“, 23, 2, 1972, p. 220—221, fig. 4/1.

Stare de conservare bună.

Dimensiuni: înălțimea 1,30 m, lățimea 0,75 m, grosimea 0,30 m.

Lucrare în alto-relief, din piatră de calcar.

Alcătura peretele posterior al unei *aedicula* funerar, avînd pe muchea superioară două orificii laterale de prindere și o margine lată, nelucrată, în partea de jos. Într-o nișă puțin adîncită sînt redată două personaje depășind în înălțime marginea de sus a peretelui. În stînga o femeie, îmbrăcată în *tunica*, ce cade în falduri bogate, pînă la pămînt, avînd în față o cută mai lată sau o bordură dreaptă. Deasupra *palla*, cu un capăt înfășurat în jurul brațului drept, iar celălalt capăt atîrnînd de partea stîngă a corpului. În mîna stîngă ține probabil un fruct (măr), iar cu dreapta apucă marginea răsfrîntă a mantiei. Pe cap poartă o bonetă ovală, în urechi cercei. În dreapta femeii un bărbat, cu părul ondulat, barbă și mustați, îmbrăcat cu *tunica manicata*, încinsă mai jos de mijloc și mantie prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. În partea dreaptă, de cingătoare este prinsă o *theca calamaria*, de formă alungită. Amîndouă mîinile sînt aduse pe piept. În stînga ține un *volumen*, iar în degetul mic se observă un inel cu *gemma*. Degetul arătător și mijlociu al mîinii drepte sînt puse pe capătul sulului ținut în mîna stîngă, de brațul căreia atîrnă un lanț ornamental.

Se remarcă stilul îngrijit de execuție, care a permis realizarea unor adevărate portrete.

## PEREȚI DE AEDICULA DE PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

89. Sibiu, Muzeul Brukenthal (fig. 108).

Gr. Florescu, *I monumenti funerari della „Dacia Superior“*, în „Ephemeris Dacoromana“, IV, 1930, p. 82—83, fig. 6; E. Panaitescu, *Monumente inedite din Lărgiana*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania“, III, 1932, p. 95, fig. 5.

Partea de jos și marginea stîngă, deteriorate.

Dimensiuni: înălțimea 1,44 m, lățimea 0,61 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Piesa reprezintă peretele lateral stîng al unei *aedicula*, împărțit prin chenare profilate, orizontale, în trei registre. În primul, un păm



104



107



108



105



109



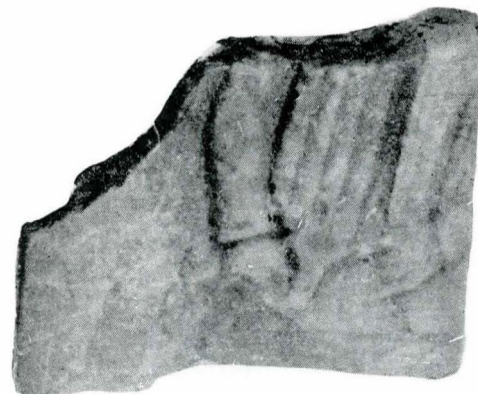
110



106



111



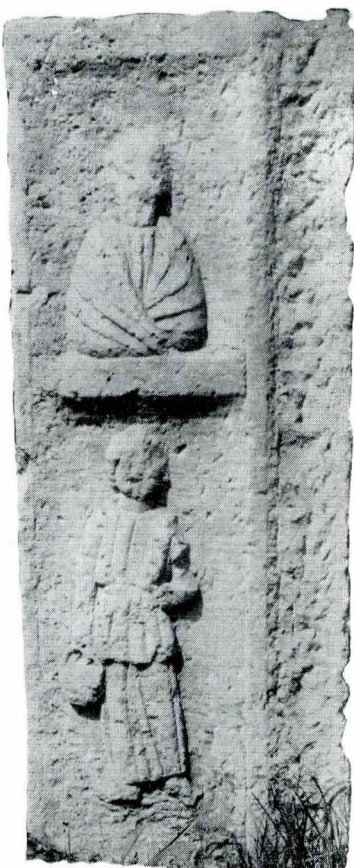
112



113



114



115

spre stînga; sub el un cal, în mers liniștit, spre stînga, iar în ultimul, Attis, jumătate întors spre dreapta, rezemat în bastonul de păstor (*pedum*) cu mîna dreaptă și cu cotul mîinii stîngi, în palma căreia își sprijină capul, ușor aplecat în jos; picioarele încrucișate. Pe cap poartă nelipsita bonetă frigiană. E înveșmîntat într-o *tunica* mai lungă, peste care este pusă alta mai scurtă, cu mîncei lungi, *tunica manicata*, încinsă la mijloc și tratată de la brîu în jos în falduri verticale. Lateral, se observă un chenar simplu, profilat.

90. Sibiu, Muzeul Brukenthal (fig. 109, 110). J. Neigebauer, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Altertums mit besonders Rücksicht auf Siebenbürgen*, Brașov, 1851, p. 288, nr. 17; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 322, fig. 418 și 419; L. Teopos David, în *Römer in Rumänien*, 1969, p. 254, G 133, pl. 98 și 99.

Lipsește o porțiune din partea superioară a monumentului, colțul din stînga jos este ciobit. Dimensiuni: înălțimea 1,15 m, lățimea 0,65 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din calcar. Constituie peretele lateral drept al unei *aediculae*. În stînga s-a lăsat o margine lată pentru îmbucarea cu peretele din spate. Peretele este împărțit în două registre, fiind ornamentat pe ambele fețe.

Registrul superior (fig. 109) conține imaginea unui călăreț spre dreapta. Personajul, al cărui creștet lipsește, este îmbrăcat în *tunica* scurtă pînă la genunchi, avînd deasupra o mantie, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. Părul, mai lung, pare a fi redat în striuri paralele. Cu mîna dreaptă ține frîul calului.

Registrul inferior, mai mic decît cel de sus, de care îl desparte o linie profilată, ce se repetă și la marginea de jos a scenei, cuprinde o căruță trasă de doi cai. În spate se vede covilțitul lăsat, iar în față, pe o banchetă, stă *auriga*, cu barbă și păr cîrlionțat, adus pe frunte, ținînd în mîini hățurile. Pe locul din spate stă un bărbat, aplecat înainte, cu piciorul așezat pe marginea vehicolului, cu capul întors spre privitori.

Pe suprafața exterioară (fig. 110) au fost sculptați doi gladiatori, așezați unul în față celuilalt. Drept orice îmbrăcămintă poartă o apărătoare de piept și de cap, eroită puțin diferit. Cel din dreapta ține în mîna un pumnal cu tăișul drept, cel din stînga un pumnal curb (*sica*). Figurile sînt schițate sumar. Scena nu este încadrată de chenar.

91. Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei (fig. 111).

Inedit. Lipsește partea inferioară și colțul superior stîng.

Dimensiuni: înălțimea 0,59 m, lățimea 0,64 m, grosimea 0,16 m.

Lucrare în relief, din calcar de culoare cenușie.

Natura reprezentării figurate, dimensiunile peretelui și cele două orificii laterale de pe mușea de deasupra indică un perete posterior de *aedicula* funerară.

Într-o nișă puțin adîncă sînt redade trei personaje ce privesc în față. Scena este încadrată, lateral și sus, de o margine îngustă profilată. De la stînga spre dreapta distingem un bărbat, cu fața mutilată, îmbrăcat în *toga*, al cărei capăt este adus pe brațul mîinii stîngi. Dreapta este adusă pe piept. Urmează o femeie, cu pieptenătura melon, îmbrăcată în *tunica* și *palla*, ce cad în falduri bogate. Mîna stîngă nu se vede, iar în dreapta, adusă pe piept, ține o floare. În dreapta este înfățișat un al doilea bărbat, mai precis un tînăr: imperb, cu păr bogat, ondulat, de statură mai mică decît celelalte două personaje. Poartă *toga*, iar în mîna stîngă, îndoită din cot, ține un *volumen*. Piatra este erodată în dreptul mîinii drepte. Trăsăturile feței sînt asemănătoare cu ale femeii din mijloc.

92. Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei (fig. 112).

Piesă inedită. Se păstrează un mic fragment din centrul peretelui.

Dimensiuni: înălțimea 0,29 m, lățimea 0,35 m, grosimea 0,09 m.

Lucrare în relief din calcar.

Pentru un fragment de perete de *aedicula* ar pleda grosimea și marginea lată, dar nereliefață, din partea stîngă. Se distinge un bărbat, îmbrăcat cu o haină din stofă groasă, cu mîncei, care formează pliuri verticale și late pe piept. Pe umărul stîng atîrnă un șervet. În mîna dreaptă, adusă în față, ține un obiect greu de identificat, probabil un vas, iar cu stînga, îndoită din cot, apucă un capăt al șervetului.

93. Cluj, Muzeul de istorie a Transilvaniei (fig. 113, 114).

Piesă inedită. Se păstrează partea superioară a peretelui. Dimensiuni: înălțimea 0,58 m lățimea 0,59 m, grosimea 0,13 m.

Lucrare în relief, din calcar. Pe fața interioară (fig. 113), în stînga, apare marginea lată de 0,15 m, ușor profilată, avînd deasupra un orificiu de fixare. Reprezintă peretele lateral drept al unei *aediculae* funerară, a cărei suprafață era împărțită, probabil, în două registre. Nu se constată existența unui chenar. Este redat un călăreț spre dreapta, privind în față, cu figura mutilată. Calul, cu unul din picioarele dinainte ridicate, are coama bogată, realizată cu ajutorul unor striuri paralele. Călărețul poartă *tunica manicata* pînă la genunchi cu pliuri oblice pe piept. De pe umeri atîrnă mantia, ce coboară lin în jos. În mîna dreaptă ține frîul.

Pe fața exterioară (fig. 114) sînt sculptați în relief plat, fără nișă și fără chenar, două *genii cucullati*, întoarse în profil, îmbrăcate în mantii sau pelerine cu glugă cu vîrfurile ascuțite. Trăsăturile fețelor nu se disting. În mîna dreaptă, adusă în față, a genului din stînga apare un pumnal cu lama curbă. Se pare că un pumnal asemănător există și în mîna adusă spre spate a genului din partea stîngă.

### AGHIRES Perete de *aedicula*

94. Provine din localitate, unde s-au găsit și alte vestigii romane, atestînd prezența unei așezări rurale. Piesa este încadrată în portalul sudic al bisericii reformate din localitate (fig. 115).

Piesă inedită. Stare de conservare bună. Dimensiuni: înălțimea 1,30 m, lățimea 0,48 m, grosimea 0,12 m.

Lucrare în relief, din piatră de calcar.

Reprezintă un perete lateral stîng de *aedicula* funerară, avînd în dreapta o bordură lată pentru prinderea peretelui posterior. Pe mușea de deasupra, tot în dreapta, s-a executat un orificiu de fixare. Suprafața peretelui este încadrată într-un chenar simplu profilat, mai lat în partea de sus, fiind împărțit în două registre. În registrul superior, despărțit de cel inferior printr-o balustradă puternic reliefată, este redat bustul unei femei, îmbrăcată în *tunica* tăiată rotund la gît și mantie cu capetele încrucișate în față, peste piept. Părul coboară de o parte și de alta a frunții în ondule ușoare, fiind adus la spate. Fața este erodată așa că trăsăturile nu se mai disting. În registrul de jos apare figura în picioare a unei *camilla*, avînd același gen de pieptenătură și cercei globulari în urechi. Fața este complet erodată. Poartă o *tunică* lungă pînă la pămînt, avînd în față două pliuri sau benzi late, și *stola* cu mîncei, ce ajunge pînă la șolduri, încinsă în talie. Cu mîna stîngă, îndoită din cot, apucă un capăt al șervetului ce-i atîrnă de pe umeri. În mîna dreaptă, întinsă de-a lungul corpului, ține un ulcior cu corpul bombat.

Stilul de execuție, reprezentarea figurată, cu bustul defunctei în registrul de sus și imaginea unei servante în cel de jos, mergînd pînă la dimensiunile peretelui, apropiere această piesă de peretele lateral al *aediculae* de la Luncani (Po-taissa), sugerînd că ambele piese au ieșit din mîna aceluiași meșter. De altfel, modul de execuție al gîtului personajelor, ca și mantia femeii din registrul superior constituie alte puncte de identitate cu peretele citat de la Luncani.

Piesa figurează la sfîrșitul catalogului, încheind seria celor cu loc de descoperire necunoscut din Dacia Superior, deoarece a fost inclusă în catalog în ultimul moment, prin amabilitatea prof. I. I. Russu, care ne a pus la dispoziție fotografia și datele necesare.

## I. CARACTERISTICI ARHITECTONICE

Piese aflate în muzeele din țară, ca și edicula găsită în anul 1892 la Micia, figurând printre puținele exemplare întregi descoperite fie pe teritoriul Italiei fie în provinciile vestice<sup>1</sup>, atestă pentru Dacia tipul de nișă închisă pe trei părți, cu acoperiș boltit sau orizontal, cu fronton triunghiular și imaginea defuncțiilor redată în relief pe pereții interiori ai monumentului<sup>2</sup>.

Deși caracterul fortuit al descoperirilor nu permite avansarea unor ipoteze sigure, se pare totuși că tipul de ediculă deschisă<sup>3</sup> nu a fost cunoscut în Dacia, după cum ediculei cu statuia sau statuile defuncțiilor în interior i-a fost preferată nișa cu pereții sculptați. Și aceasta nu ca o variantă mai simplă, intrată în uz în locul ediculelor ce adăposteau statui, așa cum susține G. Erdélyi<sup>4</sup>, ci mai degrabă ca o preferință, ale cărei cauze vom căuta să le desprindem în cuprinsul lucrării. De altfel, statuile funerare, executate în marmură, alcătuind monumente de sine stătătoare, sînt frecvent întâlnite în provincia noastră<sup>5</sup>. De asemenea, unii pereți de edicule, sculptați în altorelief pronunțat, redau imaginea defuncțiilor aproape sub formă de statuie. Ornamentarea celor trei pereți interiori, uneori și a pereților laterali exteriori, permitea în schimb folosirea unui limbaj simbolic infinit mai bogat.

Din acest punct de vedere credem că prezintă interes momentul apariției diferitelor tipuri de edicule, ceea ce implică luarea în considerație a factorului cronologic. Așa de pildă, ediculele de la Aquileia, în Italia de Nord<sup>6</sup>, Kruft, în Germania<sup>7</sup> sau Donavitz, în Noricum<sup>8</sup>, adăpostind în interiorul nișei statuile defuncțiilor, datează toate din secolul I e. n. Cei mai timpurii pereți de edicule din Pannonia, apropiați ca tip de cei din Dacia, nu coboară mai jos de jumătatea secolului al II-lea<sup>9</sup>, ceea ce este valabil și pentru provincia noastră. Or, începînd cu secolul al II-lea se manifestă deosebit de pregnant, pe plan economic, social, cultural și religios, factorul oriental<sup>10</sup>, favorizînd, odată cu răspîndirea noilor credințe, și tendința spre alegorie, vizibilă pe monumentele funerare. Motivele pătrund curînd și în caietele de modele, răspunzînd nevoii clienților de a reda concepțiile la modă referitoare la viața de dincolo de mormînt<sup>11</sup>. Această preferință este impusă cu și mai multă putere în mediile ce mențin o legătură directă, alimentată fie pe calea aporturilor etnice, fie pe cea a influențelor culturale, cu sursa originară de iradiere, situație specifică și pentru Dacia, contribuind la marea di-

<sup>1</sup> Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della "Dacia Superior"*, în „Ephemeris Dacoromana”, IV, 1930, cap. II.

<sup>2</sup> „Aedicula reprezintă o construcție în formă de capelă sau nișă închisă în spate sau din trei părți, destinată inițial a adăposti în interior statuia unei divinități sau a unui defunct. Deși are un dublu caracter, sacru sau funerar, în epoca imperială capătă o destinație aproape exclusiv sepulcrală” (Ch. Daremberg și E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I, p. 92; G. Bandinelli, *Edicola*, în „Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale”, III, p. 214—216).

<sup>3</sup> A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena, 1923, p. 195, fig. 203.

<sup>4</sup> G. Erdélyi, *Adatok a Pannóniai sir-aediculákhoz*, în „Archaeologiai Ertesítő”, 88, 2, 1961, p. 190—191.

<sup>5</sup> L. Teșosu Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior*, în „SCIV”, 23, 2, 1972, p. 216—217 (numărul lor se ridică în prezent la 32, provenind mai cu seamă din mediul urban). Faptul că aceste statui nu intră în ansamblul compozițional și arhitectonic al ediculelor rezultă din împrejurarea că nu au fost descoperite împreună cu piese din aceste monumente. Dimensional ele depășesc capacitatea spațială interioară a ediculelor din Dacia.

<sup>6</sup> G. Brusin, *Gli scavi di Aquileia*, 1934, p. 222, fig. 135.

<sup>7</sup> M. Mylius, *Die Krufter Grabdenkmäler und ihre Rekonstruktion*, în „Bonner Jahrbücher”, H. 130, 1925, p. 180—192, pl. VI—XI.

<sup>8</sup> A. Schober, *op. cit.*

<sup>9</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 185.

<sup>10</sup> R. Turcan, *Origines et sens de l'inhumation à l'époque impériale*, în „Revue des Etudes Anciennes”, LX, 3—4, 1958, p. 323—347; J. J. Hatt, *La tombe gallo-romaine*, Paris, 1951, 329 p.; A. van Doorslaer, *Les nécropoles d'époque romaine en Gaule septentrionale*, Brugge, 1967, 329 p.

<sup>11</sup> „Pe măsură ce se răspîndește o speranță, destinată să devină spre sfîrșitul păgînismului o credință, ce nu mai are necredincioși, vedem cum aceasta se afirmă tot mai frecvent atît în inscripții, cît și în decorația legată de ele” (Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des romains*, Paris, 1966, p. 27).

versitate a repertoriului funerar din provincia nord-dunăreană.

Nișa cu statuia defunctului în interior s-ar putea, totuși, să nu fi fost complet necunoscută, după cum par să indice pereții laterali ai unei edicule de la Micia (fig. 7 a, b, c), lipsită de ornament atît pe fața interioară, cît și pe cea exterioară, la care se adaugă încă două fragmente, provenite din același centru, cu *antaele* decorate cu frunze de iederă și vrej de viță (fig. 39, 40).

Piese care intră în componența ediculelor funerare din Dacia, ca și în alte provincii, au fost lucrate separat, din piatră locală: calcar, augit-andezit, mai rar gresie. Stilul de execuție și unele detalii de ordin tehnic și ornamental pledează pentru confecționarea lor în atelierile centrelor respective, din apropierea cărora se extrăgea și piatra. Analizînd fiecare element în parte, se pot desprinde unele caracteristici dimensionale, ce fixează limitele de variabilitate ale acestui tip de monument funerar.

## a. Postamente și socluri

Pînă la ora actuală se cunosc numai trei postamente întregi, descoperite la Micia, pe care se montau pereții nișei. Ele au forma unor lespezi masive dreptunghiulare, cu lungimea cuprinsă între 1,05 și 1,30 m, lățimea între 0,62 și 0,83 m, iar grosimea între 0,15 și 0,27 m. Unul dintre postamente, aparținînd ediculei întregi, care are și grosimea cea mai mare, se îngustează spre interior, în partea de jos, formînd o profilatură (fig. 1 și 1 a). Aceasta dovedește că postamentul era așezat, la rîndul lui, pe o bază de înălțime variabilă, asemenea monumentului Volumniilor<sup>12</sup>, ediculelor de la Aquileia<sup>13</sup>, Kruft<sup>14</sup>, monumentului de la Bierbach<sup>15</sup> și, după cum s-a presupus, asemenea ediculelor din Pannonia<sup>16</sup>. Materialul comparativ din celelalte provincii lasă loc liber ipotezei că postamentul profilat, așa cum îl întîlnim la Micia, impunea, din considerente estetice, o profilatură identică și în partea superioară a bazei, monumentul de la Bierbach putînd servi drept exemplu (fig. 116 a). Din contra, postamentul drept era suprapus pe o bază simplă, asemenea celei de la Kruft (fig. 116 b). Rolul acestui soclu era de a plasa nișa la înălțimea convenită, făcînd ca monumentul să pară mai impozant și permițînd, totodată, o vizibilitate mai bună asupra sculpturilor sau reliefulor din interior. Baza putea fi un simplu bloc paralelipipedic, ca în cazul ediculei reconstituite de la Aquileia, ornamentată cu imagini simbolice, ca în cazul monumentelor de la Kruft și Bierbach, sau să servească la aplicarea unei plăci cu inscripția funerară, ca în cazul monumentului Volumniilor.

Trebuie să ținem seama și de faptul că ediculele erau plasate, de obicei, în mijlocul unor mici grădini funerare, lucru menționat în inscripția de pe monumentul Volumniilor<sup>17</sup>, spațiul aferent mormîntului măsurînd circa 10 m lungime și 7,5 m lățime. Urmele unor astfel de grădini au apărut și în necropolele de la Intercisa<sup>18</sup> și Aquincum<sup>19</sup>, de unde provin majoritatea pereților de edicule din Pannonia. Existența grădinilor funerare a fost confirmată și în Dacia<sup>20</sup>, acestea fiind un lux pe care și-l puteau permite oamenii cu dare de mîna, ce ridicau monumente costisitoare. O ediculă plasată în mijlocul unei grădini și-ar fi pierdut orice efect dacă nu ar fi fost înălțată pe un soclu corespunzător.

În sfîrșit, se remarcă amănuntul că lungimea postamentelor, prin urmare deschiderea nișei, nu crește proporțional cu lățimea sau adîncimea ei, raportul fiind invers. Cu cît este mai mică deschiderea, cu atît i se dă nișei o profunzime mai mare<sup>21</sup>, avîndu-se probabil în vedere tot efectul estetic.

<sup>12</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 187.

<sup>13</sup> G. Brusin, *op. cit.*

<sup>14</sup> H. Mylius, *op. cit.*

<sup>15</sup> H. Klumbach, *Zum Aufbau des Grabmals von Bierbach*, în „Bonner Jahrbücher”, H. 158, 1958, fig. 1.

<sup>16</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 187.

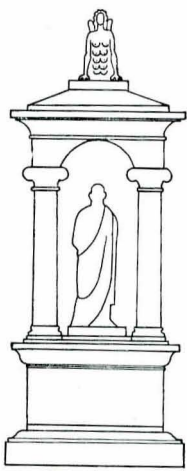
<sup>17</sup> P.I./Volumni. C.f. sibi et/suis. vivi fecerunt/ monumentum/ in fronte/ in agrum/ h.m.e.n.s. („CIL”, V, suppl. I, 556—559).

<sup>18</sup> Intercisa, I., Budapesta, 1954, p. 172.

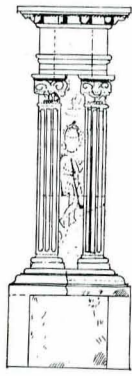
<sup>19</sup> I. Nagy, *Cives Agrippinenses in Aquincum*, în „Germania”, XV, 1931, p. 260—265, fig. 2—3.

<sup>20</sup> „CIL”, III, 14.493; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, p. 415.

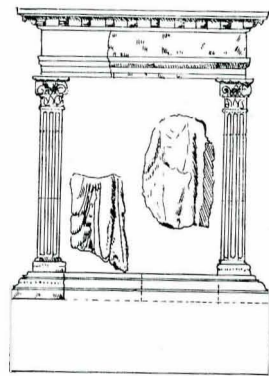
<sup>21</sup> Dimensiunile celor trei postamente sînt de 1,05×0,83, 1,12×0,75 și 1,30×0,62 m.



116 a



116 b



### b. Pereții nișei

Erau alcătuiți din trei plăci dreptunghiulare, ce închideau nișa în spate și lateral. Asamblarea se făcea după o schemă întâlnită la toți pereții de edicule din Dacia, peretele posterior fiind prins între cei doi pereți laterali (fig. 1 a). În felul acesta, lățimea peretelui posterior coincidea cu lățimea nișei. Pe pereții laterali se lăsa în schimb o margine lată nelucrată, uneori ușor reliefată, sau despărțită printr-o mulură (fig. 77 și 85, 102) sau linie incizată (fig. 104) de câmpul ornamental, având deasupra un orificiu de fixare. Două orificii similare erau practicate și pe muchea superioară a peretelui posterior, în ambele colțuri, asigurând prinderea de pereții laterali cu ajutorul unor scoabe de fier. Într-un singur caz, pe muchea interioară a unui perete lateral de la Apulum (fig. 80) s-au tăiat două orificii la distanța de aproximativ 0,14 m față de marginea de sus și de jos, asamblarea fiind făcută prin mijlocirea unor orificii identice, practicate probabil pe canturile peretelui posterior.

Acest sistem de asamblare a fost preferat ca urmare a faptului că spatele monumentului era neprelucrat. De asemenea, pereții laterali de edicule din Dacia sînt rareori ornamentați pe fața exterioară și chiar și atunci imaginea figurată nu este încadrată, asemenea pereților din Pannonia, între coloane, cea din spate fiind formată de cantul peretelui posterior, așezat din acest motiv în afară<sup>22</sup>.

Exceptînd edicula de la Micia, pereții întregi sau fragmentari se ridică la 79, din care 15 posteriori și 64 laterali. Cu tot numărul redus al pereților posteriori, se pot stabili totuși unele caracteristici, mai ales ornamentale, asemenea piese fiind rare în tot Imperiul. Printre cei 30 de pereți din Pannonia, descriși de G. Erdélyi<sup>23</sup>, nu figurează, de pildă, nici un perete posterior.

Înălțimea pereților de edicule din Dacia oscilează între 1,05 și 1,80 m. Cele mai mari diferențe se observă la Micia, la aceasta contribuind, fără doar și poate, profuziunea de material găsit aici. Putem constata astfel coexistența, în cadrul aceleiași necropole, a unor edicule de proporții mai mici, pereții nișelor nedepășind 1,20 m înălțime, a unor edicule mijlocii, cu înălțimea pereților cuprinsă între 1,30 și 1,50 m, și a unor edicule mari, ce ating 1,80 m înălțime fără soclu și fără acoperiș. Ediculele din prima categorie predomină, printre ele numărîndu-se și monumentul întreg descoperit la sfîrșitul secolului trecut, publicat de Fr. Cumont. Doi pereți de ediculă, unul de la Micia și al doilea de la Cristești, atestă în Dacia prezența unor edicule de mari proporții. În nordul provinciei, la Potaissa, Napoca, Gîrbău, Gherla sînt răspîndite ediculele de proporții mijlocii.

Lățimea pereților posteriori merge de la 0,58 m pînă la 1,05 m. Deschiderea nișelor era, în general, de 0,60—0,75 m. Numai pe exemplarele întregi s-a putut corela înălțimea și lățimea, cei doi parametri dînd impresia că sînt direct proporționali. Într-un singur caz, o nișă mijlocie are o deschidere îngustă, de 0,64 m, specifică nișelor mai puțin înalte.

Adîncimea nișei este dată de lățimea pereților laterali, minus porțiunea ce servea la îmbucarea peretelui din spate. Nișele ediculelor din Dacia nu sînt profunde, valorile limită

fiind de 0,33 și 0,63 m. Adîncimea medie înregistrează circa 0,45 m și nu crește în funcție de înălțimea sau deschiderea nișei. Mai mult, nișe relativ înalte au o lățime de 0,33—0,34 m, cum este cazul ediculei de la Luncani (Potaissa) și Gîrbău, în timp ce nișe joase ajung la 0,45—0,50 m lățime, exemplele de la Micia fiind edificatoare. Datele sînt însă insuficiente pentru a încerca o corelare între adîncime și deschiderea sau lățimea nișei. Un indiciu ar fi furnizat de dimensiunile celor trei postamente și de lățimea pereților laterali și lungimea acoperișului ediculei incomplete de la Micia (fig. 7, a, b). A trage însă pe această bază concluzii definitive este hazardat.

Grosimea pereților este mai mică la edicule decît la stelele funerare. Spre deosebire de stele, canturile pereților laterali erau vizibile la edicule, ceea ce impunea păstrarea proporțiilor adecvate, în armonie cu mărimea nișei. Împreună cu înălțimea putea crește și grosimea, fără ca aceasta să fie o regulă aplicată cu strictețe. Valorile se înscriu între 0,09 și 0,30 m, media fiind 0,13—0,15 m. Grosimi mai mari de 0,18 m sînt rare (în total cinci cazuri).

### c. Acoperișurile

După aspectul arhitectonic se împart în două tipuri principale: acoperișuri boltite și acoperișuri orizontale cu fronton triunghiular. Partea de deasupra este lucrată în două pante, cu o creastă mediană mai mult sau mai puțin ascuțită. Partea inferioară a acoperișului, în față și lateral, inclusiv în jurul arcului de boltă, este prevăzută cu profilaturi geometrice. Din cele 14 piese întregi sau fragmentate, păstrate în Dacia, cele mai multe fac parte din prima categorie, numai patru fiind acoperișuri orizontale, cu fronton triunghiular. Acestea apar în exclusivitate la Micia, în timp ce acoperișurile boltite sînt semnalate, în afara Micieii, la Gilău, Cristești și, eventual, Apulum.

Caracteristicile acoperișurilor boltite sînt frontonul semi-circular, terminat uneori jos cu două triunghiuri (fig. 5, 10), acroterele emisferice de la colțurile din spate și cei doi lei din față, așezați pe labe, cu boturile căscate. Pe coama acoperișului, la cele două extremități, se află două postamente aproape pătrate, ce serveau la fixarea coronamentului. Conul de pin, folosit drept coronament, era lucrat aparte, avînd un postament propriu (fig. 1 a), egal ca mărime cu postamentele de pe coama acoperișului. Sînt însă cazuri cînd postamentul din spate lipsește, monumentul fiind împodobit cu un singur coronament, în față (fig. 10).

Lungimea și lățimea depind de dimensiunile nișei, porțiunea profilată depășind, în față și lateral, pereții (fig. 1 a, b). Valorile minime și maxime sînt cuprinse între 1,10 și 1,40 m pentru lungime și 0,69—1,07 m pentru lățime. Acoperișurile boltite de la Micia măsoară de regulă 1,25—1,35 m, pe 0,85—1,00 m. Înălțimea bolții atinge 0,42—0,45 m, și adăugată la aceea a pereților ne dă adevărata înălțime a nișei.

Acoperișurile orizontale sînt profilate în partea inferioară. Înălțimea frontonului triunghiular atinge valori cuprinse între 0,28—0,45 m. Pe tavan s-a practicat o adîncitură, dreptunghiulară sau ovală, înconjurată de o margine reliefată (fig. 7 a, 12 a, 16 a). Cele două pante pot fi lipsite de obișnuitele acrotere, lei și postamente (fig. 14). În general, nu au decît un singur coronament, în față, creasta acoperișului fiind prevăzută în consecință cu un singur postament (fig. 12). În alte cazuri colțurile anterioare sînt împodobite cu acrotere (fig. 15, 15 a), după cum pot apare și toate elementele întîlnite la acoperișurile boltite: acrotere în spate și lei în față (fig. 13). Dimensiunile sînt ceva mai mici decît la acoperișurile boltite, lungimea fiind cuprinsă între 1,04 și 1,15 m, iar lățimea între 0,61 și 0,97 m. Un acoperiș de proporții mari, descoperit la Micia, se evidențiază prin lungimea sa de 1,52 m (fig. 15 a).

Deși în provinciile vestice nu s-au găsit fragmente izolate de acoperișuri, cele cîteva edicule reconstituite documentează ambele tipuri de închidere a nișelor, cu unele deosebiri neesențiale. Astfel, monumentul Volumniilor și edicula de la Aquileia ne oferă analogii pentru acoperișurile orizontale cu fronton triunghiular, fără acrotere și lei. La monumentul Volumniilor coronamentul este reprezentat de un sfinx. O soluție

<sup>22</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 185.

<sup>23</sup> Catalogul întocmit de G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 184.

asemănătoare a fost propusă, de curînd, pentru monumentul de la Bierbach (fig. 116 a)<sup>24</sup>, deasupra acoperișului drept, frumos profilat, fără fronton, fiind așezat un sfînx. Doi lei culcați pe labe flanchează, în schimb, frontonul triunghiular al pseudo-ediculei lui L. Blatius Servitius de la Este-Ateste<sup>25</sup>.

Piese componente ale ediculei de la Kruft arată însă că peste acoperișul orizontal se înalță un coronament în formă de trunchi de piramidă arcuită, terminată cu un capitel corintizant<sup>26</sup>. Exemplele citate ridică problema dacă sfîncii și coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită<sup>27</sup>, de pe teritoriul Daciei, nu împodobeau uneori și acoperișurile orizontale, cu fronton triunghiular, ale unor monumente de tipul ediculelor funerare. Întrebarea ni se pare justificată dacă ținem seama de faptul că aceste coronamente abundă în localitățile ce coincid pe hartă cu răspîndirea ediculelor în Dacia: Apulum, Micia, Napoca, Germisara. La Aquileia, coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită încununează deopotrivă altarele funerare și mausoleele mari și mici<sup>28</sup>. Monumentele de la Kruft și Bierbach confirmă preluarea unei scheme cunoscute la Aquileia și în mediul asiatic. Nu ar fi deci exclusă repetarea ei în provincia nord-dunăreană, supusă pe de o parte influențelor și iradierilor aquileiene, iar pe de altă parte, celor asiatiche sau orientale directe<sup>29</sup>. De la Apulum și Ampelum provin de altfel, câteva coronamente în formă de trunchi de piramidă arcuită terminate cu capiteli corintizante, asemănătoare celui aflat în vârful ediculei de la Kruft<sup>30</sup>. În primul rînd trebuie luate în considerație trunchiurile de piramidă arcuită cu laturile ornamentate cu figuri simbolice sau decorative. Portretele defuncțiilor<sup>31</sup>, sculptate la edicule pe pereții nișei, se pretează mai degrabă la decorarea altarelor funerare, completînd inscripția gravată pe una din laturi. De asemenea, este mai puțin probabil ca figurile mitologice, sculptate deseori pe pereții ediculelor, să apară și pe coronamente, cu atît mai mult cu cît înălțimea la care s-ar fi găsit ar fi redus mult vizibilitatea lor. Viitoarele descoperiri s-ar putea deci să confirme și în Dacia existența acestui mod de a decora acoperișurile orizontale ale ediculelor funerare.

Cu mult mai frecvente sînt acoperișurile boltite, analogia cea mai apropiată fiind dată de un mic fragment folosit la reconstituirea ediculei de la Lauriacum (Ziegelfeld)<sup>32</sup>, terminat deasupra drept, avînd montat un coronament ipotetic, compus dintr-o pinie, flancată de doi lei adosați (fig. 117). G. Erdélyi presupune că asemenea coronamente puteau împodobi și acoperișurile orizontale ale ediculelor din Pannonia, unde trebuie să a fost cunoscut și acoperișul boltit, prezent la ediculele din Noricum<sup>33</sup>.

În concluzie, pe baza datelor analizate, edicula funerară din Dacia apare ca un monument impunător, alcătuit din următoarele părți componente: un soclu, ale cărui dimensiuni nu le putem indica<sup>34</sup>, partea centrală, formată dintr-o nișă de dimensiuni variabile, depășind însă totdeauna 1,00 m înălțime, și un acoperiș boltit cu acrotere la colțuri, coronat de o pinie, sau un acoperiș orizontal cu fronton triunghiular, coronat de o pinie, eventual un sfînx sau un trunchi de piramidă arcuită, avînd în vîrf un capitel corintizant sau tot o pinie.

Putem să ne facem o idee cu privire la înălțimea unui astfel de monument, dacă luăm ca etalon de comparație edicula întregă de la Micia, care măsoară, fără soclu, 2,50 m. Înălțimea totală se ridică, prin urmare, la circa 3,00 m. Edi-

cula de la Lauriacum este asemănătoare ca proporții, ajun-gînd la 2,54 m înălțime, fără soclu și fără coronament, cu deschiderea nișei de 0,60 m. După cum am arătat, edicula de la Micia se numără printre monumentele mici, ediculele mari, cu pereții nișei înalți de 1,80 m, atingeau 3,50 m luînd ca punct de reper valoarea minimă.

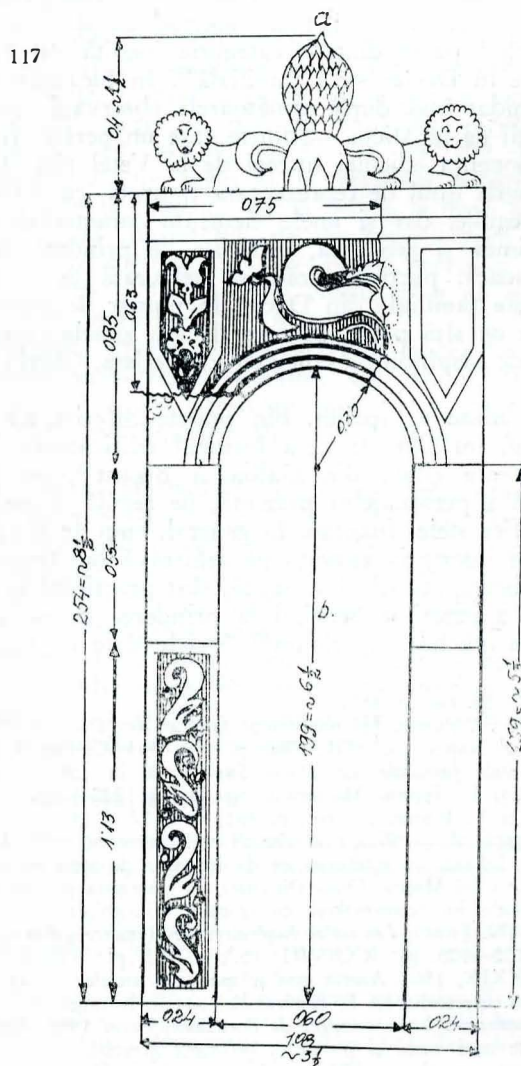
Nișele din Dacia sînt puțin adînci, cu o formă elegantă, zveltă, deosebindu-se de ediculele din Noricum, cu pereții lați și scunzi<sup>35</sup>. Acest detaliu conferea întregului monument un aspect mai puțin greoi decît al ediculelor din Aquileia sau Kruft. Micșorarea lățimii a fost însă posibilă cînd s-a renunțat la plasarea în interior a unor statui, trecîndu-se la redarea portretelor defuncțiilor pe pereții laterali ai nișelor.

## II. REPREZENTĂRILE FIGURATIVE ȘI MOTIVELE ORNAMENTALE

Varietatea reprezentărilor figurate și a motivelor ornamentale trasează o linie de demarcație între provincia noastră și Panonia, de unde provin cei mai mulți pereți publicați pînă acum. Această împrejurare trebuie analizată cu atenție, atît din punctul de vedere al notei de originalitate pe care o dă ediculelor din Dacia, cît și a implicațiilor mai profunde, privind originea acestor monumente.

PEREȚII POSTERIORI: sînt sculptați totdeauna pe o singură față, cuprinzînd portretul persoanelor pentru care a fost ridicat monumentul. Imaginea defuncțiilor și a membrilor familiei este redată într-o nișă rai mult sau mai puțin profundă, încadrată lateral de o margine simplă, mai lată la pereții cu nișă adîncă și abia perceptibilă la pereții cu nișă numai schițată. Această margine subțire, avînd dimensiuni egale pe ambele laturi, datorită poziției peretelui posterior în sistemul de asamblare, marchează colțurile ediculei. În partea de sus se găsește o margine similară, uneori ceva mai lată (într-un singur caz atinge lățimea de 0,20 m) sau peretele se

<sup>35</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 190; A. Schober, *op. cit.*, p. 203.



termină drept, capetele personajelor depășind ușor înălțimea sa. Pe muchea de deasupra sînt practicate cele două orificii pentru prinderea de pereții laterali. În partea de jos a peretelui s-a lăsat o porțiune nelucrată, figurația începînd la circa 0,20—0,30 m de la nivelul planșeului nișei. G. Erdélyi presupune că aceasta se datorește faptului că spațiul inferior era rezervat depunerii unor ofrande de flori și alimente<sup>36</sup>. Ținînd seama de spațiul redus al nișei, probabil că scenele sculptate se bucurau de o vizibilitate mai bună dacă erau plasate mai sus.

Se disting două moduri de a reda personajele pe pereții posteriori:

#### a. Imaginea în picioare a defuncților

Personajele, executate în altorelief, privesc în față într-o atitudine de ușoară relaxare, cu un picior împins puțin înainte și greutatea corpului lăsată pe celălalt picior. Se remarcă câteva combinații stereotipe, aplicate și pe alte categorii de monumente funerare: o pereche soț-soție (fig. 27 și 107), un grup de persoane, alcătuit dintr-un bărbat, o femeie la mijloc și un tînăr (fig. 111), părinții în spate și unul pînă la trei copii în planul din față: cîte o fetiță pe pereții de la Potaissa (fig. 48) și Tibiscum (fig. 105); doi băieți pe perețele de la Gherla (fig. 87); frate și soră pe un perete de la Micia (fig. 2) și pe altul de la Germisara (fig. 94), fata aflîndu-se în dreptul tatălui, iar băiatul în dreptul mamei; două femei, un bărbat și trei copii pe un perete de la Aiud (fig. 97).

Deși sumar lucrat, un perete de la Micia se ilustrează printr-o dispunere originală a personajelor, care nu se întregă în schema obișnuită: pe primul plan apare o femeie în stînga, după care urmează un bărbat cu o cupă tronconică în mîna și o a doua femeie în dreapta. În planul al doilea sînt redată busturile unor copii, restul corpului fiind acoperit de figura personajelor din față (fig. 28).

Uneori, soții se țin după umeri (fig. 27) sau își sprijină mîna pe capul sau umărul copilului din față (fig. 87, 94, 97). Alteori, cu o mîna apucă un fald al veșmîntului în timp ce în cealaltă țin un obiect simbolic.

O parte din pereții înglobați de noi în această categorie (fig. 48, 87, 97, 105, 107) au fost publicați ca piese de sine stătătoare, făcînd parte dintr-o categorie inedită de monumente funerare în Dacia: stela familială<sup>37</sup>. În încadrarea făcută ne-am ghidat însă după următoarele observații: asemănarea cu pereții de la Micia — dintre care un perete (fig. 2) intra în componența ediculei întregi de la Vețel (fig. 1) — privind nu numai tipul de reprezentare figurată, cu defuncții redată în întregime, dar și unele elemente caracteristice, ca înălțimea, lățimea și grosimea, orificiile de prindere de pe muchea superioară, porțiunea rămasă nelucrată de la baza peretelui. Stelele familiale din Dacia, în număr de șapte, au fost găsite, pe de altă parte, în centrele sau zonele ce corespund cu aria de răspîndire a ediculelor: Potaissa, Gherla, Porolissum.

Analogiile aduse ca sprijin, din puncte diferite ale Imperiului roman, nu sînt pe de-a întregul edificatoare. Cele cîteva monumente citate din Gallia și Bizanț<sup>38</sup>, pe lîngă figura întreagă a personajelor prezintă, de regulă, o serie de trasături specifice stelei funerare în general, cum ar fi fațada arhitectonică și inscripția gravată pe arhitravă sau fronton<sup>39</sup>. Orificiile de fixare, atunci cînd există, sînt practicate în partea inferioară a pereților, servind la prinderea de un soclu, și niciodată pe muchea superioară<sup>40</sup>. Stelele date ca exemplu

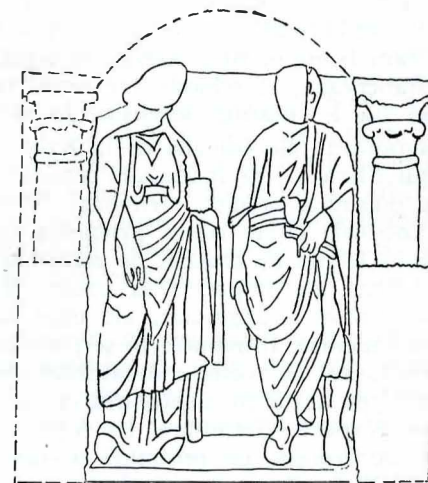
<sup>36</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 187.

<sup>37</sup> I. David și V. Pinteș, *Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 459—463; C. Pop și T. Soroceanu, *Cîteva stele familiale din Dacia Superioară*, în „SCIV” 19, 2, 1968, p. 351—355; L. Teșosu Marinescu, *op. cit.*, p. 220—221.

<sup>38</sup> L. David și V. Pinteș, *op. cit.*, p. 461, nota 12 și 14.

<sup>39</sup> Din necropola de la Bizanț se citează trei asemenea stele: 1. stela lui Menandros și Inkusa, cu arhitravă ce dă impresia de stelă cu fronton și inscripție; 2. stela lui Marcus Olius Diogenes, cu inscripția plasată tot pe arhitravă și 3. stela lui Komeniskos, cu fronton triunghiular și acrotere masive la colțuri (N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris, 1964, p. 102—103, pl. XXXVIII, 157; p. 103, pl. XXXVIII, 158 și p. 102, pl. XXXIX, 156). Aceasta este și specificul stelelor familiale din Gallia cuprinse în repertoriul lui E. Espérandieu sau în lucrarea lui F. Braemer, *Les stèles funéraires à personnages de Bordeaux*, Paris, 1959, răspîndite în centrele supuse unei vechi și puternice influențe grecești.

<sup>40</sup> Fr. Braemer, *op. cit.*, p. 102.



118

din Dalmația nu conțin figura în picioare a defuncților, ci numai busturile lor pînă la talie, dedesubt aflîndu-se un al doilea registru, de înălțime mică, ornamentat cu motive mitologice sau simbolice. De altfel, una dintre stelele amintite este în realitate un *cippus*, măsurînd 0,63×0,35×0,455 m. Pe latura principală apar busturile defuncților, iar pe latura mică mortul eroizat<sup>41</sup>.

Cea mai apropiată analogie pentru piesele de la Zam-Sîncrai și Potaissa este oferită de un perete similar, descoperit la Augsburg<sup>42</sup>, cu dimensiunile de 1,50×0,96×0,30 m. Ca și pe unele monumente din Dacia, capetele personajelor depășesc marginea de sus a peretelui. Un fragment mai mic era prins, cu ajutorul unei scoabe de fier, de colțul superior drept al peretelui din spate, prevăzut cu două orificii pe muchea de deasupra. Cantul era lucrat sub formă de coloană angajată, iar pe suprafața interioară s-a sculptat imaginea unei căruțe trase de trei cai și a unor bărbați. Ambele piese făceau parte dintr-o ediculă funerară, cu acoperiș boltit, flancată în față de jumătăți de coloană (fig. 118)<sup>43</sup>. În legătură cu stela de la Zam, s-a emis presupunerea că făcea parte probabil dintr-o construcție asemănătoare celei de la Augsburg<sup>44</sup>, fără să se arate însă că este vorba de o ediculă, așa cum precizează Ohlenroth.

Considerăm, prin urmare, că stelele familiale din Dacia reprezintă de fapt pereții posteriori ai unor edicule. Piesele de la Zam și Potaissa indică totodată existența unui acoperiș boltit, capetele personajelor depășind marginea de sus a peretelui. În Dacia Porolissensis se cunosc astfel de acoperișuri la Gilău și Cristești.

#### b. Plasarea defuncților în cadrul unor scene de coena funebri

Acest mod de redare a figurii defuncților pe pereții posteriori este propriu, pînă la ora actuală, numai Daciei, constituind o inovație originală a meșterului din Potaissa din mîna căruia au ieșit cei trei pereți în cauză (fig. 44, 45, 47)<sup>45</sup>.

<sup>41</sup> D. Sergeievski, *Iz rimske arheologije*, în „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini”, XLVII, 1935, p. 18—19, pl. V, 3 și p. 19—20, pl. IV, 2; Idem, *Nove akvizicije odjelejenja klasične arheologije Zemaljskog Muzeja*, în „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu”, N. S., III, 1948, p. 174—176, pl. III, 2.

<sup>42</sup> L. Ohlenroth, *Grabmäler römischer Ehepaare aus Augsburg*, în „Germania-Anzeiger”, 31, 1—2, 1953, p. 32—38.

<sup>43</sup> Idem, p. 37.

<sup>44</sup> L. David și V. Pinteș, *op. cit.*, p. 46. Pornind de la faptul că asemenea stele nu apar la Aquileia, în Noricum și Pannonia, autorii optează pentru pătrunderea tipului respectiv prin filieră sudică, în speță prin Dalmația (p. 462). După cum am arătat, probabil că este vorba de o confuzie, întrucît în Dalmația nu sînt semnalate monumente de sine stătătoare, cu figura defuncților redată în întregime. Aceasta apare numai pe stelele din Macedonia. De altfel și M. Macrea a încadrat piesa de la Zam-Sîncrai printre pereții de *aedicula* (*Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 343).

<sup>45</sup> Doi dintre pereții amintiți (fig. 44, 45) au fost greșit încadrați printre stelele funerare (Gr. Florescu, *op. cit.*, fig. 14; I. Mitrofan și L. Teșosu, *O aedicula funerară de la Potaissa*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, fig. 3 și 4; M. Jude și C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, p. 7, pl. I). Modul de redare a nișei, dimensiunile, cele două orificii de fixare de pe muchea de deasupra sînt identice cu ale peretelui posterior de la Luncani. Altfel ar trebui să admitem că și acesta din urmă ar fi tot o stelă funerară.



La ospaț participă defunctul, împreună cu familia (soția și copilul) sau cu mai multe persoane înrudite<sup>46</sup>, asemănarea dintre figuri fiind izbitoare: pe edicula de la Luncani un bărbat și trei femei, iar pe peretele încastrat mai demult în zidul tribunalului din Turda, o femeie și patru bărbați.

Partea superioară a peretelui este adâncită în formă de nișă, busturile fiind sculptate în altorelief. Jumătatea inferioară, de la *kliné* în jos, este lucrată în relief plat.

PEREȚII LATERALI se caracterizează printr-o mare diversitate de reprezentări, ce ocupă sau toată suprafața, sau sînt dispuse în două pînă la trei registre, de dimensiuni variabile. Mai rar se decorează și suprafața exterioară.

Canturile din față, care flanchează de o parte și de alta nișă, pot fi lucrate în formă de coloane sau ornamentate cu motive vegetale și zoomorfe.

Coloana angajată apare pe 12 pereți, fiind alcătuită dintr-o bază nelucrată, fus și capitel simplu sau corintizant, pe care se sprijină acoperișul ediculei. De cele mai multe ori fusul este neted, avînd uneori o formă elegantă, realizată prin subțierea sa în partea de jos și de sus (fig. 17, 102); alteori, se evidențiază printr-un aspect greoi, masiv (fig. 103). Într-un caz fusul este lucrat în chip de coloană torsată (fig. 19) sau împodobit cu o *taenea*, legată în spirală, sau cu vrej de viță și ciorchine de struguri (fig. 67 și 103).

Un număr de 14 pereți de edicule au antele ornamentate cu vrej de viță și struguri (fig. 22, 32, 39, 40), iedera sau iedera și frunze de viță îmbinate pe același vrej (fig. 7 b). Motivul este încadrat întotdeauna de o margine simplă, profilată. De la Napoca provine un perete lateral cu *anta* decorată cu un vrej stilizat, avînd capetele întoarse în spirală. Atît chenarul, cît și motivul ornamental poartă urme de vopsire cu miniu.

Pe antele a două edicule de la Micia apare șarpele, ce urcă unduind de la bază pînă la capătul de sus al peretelui (fig. 1 și 26). Dacă pentru șarpe ca simbol al nemuririi nu avem analogii<sup>47</sup>, coloanele și motivele vegetale nu lipsesc de pe canturile pereților laterali din Pannonia și Noricum<sup>48</sup>.

#### Reprezentările de pe fața interioară a pereților laterali

Atunci cînd nu se desfășoară pe toată suprafața peretelui, tratînd prin urmare o singură temă, reprezentările sînt dispuse în cadrul unor registre. Frecventă este împărțirea peretelui în două registre de mărime egală sau aproape egală, sau într-un registru mare și altul mai mic, plasat în partea superioară sau inferioară (fig. 42, 98). Acest procedeu îl întîlnim la Micia în 7 cazuri din totalul de 23 de pereți laterali, la Apulum, Potaissa, Napoca, Gilău, Largiana, Gherla.

Un grup aparte și omogen este format de pereții laterali de la Cristești, cu suprafața împărțită în trei registre egale, la care se adaugă un perete de la Șeica Mică și altul cu loc de proveniență necunoscut, aflați în Muzeul Brukenthal din Sibiu.

Interesant este faptul că printre piesele de edicule din Pannonia figurează numai un singur perete, găsit la Intercisa, cu suprafața interioară împărțită în două registre<sup>49</sup>, iar absența unui repertoriu al pereților sau părților componente de edicule din Noricum și Raetia face dificilă orice comparație. Totuși, puținele materiale publicate pînă la ora actuală constituie un indiciu că împărțirea în registre a pereților laterali era practică. Edicula de la Augsburg ne documentează acest sistem de ornamentare în Raetia<sup>50</sup>, iar fragmentele de edicule refolosite în necropola romană tîrzie de la Au, în Leitha, stau mărturie pentru Noricum<sup>51</sup>.

Bordura lată, rezervată prinderii peretelui posterior, este despărțită de cîmpul reliefului printr-o linie incizată, la fel ca pe unul din exemplarele păstrate în Muzeul Brukenthal (fig. 104).

<sup>46</sup> Despre originea banchetului la care participă mai multe persoane: I. Mitrofan și L. Teșosu, *op. cit.*, p. 534—535.

<sup>47</sup> F. Cumont, *op. cit.*, p. 394—395, cu referire specială la *aedicula* de la Micia (Vețel).

<sup>48</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 190; L. Ohlenroth, *op. cit.*, fig. 1.

<sup>49</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 184, nr. 12 (în registrul superior un bărbat, în cel inferior un călăreț).

<sup>50</sup> L. Ohlenroth, *op. cit.*, p. 37.

<sup>51</sup> A. Schöber, *Römischer Friedhof in Au am Leithaberg*, în „Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes“, XVII, H. 2, 1914, p. 222—223, fig. 189 și p. 241, fig. 204.

Se poate încerca o clasificare pornind de la motivele întîlnite cel mai frecvent pe fața interioară a pereților laterali:

#### a. Figura defuncțiilor redată în întregime sau bust

Edicula întreagă de la Vețel ne oferă un indiciu pentru modul cum se proceda în cazul reprezentării figurii întregi a defuncțiilor, fiind folosită o schemă repetată probabil și pe alte edicule. Așa, de pildă, pe pereții laterali sînt reluate figurile personajelor de pe pereții posteriori: părinții ținîndu-se îmbrățișați pe după umeri, iar între ei unul dintre copii, pe un perete fata (fig. 4) și pe celălalt băiatul (fig. 3). Alteori, pe una din fețe este redată figura soțului, iar pe fața opusă figura soției (fig. 85, 86). Desigur însă că nu exista o regulă precisă. Există numeroși pereți cu imaginea defunctei sau defunctului în picioare (fig. 23, 35, 49, 50, 58, 81, 82, 83) și pereți pe care apare o pereche soț-soție îmbrățișați, ținîndu-se de mîna, apucînd cu o mîna un pliu al veșmîntului, iar în cealaltă avînd diferite obiecte simbolice (fig. 33, 54, 76).

Figura defuncțiilor poate fi redată și sub forma de busturi, peretele fiind împărțit în acest caz în două registre. Busturile normale sau pînă la talie ocupă ambele registre (fig. 24, 25) sau numai unul dintre ele, cel de-al doilea avînd fie figura unei femei în picioare (fig. 77, 98), fie o scenă simbolică (fig. 29, 34, 52, 59, 60), o scenă prescurtată de banchet funebru (fig. 30), mortul eroizat (fig. 95), *biga* trasă de doi cai (fig. 90) etc. Împărțirea în două registre este utilizată uneori și atunci cînd defuncții sînt sculptați în picioare, plasați de obicei în registrul superior, cel de-al doilea conținînd o scenă de *coena funebris* sau o reprezentare simbolică, cum ar fi calul de pe peretele aflat în Muzeul din Blaj (fig. 42)<sup>52</sup>.

#### b. Figura călărețului în cele trei ipostaze

Pe locul doi se plasează ca frecvență călărețul, redat în cele trei ipostaze: sub chipul simbolic al mortului eroizat, la vîntoare, sau lovind dușmanul răpus. Pe un fragment de perete de la Gherla în locul călărețului apare valetul de arme (Calo), ținînd de dîrlogi doi cai afrontați (fig. 88). Aceasta este o temă populară pe stelele din Noricum și Pannonia.

Prima din ipostazele amintite este și cea mai răspîdită, călărețul avînd trăsăturile unui tînăr imberb, îmbrăcat în *tunica* scurtă și mantie, prinsă pe umăr cu ajutorul unei fibule. Calul merge la pas, cu unul din picioarele dinainte ridicat (fig. 17, 34, 60, 66, 71, 91, 95, 102, 109, 113). De regulă, scena este cuprinsă în registrul superior. Suprafața unui perete de ediculă de la Micia a fost lăsată complet liberă, figura călărețului, de dimensiuni mici, ocupînd colțul drept de sus (fig. 17). În spatele mortului eroizat de pe un perete de la Cristești, în colțul stîng de sus, este sculptat un cap de meduză (fig. 60).

Călărețul pregătindu-se să înfigă lancea în dușmanul căzut între picioarele de dinainte ale calului, ilustrează registrul superior a doi pereți de la Cristești și Șeica Mică (fig. 69 și 104), asemănători atît ca stil, cît și ca tehnică de execuție.

În sfîrșit, călărețul la vîntoare, reprezentat pe un perete de la Micia și pe altul de la Cristești (fig. 21 și 70), se caracterizează prin dinamismul calului în galop, mantia în vînt, mîna ridicată, gata de a lovi animalul căzut, probabil un mistreț pe peretele de la Micia, și o căprioară pe cel de la Cristești. Naturalitatea imaginii este accentuată de faptul că pe peretele de la Micia scena se întreprinde brusc, partea dinapoi a calului nemaifiind redată. Se creează astfel impresia că scena se va derula în continuare, în clipa următoare făcîndu-și apariția calul în întregime<sup>53</sup>.

#### c. Banchetul funebru

Constituie un alt motiv preluat în ornamentarea pereților laterali de edicule, restrîns la unul dintre registre sau desfășurat

<sup>52</sup> După părerea lui Fr. Cumont, calul izolat face aluzie la cariera militară a defunctului. Pe de altă parte, mortul eroizat poate fi înlocuit printr-un simplu cal (*op. cit.*, p. 434, nota 2).

<sup>53</sup> Referitor la simbolismul și originea motivului: Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 436—455. Despre legătura cu eroul trac și însușirile chthoniene ale acestei divinități: O. Floca, *Monumente epigrafice și sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis“, V, 1968, p. 117.

pe toată suprafața pietrei. La ospăț, ia parte defunctul singur (fig. 80) sau mai multe persoane, așezate pe *kliné* (fig. 30)<sup>54</sup>. O notă aparte o face însă un fragment de perete de la Potaissa (fig. 52), care ne conduce direct spre regiunile sudice și orientale ale Imperiului. Defunctul, culcat pe *kliné*, ține în mâna dreaptă, ridicată în sus, o coroniță. Pe umărul lui se observă mâna unui alt personaj, aflat în partea dreaptă. Pe o *kalhedra* cu spătarul înalt stă o femeie, însă nu la capătul patului, ca în reprezentările obișnuite de *coena funebris*, ci în planul de jos, în dreptul *mensei tripes*. Toate aceste elemente par a fi copiate de pe stelele anatoliene sau de pe acelea din necropola de la Bizanț<sup>55</sup>. În registrul superior se distinge un cap de taur, ce susține cu coarnele două ghirlande<sup>56</sup>.

Scena banchetului tinde uneori spre simplificare, după un model întâlnit adesea pe stelele din Pannonia<sup>57</sup>, limitându-se la *mensa tripes* și unul sau doi servanți. Așa de pildă, pe un perete de la Micia se vede o masă încărcată cu mâncăruri și o servanță în partea stângă (fig. 41); pe registrul inferior al peretelui de la Șeica Mică un servanț și o servanță de o parte și de alta a mesei (fig. 104), pe un perete de la Cristești o servanță în stînga mesei (fig. 69). Referitor la ultimele două exemple, analogiile din Pannonia sînt foarte apropiate atît ca tip de reprezentare cît și ca îmbrăcăminte sau atitudine a personajelor.

Avînd în vedere obiceiul panonic de a plasa masa și servanții într-un registru, iar busturile defuncților în alt registru sau pe alt perete, sîntem tentați să legăm personajele de pe registrul inferior al unui perete de ediculă de la Cristești de imaginea defuncților din scenele de *coena funebris*. Ambele figuri sînt redată în picioare: în stînga o femeie cu un ulcior în mîna, întinzînd o cupă bărbatului din dreapta ei (fig. 67). Or, în scenele de banchet funcbru se găsesc femei, șezînd sau în picioare, care toarnă vin dintr-un ulcior defunctului culcat pe *kliné*<sup>58</sup>. Dacă bărbatul ar fi fost un simplu *camillus*, probabil că n-ar fi întins mîna spre cupă, ci ar fi ținut mai degrabă un obiect anume. Aceeași semnificație trebuie atribuită bărbatului de pe alt perete de ediculă de la Cristești, care ține de braț două femei, ce au în mîini un platou sau o coroniță (fig. 66).

Banchetul funcbru este simbolizat pe o serie de monumente numai prin imaginea servanților și accesoriilor clasice, renunțîndu-se chiar și la *mensa tripes*. Un *camillus* este înfățișat pe peretele de la Lunca, cu un șervet aruncat pe umăr și o cană în mîna (fig. 46); un *camillus* și o *camilla* pe peretele de la Napoca (fig. 75), el cu șervetul pe umăr și cana în mîna, ea cu o cupă și o pateră; probabil tot un *camillus*, și nu figura defunctului<sup>59</sup>, pe un perete lateral de la Micia (fig. 20). Într-o mîna ține un vas, în cealaltă o cupă. Servante sau femei ce toarnă vin la banchet, ținînd o cană în mîna dreaptă, apar și pe pereții laterali ai unor edicule de la Gîrbău (fig. 99) și Napoca (fig. 78), sau Ilișua (fig. 101). Pe edicula de la Tihău acest oficiu este îndeplinit de o fetiță (fig. 106). Servanți cu aspect de copii sînt deseori semnalati în scenele de banchet funcbru pe stelele din necropola de la Bizanț<sup>60</sup>.

#### d. Scene sau figuri mitologice

O categorie aparte o formează scenele mitologice de pe pereții laterali de edicule. Spre deosebire de Pannonia, unde locul de frunte revine repertoriului dionysiac<sup>61</sup>, în Dacia este

<sup>54</sup> A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișînd banchetul funcbru*, în *Omagiu C. Daicovicu*, 1960, p. 42—44; I. Mitrofan și L. Țeposu, *op. cit.*, p. 534—535.

<sup>55</sup> Avem analogii pe stelele din Asia Mică (Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 431, fig. 88) și pe cele din necropola de la Bizanț (N. Firatli, *op. cit.*, p. 18—22, nr. 35 și p. 65, nr. 81).

<sup>56</sup> Credem că nu poate fi vorba de o cupă cu picior tronconic, așa cum a susținut E. Bujor: *Monumente arheologice de la Potaissa*, în „Apulum”, VI, 1967, p. 195, deoarece sînt evidente nările și coarnele animalului, însuși tipul de reprezentare fiind cel „clasic”, întâlnit pe monumentele funerare din Dacia, Pannonia și Noricum.

<sup>57</sup> A. Schober, *Die römischen Grabsteine...*, fig. 97, 100, 103, 130, 133 etc.; I. David și L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 629.

<sup>58</sup> A. Bodor, *op. cit.*, p. 43.

<sup>59</sup> L. David și L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 128.

<sup>60</sup> N. Firatli, *op. cit.*

<sup>61</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 184.

preferat Hercules. Astfel, pe un perete descoperit la Micia (fig. 29), Hercule înalță deasupra capului măciuca cu noduri, pregătindu-se să ucidă Hidra din Lerna. Pe un perete de la Potaissa este redat luptînd probabil cu Ahcloos, șarpele rîului (fig. 62). Nu se poate distinge care anume din faptele sale de bravură ilustrează un al treilea perete, provenit tot de la Micia (fig. 34)<sup>62</sup>.

Attis, prezent pe fața exterioară a pereților laterali de edicule din Pannonia și Noricum<sup>63</sup>, este înfățișat uneori în Dacia pe fața interioară (fig. 108), în postura obișnuită, sprijinit în *pedum*. Pe un perete de la Potaissa (fig. 51) de o parte și alta a capului său este sculptat un nai și un delfin.

#### e. Motive vegetale

Suprafața interioară a unui perete de la Micia este ornamentată cu un vrej stilizat, terminat cu o rozetă trilobată (fig. 19). În Pannonia, motivele vegetale, executate pe fața exterioară a unor pereți de edicule, constituie o particularitate a atelierului de la Intercisa<sup>64</sup>.

#### f. Scene din viața curentă

Un număr mic de pereți de edicule din Dacia au fost decorați cu scene din viața de toate zilele a defuncților sau, după cum le definește J. J. Hatt, cu scene din „viața curentă”<sup>65</sup>, nu lipsite însă de orice semnificație simbolică<sup>66</sup>. Aici s-ar integra *biga* condusă de un bărbat de pe fragmentul de pe peretele de la Gherla (fig. 90), sau căruța cu coviltir, avînd în față un vizitiu, iar în spate un bărbat, de pe un perete din Muzeul Brukenthal, cu loc de proveniență necunoscut în Dacia Superior (fig. 109). Găsim asemenea reprezentări și pe stelele din Pannonia și Noricum<sup>67</sup>, sau chiar pe pereții de edicule din Noricum și Raetia<sup>68</sup>.

Scena păstrată pe un perete din Muzeul de istorie Turda este, în schimb, unică în tematica funerară romană din Dacia (fig. 65). Se impune de la sine analogia cu celebrul relief al „coafezei” de la Neumagen<sup>69</sup>.

Sugestivă este și scena aratului de pe peretele de ediculă de la Șeica Mică (fig. 104). Apariția ei pe un monument funerar se leagă nu atît de reproducerea unui episod din viața curentă, cît de semnificația eshatologică ce începe să-i fie atribuită în Asia Mică, odată cu răspîndirea și difuzarea concepțiilor neopitagoreice. Pe stelele anatoliene imaginea țăranelui care ară, sau numai a plugului cu sau fără boi, devine ceva obișnuit, fiind asociată uneori cu scenele de *coena funebris*<sup>70</sup>.

#### g. Lupa Capitolina

Este un motiv întâlnit în plastica funerară provincială<sup>71</sup>. În Dacia îl găsim la Cristești (fig. 66). Interesante ni se par implicațiile sociale pe care i le acordă cercetătoarea A. Sz. Bürger. Pornind de la analiza numelor defuncților de pe stelele ce conțin imaginea lupoaicei, ajunge la concluzia că este vorba de persoane cu drept de cetățenie romană, ce caută să sublinieze astfel calitatea lor de oameni liberi și apartenența la o anumită categorie socială<sup>72</sup>.

#### Reprezentările de pe fața exterioară a pereților laterali

Comparativ cu Pannonia, unde majoritatea pereților laterali sînt ornamentați în exterior, din Dacia avem numai

<sup>62</sup> Despre figura lui Hercules în simbolismul funerar, Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 415—416.

<sup>63</sup> H. Mylius, *op. cit.*; G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 184, nr. 1, 2, 6, 9, 12, 13. Cu specificarea că pentru piesa dată de autoare la nr. 15 se menționează greșit că are pe fața exterioară imaginea lui Attis. În realitate este vorba de un geniu cu facla întoarsă în jos (*Intercisa*, I, 1954, p. 252, nr. 150, pl. LIX, 4—6).

<sup>64</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, nr. 19, 20, 21, 22, 25.

<sup>65</sup> J. J. Hatt, *La tombe gallo-romaine*, Paris, 1951, p. 190.

<sup>66</sup> Rostovtzeff, *Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1929, p. 535.

<sup>67</sup> A. Schober, *Die römischen Grabsteine...*, fig. 129, 134; *Idem*, *Römischer Friedhof...*, p. 232, fig. 195, 241, fig. 204.

<sup>68</sup> L. Ohlenroth, *op. cit.*

<sup>69</sup> *Römer am Rhein*, Köln, 1967, A 176, pl. 51.

<sup>70</sup> Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 431—432.

<sup>71</sup> A. Sz. Bürger, *Die Szene der „Lupa Capitolina“ auf provinziellen Grabsteine*, în „Folia Archaeologica”, XIII, 1961, p. 52—61 și C. Pop, *Reprezentări cu Lupa Capitolina pe monumentele romane din România*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 173—185.

<sup>72</sup> A. Sz. Bürger, *op. cit.*, p. 54.

12 exemple. Figurile sînt sculptate în relief plat sau altorelief, ca și pe fețele interioare de altfel, raritatea motivelor contribuind la nota de originalitate a tematicii funerare din provincie. Numărul mic de cazuri face dificilă o încercare de clasificare tipologică.

#### a. Imaginea în picioare a defuncților

Apare uneori și pe suprafața exterioară a pereților de edicule din Dacia, repetînd sau nu tema de pe fața interioară. Așa de pildă, o piesă de la Apulum poartă pe ambele fețe imaginea unui bărbat, în poziție și îmbrăcăminte aproape identice (fig. 82, 83). Defuncta de pe interiorul unui perete de la Potaissa apare și pe fața exterioară, purtînd de data aceasta un *velamen*, prins destul de jos pe creștet. Fețele sînt în bună parte distruse, se distinge totuși că este vorba de două persoane tinere, îmbrăcate puțin diferit, dar înfățișînd foarte probabil una și aceeași femeie (fig. 49 și 50). Scena de banchet de pe suprafața interioară a unui perete de la Apulum, la care participă numai defunctul, este însoțită, pe fața exterioară, de imaginea în picioare a soției sau altei persoane înrudite<sup>73</sup>, cu vâl pe cap, ce coboară pe umeri și brațe. În mîinile încrucișate ține un evantai circular, cu incizii radiale și probabil o floare (fig. 79). Considerăm că obiectul rotund ce acoperă pîntecul femeii este un *flabellum*, prin analogie cu evantaiul de aceeași formă, avînd un orificiu profilat la mijloc, de la care pornesc raze ce imită pliseurile de pe un tronument funerar provenit din Britannia, datînd din secolul II—III<sup>74</sup>. De altfel, pe stelele din necropola de la Bizanț, evantaiele figurează adesea printre accesoriile feminine<sup>75</sup>.

#### b. Scene legate de banchetul funebru

Pe suprafața exterioară a unui perete de la Micia apare un *camillus*, cu șervetul aruncat pe umărul stîng și un *gutturinium* în mîna dreaptă (fig. 18). Pe partea opusă figura defunctului împrumută trăsăturile mortului eroizat.

#### c. Figuri sau scene inspirate din repertoriul mitologic

Torcătoarea de pe pereții de la Potaissa (fig. 55) ne aduce în față un model pătruns în arta funerară romană tot prin intermediul curentelor filosofice la „modă“. Dacă pe stela de la Dunapentele<sup>76</sup> fusul și caierul din mîna femeii sugerează probabil îndeletnicirea preferată a defunctei, numele și îmbrăcămîntea „autohtonă“ făcînd de înțeles motivul substituirii simbolurilor curente: măr, strugure, porumbel, floare etc., tronumentul de la Potaissa reprezintă *moira*, pe cale de a urși soarta copilului nud aflat în fața ei, în atitudine de implorare<sup>77</sup>. În scenele obișnuite copiii, asemenea adulților, sînt înveșmîntați. Nuditatea subliniază deci caracterul simbolic al imaginii. Pe sarcofagele romane de secol II, parcele încep să fie asimilate aștrilor, hotărînd la naștere cursul vieții și momentul morții<sup>78</sup>.

*Attis*, sculptat frecvent pe pereții exteriori de edicule din Pannonia, este semnalat în Dacia pe un fragment provenit de la Gherla (fig. 89).

Geniul funerar de pe pereții de la Gîrbău, sprijinit pe o faclă întoarsă cu vîrful în jos, cu picioarele încrucișate și capul aplecat pe umărul drept (fig. 100), este întîlnit în Pannonia, la Intercisa<sup>79</sup>.

#### d. Motive vegetale sau zoomorfe

Vrejul de viță, cu frunze și ciorchini de struguri, de pe fața exterioară a unui perete de la Micia (fig. 36), ca și leul atacînd un cal căzut la pămînt, cu picioarele dinainte îndoite sub el (fig. 68), leagă perețele de la Cristești tot de analogiile panonice, și anume de la Intercisa<sup>80</sup>.

<sup>73</sup> V. Moga, *Un perete de aedica descoperit la Apulum*, în „Apulum“, XI (sub tipar).

<sup>74</sup> J. M. C. Toynbee, *Art in Roman Britain*, London, 1963, p. 161, nr. 89, pl. 86.

<sup>75</sup> N. Firavli, *op. cit.*, p. 30—45.

<sup>76</sup> A. Schober, *Die römischen Grabsteine...*, p. 82—83, nr. 181, fig. 90.

<sup>77</sup> Aceasta este și părerea lui M. Jude și C. Pop, care au publicat piesa respectivă.

<sup>78</sup> Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 336, 29, nota 2, 81—82.

<sup>79</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 184, nr. 14 a și b, nr. 15.

<sup>80</sup> *Intercisa*, I, p. 209—213, pl. LXVII, 3, 4, 5, 6.

#### e. Lupta de gladiatori

O temă folosită mai rar în plastica funerară este lupta de gladiatori<sup>81</sup>, figurată pe un perete aflat la Muzeul Brukenthal (fig. 110). Cei doi gladiatori, cu corpuri mușchiuloase, stau umăr la umăr, gata de atac, ținînd în mîna cîte un pumnal, a căror formă diferă. Unul are lama dreaptă și capătul mînerului răsucit în două antene, în timp ce celălalt este cu lama curbă, avînd o măciucie sferică la capătul mînerului. Conform obiceiului răspîndit la romani, în arenă erau puși să lupte, de regulă, gladiatori de etnii diferite, fiecare păstrîndu-și armele lui naționale. Pumnalul cu lama curbată (*sica*) ar putea indica, în cazul nostru, un trac, mai ales că existența unor asociații de gladiatori traci a fost atestată în Dacia de descoperirile arheologice<sup>82</sup>.

#### f. Genii cucullati

*Geniile cucullati* (fig. 114) de pe un perete fragmentar aflat în muzeul din Cluj ridică dificultăți de interpretare destul de mari. La aceasta contribuie relieful plat și gradul înaintat de erodare a pietrei. Personajul din dreapta este întors trei sferturi cu spatele, iar cel din stînga este redat privind înainte. Trăsăturile nu se mai disting. Sînt îmbrăcați în peleline din lînă sau piele, fără falduri, dînd impresia unor cuirase dreptunghiulare. Gluga, lucrată aparte, cu vîrful ascuțit, formează deasupra pelerinei un fel de guler. Geniul din stînga ține în mîna dreaptă, adusă în față, un pumnal cu lama dublu curbată și mîner solid. Mîna dreaptă a celui de-al doilea personaj este adusă spre spate, ținînd, se pare un pumnal asemănător. Deși partea inferioară a pietrei este spartă, se observă că figurile au fost reprezentate cu statura de persoane adulte.

Considerate divinități vindecătoare, ale fertilității și ale lumii de dincolo, *cucullati* fac parte dintr-o familie mai numeroasă, cu două ramificații principale: *Telesphorus*, menționat pentru prima dată în secolul I—II e. n. la Pergam, de unde se răspîndește în Asia Mică, Grecia (numai la Atena), Thessalia, Tracia, Dacia și Pannonia și *genius cucullatus* celtic, venerat în provinciile romane de nord vest<sup>83</sup>. Originea lor celtică, orientală, tracică, illyrică a fost mult timp disputată, fără a se ajunge încă la o concluzie definitivă<sup>84</sup>. Exemple de *cucullati* funerară se întîlnesc mai ales în arta etruscă, unde apar în ipostaza de demoni ai morții, plasați în șpatele victimelor omenеști îngenunchiate, pregătindu-se să înfigă pumnalul, sau de însoțitori ai defuncților în lumea de dincolo<sup>85</sup>. În această calitate, de protectori și însoțitori ai defunctului, îi găsim pe unele monumente funerare din Gallia, Noricum și Pannonia<sup>86</sup>. În majoritatea cazurilor, sînt redați sub forma unor mici statuete de lut, bronz, os, chihlimbar, depuse în morminte atunci cînd se are în vedere calitatea lor funerară. Natura funerară a *geniilor cucullati* este subliniată adesea de un rotulș ținut în mîna, o secure, un ciocan, cosor etc. Uneori, securea sau cosorul din mîna defuncților sau *cucullati*-lor constituie un semn dintr-o emblemă mistică<sup>87</sup>. În afară de depunerea statuetelor în morminte, caracterul funerar al *geniilor cucullati* iese în evidență prin sulurile ținute în mîna, asemenea defuncților de pe stele, pereți de ediculă etc. Astfel de statuete au fost găsite pe teritoriul Germaniei<sup>88</sup>. Apoi, prin sculptarea lor, mai rar însă, pe monumentele funerare însesi: sarcofagul de la Aquincum, pe care geniul este asociat cu Tritonul, sau pe relieful de la Maria-Saal din Noricum. R. Noll și-a pus întrebarea dacă importurile venite din sud, prin Aquileia, nu au redeșteptat cumva în Noricum cultul latent al *geniilor cucullati*<sup>89</sup>. Sigur este însă că atît scena de pe stela

<sup>81</sup> Un exemplu este dat de sarcofagul lui Umbricius Scaurus (R. Cagnat și V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, 1920, p. 218, fig. 563).

<sup>82</sup> O. Floca, *Un gladiator traco-dac în arena amfiteatrului roman de la Ulpia Traiana*, în „Sargetia“, X (sub tipar).

<sup>83</sup> W. Deonna, *De Télesphore au „moine bourru“*. *Dieux, génies et démons encapuchonnés*, „Collection Latomus“, XXI, 1955, p. 43—44, cu discuția respectivă privind datarea. Se citează părerea lui Darier, după care cultul lui Telesphorus capătă o importanță considerabilă.

<sup>84</sup> *Idem*, p. 58—68; J. M. C. Toynbee, *Art in Britain under the Romans*, Oxford, 1964, p. 105, 177—178.

<sup>85</sup> W. Deonna, *op. cit.*, p. 14—21. Referitor la originea lui Telesphorus, p. 45—50, iar la originea geniului *cucullatus* celtic, p. 64—66, cu bibliografia completă.

<sup>86</sup> *Idem*, p. 115—118.

<sup>87</sup> *Idem*, p. 64, nota 7, piatra funerară găsită la Maria-Saal, lângă Klagenfurt (p. 117), și sarcofagul de la Aquincum (p. 124).

<sup>88</sup> *Idem*, p. 70, 120, 125.

<sup>89</sup> *Idem*, p. 68.

de la Maria-Saal, cu geniul care conduce defuncta în trăsură pe drumul de veci, ca și cei doi *cucullati* de pe peretele de ediculă din Dacia, ținând în mâini un pumnal, se leagă strâns de reliefurile de pe urnele etrusce, unde avem singurele analogii directe. Numai pe aceste reliefuri geniile au uneori talia de persoane adulte. Toate acestea par să indice o contaminare din mediul etrusc, unde motivul călătoriei întreprinse de defunct spre lumea de dincolo, pe jos, călare, într-o *biga* sau *carpentum*, însoțiti sau nu de un *genius cucullatus*, se menține în plastica funerară etruscă până târziu<sup>90</sup>. Rolul de intermediar l-a putut juca, așa cum presupune R. Noll, Aquileia, acesta fiind centrul de iardiere pe seama căruia se pun influențele de tot felul.

Nu este exclus ca transmiterea directă sau indirectă să se fi petrecut în realitate într-un mod ceva mai larg, din Italia de Nord înspre Raetia și Noricum. De altfel, aportul artei etrusce este mai puternic simțit în centre ca Iulia Concordia, Altinum, Optigerium, Tarvisium, unde iau naștere tipuri singulare de monumente funerare<sup>91</sup>, iar stelele triple de la Verona, socotite o particularitate locală a acestui oraș, ajung până la Nickenich, în Raetia<sup>92</sup>. *Geniile cucullati* de pe fața exterioară a peretelui de la Napoca, care copiază o formă etruscă la origine, au pătruns probabil în Dacia dinspre vest, din Noricum sau Pannonia, împreună cu alte elemente, difuzate în același chip, prezente pe un grup de edicule funerare din nordul provinciei noastre.

### III. ORNAMENTAREA ACOPERIȘURILOR DE EDICULE

În afara leilor, acroterelor și coronamentului în formă de pinie, sfinx sau trunchi de piramidă arcuită, este obișnuită ornamentarea frontonului acoperișurilor și, mai rar, a tavanului:

a. Acoperișurile boltite au frontonul decorat cu motive vegetale, cum ar fi frunze stilizate de acant (fig. 10), ghirlande legate cu o *taenea*, având în centru și la cele două capete de jos câte o rozetă (fig. 1), sau cu trei rozete simple (fig. 43). Pe un singur acoperiș, la capetele de jos ale frontonului, terminate într-un triunghi, apar două păsări așezate, cu gâtul lung și capetele îndreptate spre interior, ciugulind dintr-o grămjoară de grăunțe (fig. 8).

b. Acoperișurile orizontale, cu fronton triunghiular, poartă în două cazuri imaginea Tritonului funerar (fig. 13, 14), cu mâna dreaptă sprijinită de coada încolăcită, iar în stînga ținând ridicată în sus o vîslă<sup>93</sup>. Pe frontonul altui acoperiș este redat capul Meduzei (fig. 15, 15 a).

c. Tavanul unui acoperiș boltit de la Micia (fig. 9, 9 a) înfățișează bustul umanizat al Meduzei. Pe tavanul unui acoperiș orizontal, găsit în aceeași localitate, sînt redat busturile Meduzei (fig. 7) dispuse ca figurile de pe cărțile de joc, îmbrăcate într-o tunică ce cade în pliuri unghiulare pe piept și o mantie cu marginile bordisite, lăsînd să se vadă, în față, cămașa. Ochii bulbucați sînt marcați, iar colțurile buzelor carnoase sînt lăsate în jos, mimînd o expresie de severitate și tristețe<sup>94</sup>.

În locul Meduzei, plasată de data aceasta pe fronton, tavanul unui acoperiș orizontal de la Micia este împodobit cu două rozete (fig. 16 a).

### IV. ATRIBUTELE PERSONAJELOR ȘI ACCESORII

Variază în funcție de sex, vîrstă și profesiune. După părerea lui Fr. Braemer, un catalog al atributelor și accesoriilor ar putea să arunce o lumină asupra gradului de romanizare a populației locale<sup>95</sup>, sau venite, am adăuga noi. Trecerea lor

<sup>90</sup> R. Noll, *Telesphoros — Genius cucullatus. Zu Denkmälern von Kapuzengötter*, în „Festschrift Egger“, II, 1953, p. 195. Cuculla (Cucullae, Cuculle) era numele unui oraș din Noricum, astăzi Kuchel (W. Deonna, *op. cit.*, p. 15, nota 4).

<sup>91</sup> G. Brusin, *Di un tipo di stele...* p. 38.

<sup>92</sup> H. Schoppa, *Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien*, p. 52, pl. 53.

<sup>93</sup> Despre rolul psihopomp al Tritonului, Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 157, 167, Add. 149.

<sup>94</sup> Analiza evoluției stilistice a imaginii Meduzei, începînd cu arta greacă și pînă la epoca romană, o face V. Jurkič-Girardi, *Meduze na reljefima Arheološkog Muzeja Istre u Puli*, în „Historia Archaeologica“, I, 2, 1970, p. 29—43, 9 pl.

<sup>95</sup> Fr. Braemer, *op. cit.*, p. 118.

în revistă, extinsă la toate categoriile de monumente ar putea contribui cu timpul la depistarea unor eventuale particularități ale artei funerare din Dacia, deși motivele se repetă, fiind cele obișnuite, oferite de caietele de modele. Dar chiar și acestea pătrundeau din puncte diferite ale Imperiului roman, vîndînd anumite preferințe sau curente, o anumită orientare sau interferare de influențe în plastica funerară a unei provincii sau centru izolat.

Atributele personajelor depind, în mare măsură, de modelul folosit în redarea imaginii defuncțiilor.

#### a. Atribute masculine

*Volumen*: defuncții reprezentate în picioare pe peretele posterior sau lateral al unei edicule țin de obicei în mîna stîngă un volumen de dimensiuni variabile. Pe doi pereți, de la Micia și Gherla (fig. 27, 87), pare a fi vorba mai degrabă de un *rotulus*<sup>96</sup>. Ambele suluri sînt întîlnite frecvent atît în Dacia, cît și în alte provincii.

*Theca calamaria*, prinsă în partea dreaptă de cingătoarea bărbatului de pe peretele de ediculă de la Zam (fig. 107), face parte din instrumentele obișnuite de scris. În epoca romană călimărele constituie un atribut des folosit pe stelele phrygiene<sup>97</sup>.

*Timpanum*: ținut în brațe de bărbatul înfățișat pe un perete de ediculă aflat la Muzeul din Blaj (fig. 86). Este de dimensiuni mari, fiind prins de umerii personajului cu ajutorul a două curele. Se vede clar cercul de lemn sau metal ce servea la fixarea pielii, ca și conturul desenului ce orna suprafața sa. Întîlnită în ritualele cultelor orgiastice, tamburina atinge dimensiuni mari cînd este folosită în teatru, în scenele de comedie<sup>98</sup>. Acesta să fi fost și rolul ei în cazul de față, indicînd eventual profesiunea defunctului? Este greu de dat un răspuns.

*Ascia*: este ținută în mîna dreaptă de un bărbat de pe un perete posterior descoperit la Potaișa (fig. 64). În mîna stîngă se vede obișnuitul *volumen*. Analogii avem pe numeroase stele din Gallia, *ascia* din mîna dreaptă a unor personaje masculine fiind, mai degrabă, un semn al unei meserii, deosebindu-se de seria de monumente puse sub semnul *asciei*, unde aceasta are un rol eshatologic bine marcat.

*Cerc de butoi* (?): prin analogie cu o stelă de la Bordeaux<sup>99</sup>, obiectul oval din mîna unui bărbat de pe același perete de ediculă (fig. 64) s-ar putea să reprezinte un cerc de butoi, mai ales că mijlocul este gol, lăsînd să se vadă pliurile veșmîntului. În acest caz s-a încercat poate indicarea profesiunii de dogar a defunctului. Apropierea de stelele din Gallia este subliniată și de *ascia* aflată în mîna celui de-al doilea bărbat de pe peretele de ediculă de la Potaișa, ținută și de personajul masculin de pe stela de la Bordeaux.

*Cupa*: de diferite forme și dimensiuni (fig. 30, 44, 45, 47, 67, 80), este ținută de defuncții din scenele de banchet funebru. Uneori este semnalată și în mîna unor bărbați redați în picioare, de pe pereții posteriori de edicule (fig. 28 și 57). Nu este exclus ca o scenă prescurtată de *coena funebris* să fi ilustrat atunci unul din pereții laterali. Forma curentă este cea de cupă tronconică sau cu corpul ușor bombat, cu sau fără picior<sup>100</sup>.

*Pîine împletită*: obiectul din mîna unui bărbat de pe un perete de ediculă de la Napoca (fig. 76) a fost interpretat drept „o mîncare sau pîine împletită“<sup>101</sup>. Interesantă este poziția mîinii drepte, cu fața palmei îndreptată înainte. Pîinea împletită, din mîna stîngă, s-ar putea să aibă o legătură cu semnificația gestului de mai sus<sup>102</sup>.

#### b. Atribute feminine

*Fructe*: în mîna stîngă adusă pe piept sau lăsată de-a lungul corpului, femeile țin adesea un măr sau un ciorchine de

<sup>96</sup> După Hofmann, reprezintă decretul de cetățenie (*Römische Militärgabsteine der Donauländer*, Wien, 1905, p. 86).

<sup>97</sup> N. Firatli, *op. cit.*, p. 30—40.

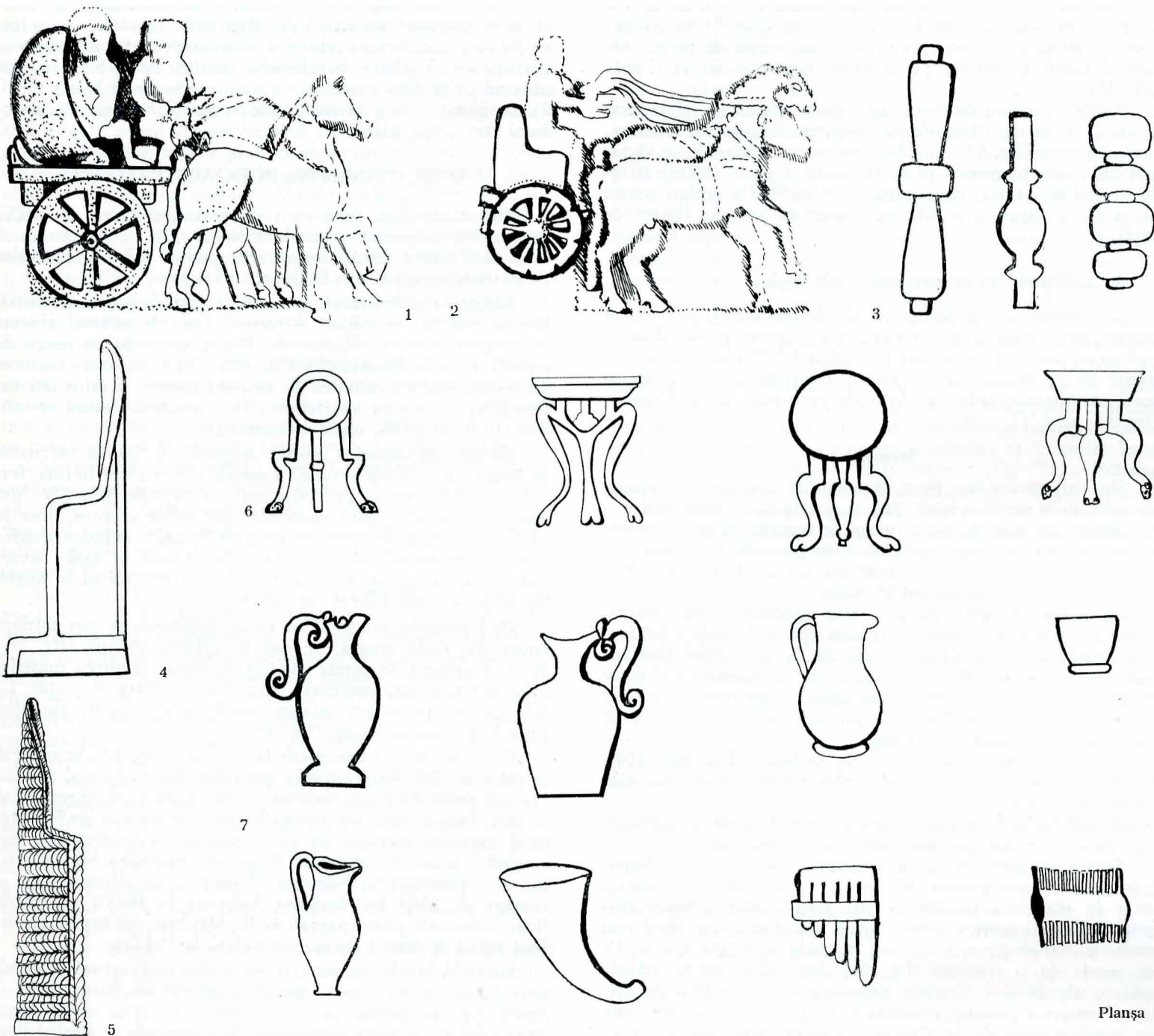
<sup>98</sup> R. Cagnat și V. Chapot, *op. cit.*, II, 1920, p. 501.

<sup>99</sup> Fr. Braemer, *op. cit.*, p. 123, pl. XXII/80. Tot Braemer citează o stelă provenită de la Autun, pe care cercul de butoi este purtat pe umăr (nota 2).

<sup>100</sup> D. Isac, *op. cit.*, p. 11 și 13.

<sup>101</sup> A. Bodor, *op. cit.*

<sup>102</sup> D. M. Pippidi, *Simbolul palmelor înălțate pe o stelă din Tomis*, în *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 206—217, cu bibliografia respectivă.



Plansa I

strugure (fig. 23, 37 și 107). Ca frecvență predomină însă mărul, cu largă circulație în arta romană provincială.

**Pasăre:** de regulă un porumbel, ținut de data aceasta în mîna dreaptă. Pe un perete de la Optatiana, defuncta apucă un porumbel de picioare, cu capul lăsat în jos (fig. 102). Apare însă și scena porumbelului ciugulind un măr (fig. 76). Un porumbel și un măr se observă și în scena banchetului funebru de pe peretele găsit la Luncani (Potaissa) (fig. 45).

**Floare:** ca o aluzie la vîrsta tînără a defunctei, este redată pe un perete de la Micia și pe altul de la Napoca (fig. 27, 111). Femeia de pe un perete posterior de ediculă de la Potaissa (fig. 64) are în mîna un buchet cu flori. Analogii avem tot în Dacia, pe un altar în formă de ediculă de la Zlatna, în mîna femeii reprezentate pe una din laturile mici figurînd un buchet cu flori de mac și spice de grîu.

**Crumena:** în mîna dreaptă, lăsată în jos, o femeie de pe un perete de la Micia ține o punguliță cu colțurile rotunjite și mîner (fig. 35).

**Pyxis:** nu se poate distinge forma recipientului cu pomadă din mîna femeii de pe peretele ce redă o scenă de coafură, descoperit în apropiere de Turda (fig. 65).

**Flabellum:** întîlnit adesea pe stelele funerare de la Bizanț, apare sporadic în regiunile vestice sau nord-dunărene ale imperiului. Evantaiul rotund de pe peretele de la Apulum (fig. 81), cu incizii radiale imitînd pliseurile, este asemănător cu cel sculptat pe un monument funerar din Britannia.

**Ryhton:** în locul obișnuitului măr, porumbel etc., femeia care participă la banchetul funebru, reprezentat pe un perete de la Potaissa ține un rython (fig. 44, pl. I, 7).

**Cană:** nu avem certitudinea că figurile feminine ce țin în mîna lăsată de-a lungul corpului o cană, înfățișate pe fața interioară a unor pereți de edicule, pot fi considerate drept imagini ale defunctelor. Aceasta cu atît mai mult cu cît în cealaltă mîna nu apare niciodată vreunul din atributele simbolice, specifice femeilor. S-ar putea deci să avem de-a face cu o *camilla*, după cum în figura unor bărbați cu o cană în mîna recunoaștem ușor un *camillus* (pl. I, 7).

### c. Atributele copiilor

Vom omite cazurile cînd copii țin aceleași obiecte ca și femeile, cum ar fi un ciorchine de strugure sau o floare.

**Stilus și crumena:** pe un perete de la Micia (fig. 3) și pe altul de la Germisara (fig. 94), băiatul ține în mîna dreaptă două condeie (*stili*), iar în mîna stîngă o *crumena* de piele sau pînză. Ambele monumente au fost discutate pe larg și interpretate ca dovezi ale învățării scrisului în Dacia romană<sup>103</sup>. Împreună cu un medalion de la Micia, au ieșit probabil din mîna unui meșter ce-și avea atelierul în acest centru. N. Gostar găsește analogii în Moesia<sup>104</sup>.

<sup>103</sup> N. Gostar, *Inscripții și monumente din Germisara*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 81—84; M. Macrea, *op. cit.*, p. 342—343.

<sup>104</sup> N. Gostar, *op. cit.*, p. 84.

*Crotales*: un fel de castaniete, executate din lut, bronz sau lemn, ce serveau la marcarea pașilor de dans<sup>105</sup>. Se purtau uneori agățate de mână, cu ajutorul unei curele de piele, cum este și cazul fetei de pe peretele posterior de la Turda (fig. 48).

*Pasăre*: o pasăre de dimensiuni mari, lebădă sau gâscă, este ținută la piept de o față de pe un perete fragmentar descoperit la Potaissa (fig. 57). Considerăm că este vorba de un copil, întrucât apare în primul plan, în spate și puțin lateral aflându-se probabil tatăl, cu o cupă în mână<sup>106</sup>. Pe același perete de la Germisara, fata ține un porumbel sau un flacon de sticlă.

#### d. Atributele unor personaje mitologice

Deși ilustrează rar pereții de edicule din Dacia, se remarcă tocmai prin plasticitatea redării unor elemente de detaliu, cum ar fi măciuca cu noduri din mâna lui Hercule, de pe un perete de la Micia, sau un *syrinx* cu șapte țevi, dispuse în scară, deasupra capului lui Attis de pe o piesă de la Potaissa (fig. 51, pl. I, 7).

#### Accesorii

Sînt constituite din piese de mobilier sau diverse obiecte, cu rolul de a sublinia ideea care a stat la baza sculptării scenei respective. Așa, de pildă, scena de coafură de pe un perete de la Potaissa, pe lângă recipientul cu pomadă din mâna stăpînei, oferă imaginea unui pieptene cu două rosturi, aflat lângă capul femeii din planul al doilea.

În marea călătorie pe care este nevoit s-o întreprindă, defunctul folosește uneori un vehicul (pl. I, 1 și 2). O trăsurică familială pe un perete de ediculă de la Muzeul Brukenthal, cu un loc în față și altul în spate, și acoperiș mobil, ce putea fi ridicat în caz de vreme urâtă, acum lăsat în jos. O *biga*, pe un perete descoperit la Gherla, cu roți înalte, cu 12 spițe, tipice vehiculelor de viteză.

Scena aratului, de pe edicola de la Șeica Mică (fig. 104), păstrează în schimb modelul unui plug roman. Se distinge clar *stiva* și *manicula*.

De banchetul funebru se leagă o serie de piese de mobilier sau veselă, caracterizate prin următoarele trăsături:

*Kliné*: are speteaza înaltă și arcuită. Picioarele sînt împodobite cu diverse profilaturi (pl. I, 3). Uneori, sînt plasate chiar la marginea patului, avînd forma unor coloane mai groase sau mai subțiri, altele încep mai dinăuntru, fiind mai zvelte și mai elegante. De obicei, se vede un singur spătar. Pe un perete de la Apulum (fig. 80) sînt redată totuși ambele spătare ale *klinéi*. Coatele personajelor se sprijină pe salteaua groasă a patului, totdeauna ceva mai înaltă spre cap. Pe peretele citat de la Apulum, salteaua este marcată prin linii incizate oblice, după un procedeu întîlnit pe stelele din Bizanț, datate în epoca romană<sup>107</sup>.

*Kathedra*: este simplă ca aspect, cu spătar înalt, arcuit spre capătul de sus. Unele scaune sînt așezate pe un postament ce iese în afară, jucînd și rolul de taburet (pl. I, 4). Scaunul din răchită împletită, de pe peretele de ediculă de la Luncani, se remarcă prin fantezia și finețea execuției, depășind sub raport artistic *kathedra* de pe relieful coafezei de la Neumagen (pl. I, 5).

*Mensa tripes*: tablă rotundă este privită de sus sau în secțiune transversală. Grosimea ei variază, putînd atinge uneori valori apreciabile. De la caz la caz, este dreaptă pe toată grosimea ei, trapezoidală sau în formă de albic. Picioarele, frumos arcuite, sînt libere sau unite în partea superioară prin bare orizontale. Se termină în chip de labă de leu, cap de berbec sau copită de cal (pl. I, 6).

*Panarium*: are aspectul unei cutii cilindrice înalte, cu capac boltit. Pe un perete de ediculă de la Napoca este redată împletitura de răchită din care este lucrat coșul (fig. 75).

*Cista mystica*: identificată de M. Jude și C. Pop pe scena banchetului funebru de pe un perete provenit de la Potaissa<sup>108</sup> (fig. 44).

*Vase*: de cele mai multe ori diferite ulcioare, ținute de toartă de un *camillus* sau o *camilla*. Reproduc în unele cazuri forme de vase metalice, ca cele două ulcioare care încadrează *cista mystica* de pe relieful banchetului funebru de la Potaissa, sau ulciorul de pe fața exterioară a unui perete de la Micia (pl. I, 7). Se găsesc însă și *paterae*, vase cu corpul bombat, de dimensiuni mici, cupe, platouri.

## V. ÎMBRĂCĂMINTE, PODOABE, COAFURĂ

Nu intenționăm, după cum am arătat, să facem un studiu asupra îmbrăcămîntei și coafurii defuncțiilor. Ne limităm să semnalăm cîteva detalii, importante pentru originea sau calea de pătrundere a ediculei funerare în Dacia.

Bărbații sînt îmbrăcați de regulă în *tunica manicata* scurtă, încinsă mai jos de mijloc, și *sagum*. *Toga*, în general absentă pe monumentele cu reliefuri din Dacia, apare pe un perete de ediculă aflat la Muzeul din Cluj (fig. 111). Aceasta constituie un indiciu pentru calitatea de cetățeni romani a celor doi defuncți, cît și pentru apartenența la o anumită pătură socială, cum ar fi, de pildă, cea a magistraților.

Mantia are uneori o croială originală. În loc să fie prinsă pe umăr cu o fibulă rotundă capetele ei sînt aduse în față, formînd două colțuri ce cad pînă mai jos de talie (fig. 27). Altă dată, are aspectul unui „patrafir” din zilele noastre, liber în părți, cu mînechi chimono ce acoperă brațele, avînd o deschidere pentru scosul mîinilor afară. Se încheie în față, fiecare parte fiind terminată într-un colț. La gît este tăiată în unghi, lăsînd să se vadă pliurile tunicii (fig. 3).

Deși *paenula* propriu-zisă nu se întîlnește, se pot distinge haine din stofă groasă, ce cad în falduri greoaie (fig. 76). Pe un fragment de perete găsit la Potaissa, grosimea materialului din care este executată mantia este redată în piatră. Ea coboară de pe umeri asemeni unei pături rigide, ajungînd pînă la jumătatea pulpei (fig. 58).

Pe un alt perete descoperit la Potaissa (fig. 53), se observă ciorapii de lînă, lungi pînă la genunchi, și un capăt al mantiei aruncat peste umăr, ce cade în falduri bogate pe piept, avînd la cele două colțuri ale marginii sale cîte un ciucure<sup>109</sup>. Obiceiul garnisirii marginii de jos a mantiei cu franjuri sau bile de metal la colțuri, pentru a trage prin greutatea lor materialul, este semnalat în Noricum, Pannonia, și Illyricum, ca și ciorapii de pîslă în Noricum, înlocuiți în Illyria cu cei de lînă, îmbrăcați peste pantaloni<sup>110</sup>. Mantiile acestea se deosebesc totuși ca aspect de cea semnalată la Potaissa.

Surtucul sau haina pînă la talie, din stofă groasă, cu mînechi lungi, croită drept, specifică provinciei Noricum<sup>111</sup>, o regăsim pe un perete de la Cristești și pe altul de la Șeica Mică (fig. 67 și 104). Cele două fîșii verticale ce împodobesc surtucul unui bărbat de pe peretele de la Cristești (fig. 67) sînt caracteristice provinciei Noricum, deși Geramb le semnalează pînă în Gallia și Belgia<sup>112</sup>. Tot la Cristești și Șeica Mică, de gîtul bărbaților atîrnă un fel de cordon lat, ce se îngustează spre capete, formînd un colț în față. După cum arată peretele de la Apulum (fig. 82), vîrfurile se termină cu o bilă sau un ciucure sferic, ce ajungea pînă la poalele tunicii sau cămășii, sau numai pînă la marginea de jos a surtucului. Nu știm însă dacă este vorba de un element vestimentar sau de o piesă ornamentală.

Pantalonii strîmți pe picior (*bracae*) pot fi mai greu observați pe reliefurile din piatră. Îi întîlnim la bărbatul din scena de arat de pe peretele de ediculă de la Șeica Mică (fig. 104). Pantalonii fac parte și din costumele de păstor al lui Attis de pe un perete descoperit la Potaissa (fig. 51).

Haina închisă pe piept în unghi, încheiată în față, cu o bordură sau tivitură groasă, dînd impresia unui șnur, purtată de un bărbat de pe un perete de ediculă de la Micia (fig. 24), este considerată, pe de altă parte, drept un veșmînt caracte-

<sup>109</sup> E. Bujor, *op. cit.*, presupune că personajul are agățată de umăr o traistă sau o bonetă. Dimensiunile ni se par prea mari pentru aceasta, însuși modul în care sînt dispuse pliurile nepotrivindu-se cu grosimea unei traiste.

<sup>110</sup> I. Čremošnik, *Die einheimliche Tracht Noricums, Pannoniens und Illyricums und ihre Vorbilder*, în „Iatonus”, XXIII, 4, 1964, p. 761.

<sup>111</sup> I. Čremošnik, *op. cit.*, p. 761.

<sup>112</sup> *Idem*, p. 762.

<sup>105</sup> R. Cagnat și V. Chapot, *op. cit.*, II, 1920, p. 501.

<sup>106</sup> N. Firatli, *op. cit.*, p. 30—45. Arată că o lebădă sau gâscă era redată pe stelele de la Bizanț, ridicate în cinstea unei fete sau femei tinere.

<sup>107</sup> *Idem*, p. 89—90, nr. 115, pl. LX.

<sup>108</sup> M. Jude și C. Pop, *op. cit.*, p. 7.

ristic populației locale, autohtone, sau eventual norice<sup>113</sup>. O haină asemănătoare mai apare la Micia pe o stelă<sup>114</sup>, pe două monumente de la Apulum și Lipova<sup>115</sup>, pe o stelă de la Șeica Mică, pe care se indică proveniența norică a defuncțiilor.

Îmbrăcămintea femeilor este alcătuită din trei sau două piese principale: o *tunica* lungă pînă la pămînt, *stola*, cu sau fără mînci, avînd aceeași lungime cu tunica, puțin mai scurtă decît aceasta sau numai pînă la genunchi, și *palla*. În modul lor de redare există însă unele particularități, ce atestă uneori originea etnică a defuncțiilor. Așa de pildă, I. Čremošnik stabilește ca o variantă autohtonă, comună unui spațiu destul de întins, începînd din Illyricum și pînă în Noricum și Pannonia, tunica lungă pînă la glezne, lăsînd picioarele libere<sup>116</sup>. O aflăm și în Dacia pe pereții de ediculă de la Napoca (fig. 78) și Cristești (fig. 67, 69). *Stola* sau rochia de deasupra, evazată în partea de jos, în formă de clopot, căzînd în falduri rigide, încinsă la mijloc cu un cordon lat, avînd capetele mantiei încrucișate pe piept, prezentă pe registrul inferior al peretelui de la Șeica Mică (fig. 104), este amintită în arealul provinciilor de mai sus<sup>117</sup>. De asemenea, *stola* mai scurtă decît tunica, executată dintr-un material rigid, fără mînci și prinsă pe umeri cu ajutorul a două fibule mari, încinsă în talie, purtată de femeile de pe pereții de la Cristești (fig. 69, 66), ne conduce spre ținuturile illyrice, panonice și norice<sup>118</sup>. *Stola* sau haina de deasupra răsfrîntă în față, formînd un clin (fig. 99), ca și cingătoarea răsucită în șnur și șorțul prins în talie (fig. 69), copiază modele norico-panonice, fiind socotite elemente tipic eravisce<sup>119</sup>.

Mantia în formă de „capă”, cu capetele încrucișate pe piept, întîlnită în Illyricum, Moesia de vest, Noricum și Pannonia, o avem documentată în Potaissa (fig. 46). La aceasta putem adăuga boneta purtată de femeile de pe ediculele de la Potaissa și Zam-Sîncrai, cunoscută în regiunile norico-panonice (fig. 44, 45, 46, 107). De cele mai multe ori, capul femeilor este descoperit, lăsînd să se vadă coafura. Uneori, apare un *velamen* (fig. 47, 50, 81), prins pe creștet, obișnuit la statuile funerare feminine.

O notă originală este dată de îmbrăcămintea femeilor de pe reliefurile de la Rediu (fig. 65), ce pare a fi fost executată dintr-un material fin, transparent. Femeia din planul al doilea are o tunică sau rochie cu platcă, de la care pornesc pliuri unghiulare. Mînele largi amintesc de o *dalmatica*. La Potaissa se remarcă și *tunica* lungă, strîmtă, fără falduri, închisă uneori pînă jos, cu o tivitură groasă în față, prinsă în talie cu o cingătoare îngustă (fig. 44, 45, 51).

Mantia dreaptă, cu marginile bordisite, lăsînd pe mijlocul pieptului o porțiune neacoperită, avînd cîteodată un guler mare, cu colțurile rotunjite, încheiat asimetric, a fost pusă în legătură cu o piesă vestimentară sau un costum de origine africană, avînd în vedere identitatea coafurii și îmbrăcămintei de pe perețele respectiv de la Micia (fig. 25) și de pe o stelă provenită din aceeași localitate, a cărei inscripție arată clar că este vorba de o familie de mauri<sup>120</sup>. Întrucît acest gen de pieptănătură este specific centrului de la Micia, caracterizat printr-o puternică enclavă de elemente orientale, nu este exclus să indice, și în alte cazuri, aceeași etnie. *Stola* purtată de femeia de pe pereții ediculei întregi de la Veșel (fig. 3), cu marginea de jos tăiată în formă de petale și mînci lungi, terminate cu un fel de manșetă dantelată, pentru care nu avem analogii, ar putea fi considerată, în consecință, o modă orientală sau africană, ca și coafura persoanei respective. Același lucru s-ar putea să fie valabil și pentru îmbrăcămintea bărbatului aflat în dreapta femeii, deși, pînă la găsirea unor analogii sigure, nu se poate susține această părere decît cu titlu de ipoteză.

<sup>113</sup> C. Daicoviciu, *Monumente inedite din Dacia*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, I, 1928—1932, p. 123—125, fig. 13 și 14; L. David și I. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 127. pl. I/5.

<sup>114</sup> O. Floca, *Monumenti romani inediti del distretto di Hunedoara*, în „Dacia”, VII—VIII, 1937—1940, p. 342, fig. 3—4.

<sup>115</sup> C. Daicoviciu, *Monumente inedite...*; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 133, fig. 3, 4, 5, 7.

<sup>116</sup> I. Čremošnik, *op. cit.*, p. 771.

<sup>117</sup> *Idem*, p. 761.

<sup>118</sup> *Idem*, p. 766, 771.

<sup>119</sup> J. Fitz, *Az Eraviszkusz női viselet*, în „Archaeologiai Ertesítő”, 84, 1957, p. 152—154.

<sup>120</sup> L. David și I. Mărghitan, *op. cit.*, p. 128; „CIL”, III, 6267; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 93—94, fig. 23.

O serie de elemente par însă să confirme observațiile de mai sus. O mantie asemănătoare, fără guler, este redată tot la Micia, pe tavanul unui acoperiș orizontal de ediculă, cu fronton triunghiular, ornamentat cu busturile a două Meduze (fig. 7). Mantia cu guler, asociată de data aceasta cu coafura montantă specifică, apare pe un monument în formă de pilastru, terminat în trunchi de piramidă, de la Ulpia Traiana<sup>121</sup>. Pe un altar ce imită o ediculă, descoperit la Ampelum și păstrat în Muzeul de istoric al Transilvaniei din Cluj, marginile mantiei, lipsită de guler, sînt vopsite în roșu (fig. 119, b). Or, bordurile sau tiviturile de purpură și aur (*paragaudes*) reprezintă o modă pătrunsă în Imperiu împreună cu aflurul general de influențe estice, devenind foarte populară mai ales în secolul al III-lea<sup>122</sup>. De altfel, pieptănătura femeii, cu părul strîns în *modius* sau legat în felul acesta, l-a determinat pe A. Buday să se întrebe dacă nu este cumva vorba de îmbrăcămintea unei preotese a lui Isis<sup>123</sup>. Vom reține numai aspectul oriental sugerat de costum și coafură, avînd similitudini printre monumentele de la Micia.

Menționăm, în continuare, tunica fetei de pe un fragment de ediculă de la Tihău (fig. 106), cu mîneca strînsă la încheietură într-un volan cu marginea zimțată, ca și tunica lungă de pe un perete de ediculă de la Napoca (fig. 75), avînd deasupra un *colobium* încins sub bust, tăiat drept la gît.

La bărbați, piesa de podoabă obișnuită este fibula rotundă, servind la prinderea mantiei pe umărul drept. Exemplele abundă în toate centrele unde s-au găsit pereți de edicule. Uneori, de mîna atîrnă un lanț gros, cu funcție ornamentală, întîlnit de regulă în Dacia Porolissensis, la Zam, Gherla, Porolissum<sup>124</sup>. Bărbatul de pe perețele de la Zam (fig. 107) are pe deget un inel sigilar, cu o piatră gravată.

Femeile au în urechi cercei pandantivi globulari, purtați pînă și de servantele din scenele de banchet funerare. În jurul gîtului se observă, pe unele piese, șiraguri de mărgelc (fig. 93, 97). Colierele cu pandantive sau medalioane constituie o trăsătură a portului norico-panonic<sup>125</sup>. În Dacia, ele împodobesc îmbrăcămintea femeilor de pe pereții de edicule de la Cristești (fig. 66).

*Armilla* cu două spirale și cap de șarpe se numără printre podoabele purtate de femei, cît și de fete (fig. 3). Pe perețele de la Micia brățara cu cap de șarpe este asociată cu un costum de proveniență orientală, aparținînd probabil unei persoane de aceeași origine etnică. De remarcat că *antae*-le pereților laterali sînt ornamentate, de asemenea, cu cîte un șarpe.

*Stola* femeilor de pe pereții de la Cristești este prinsă pe umeri cu două fibule mari. Într-un caz (fig. 69), este vorba de fibule cu aripă (Flügelfibeln), considerate drept o caracteristică locală, norico-panonică<sup>126</sup>. În ultimul timp s-a dovedit însă că acest element depășește o anumită graniță etnică, în spațiul cea norico-panonică, intrînd și în componența costumului din Illyricum și Moesia de Vest. Originea sa rezidă însă în arta greacă arhaică, ca și rochia dublă de altfel, menținîndu-se apoi în epoca elenistică. Prin această filieră a pătruns în portul local al regiunilor amintite<sup>127</sup>, ajungînd să constituie o trăsătură specifică populației autohtone din arealul menționat.

În a doua jumătate a secolului al II-lea, în ținuturile estice ale Pannoniei, locuite de cravisci, fibulele cu aripă încep să fie înlocuite cu cele în formă de ochi sau „laț”, împreună cu alte schimbări survenite în vestimentație, cum ar fi apariția colierelor cu medalioane, a centurilor răsucite în șnur, a rochiilor de deasupra răsfrînte înapoi. Întrucît fibulele cu ochi sau laț nu sînt cunoscute în materialele panonice mai timpurii sau în regiunile vestice, cercetătorii maghiari au văzut în ele o evoluție a modei locale eravisce. În nordul regiunii locuite de eravisci, și anume la Aquincum, își fac apariția în aceeași perioadă bonetele norice și fibulele în formă de rozetă.

<sup>121</sup> L. David și I. Mărghitan, *op. cit.*, p. 128; Gr. Florescu, *op. cit.*, nr. 67, fig. 55 a.

<sup>122</sup> R. Cagnat și V. Chapot, *op. cit.*, II, p. 376.

<sup>123</sup> A. Buday, *Szörványos római kori emlékek Erdélyből*, în „Dolgozatok”, VII, 2, 1916, p. 112—116, fig. 12 a; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 111—112, nr. 64, fig. 53 a.

<sup>124</sup> I. Teșosu Marinescu consideră că lanțul ornamental este de tradiție autohtonă, deoarece intră în componența a numeroase tezaururi dacice de argint (*Despre originea unor tipuri...*, p. 221).

<sup>125</sup> J. Fitz, *op. cit.*

<sup>126</sup> *Ibidem*.

<sup>127</sup> I. Čremošnik, *op. cit.*, p. 771.

*Stola* sau rochia de deasupra nu este răsfrântă înapoi, în schimb se manifestă o preferință pentru șortul prins în talie. J. Fitz consideră că nu există o legătură organică între cele două grupuri, caracterizate prin costume diferite. Primul ar continua tradiția eraviscă în timp ce al doilea ar aparține unei populații venite aici în secolul al II-lea dinspre părțile Leithei. Împreună cu îmbrăcămintea norică, ea aduce cu sine și un ritual funerar propriu, așa cum arată L. Barkóczi<sup>128</sup>, alcătuiind mici insule în cadrul autohtonilor. În încheiere, J. Fitz atrage atenția asupra faptului că diferențierea regională a costumului s-ar putea să aibă la bază și o diferențiere de ordin etnic, separându-i pe eravisci de ozi și cotini. Pe pereții de la Cristești nu se observă o demarcație atât de precisă între diversele elemente de îmbrăcămintă. Fibulele în formă de ochi sau laț și cele în formă de rozetă apar în asociație cu coliere cu medalioane și cu „rochia dublă” nerăsfrântă, ca și fibula cu aripă, a cărei prezentă este consemnată de altfel și în etapa târzie de dezvoltare a portului panonic. Tot la Cristești întâlnim cingătoarea în formă de șnur răsucit, șortul și surtucul bărbătesc din stofă groasă, croit drept, având în față două fșii verticale drepte (fig. 67), specific provinciei Noricum. S-ar putea deci să avem de-a face cu o modă de circulație mai largă, așa cum a demonstrat I. Čremošnik pentru anumite piese de îmbrăcămintă din spațiul illyro-norico-panonic. Cel puțin în cazul Daciei se poate vorbi de o influență norico-panonică în sens mai larg. Aparențele ar pleda pentru un grup de populație pătruns dispre vest. O serie de elemente ne îndreaptă spre Noricum. Amestecul de forme indică ori o circulație mai largă a unor modele vestimentare, ori contaminarea petrecută pe parcurs între cravisoși și noi veniți.

Coafura bărbaților urmează, în mare, câteva modele stereotipe, repetate aproape pe toate monumentele studiate de noi. În afara tinerilor, toți bărbații poartă barbă și mustață.

Ca o reminiscență a tursorii simple din epoca lui Traian, pe patru pereți de la Micia părul este redat în șuvițe rigide, paralele, aduse în față, și retezate pe frunte<sup>129</sup> (fig. 42, pl. II, 1 și 2). Pe aceeași stelă de la Micia, folosită ca analogie pentru îmbrăcămintea și coafura femeilor, se repetă și pieptănătura descrisă mai sus, reieșind legătura ei cu un anumit mediu etnic. Haina, tăiată la gât în unghi, închisă în față, cu marginile bordisite, având o croială ceva mai rotunjită spre umeri pe stela citată de la Micia, este purtată și de bărbatul de pe un perete de ediculă (fig. 24), asemănarea privind pînă și tipul de coafură. Numele maur al personajului ca și al întregii familii consemnată în inscripție, repune în discuție originea ei autohtonă, norico-panonică sau afro-orientală, dacă nu ne aflăm cumva în fața unei îmbrăcămînți mai grosolane, „de vreme rea”, răspîdită pe o arie vastă și preferată în anumite medii sociale. Gulerele „de blană”, ce garniseau mantile femeilor<sup>130</sup> ar veni în sprijinul acestei ipoteze, mai ales că un model identic de mantie, fără guler însă, este însoțită pe altarul de la Ampelum de veșmîntul obișnuit al bărbaților: *tunica* și *sagum* (fig. 119 b). Aceași pieptănătură poate fi observată și pe alte monumente funerare de la Micia, ca și haina tăiată în unghi, cu marginile bordisite. Pe o stelă<sup>131</sup> și două medalioane funerare<sup>132</sup>, alături de bărbați îmbrăcați în felul acesta, femeile poartă mantii din stofă groasă și o bonetă sau turban rotund pe cap, deosebit însă de boneta norico-panonică<sup>133</sup>.

În sfîrșit, trebuie avută în vedere și răscoiala în unghi a mantiei închise în față, cu marginile nebordisite însă, redată pe pereții ediculei întregi de la Micia (fig. 3). Părul tăiat scurt, adus spre frunte, cu șuvițele întoarse în melcișori (pl. II, 3, 7), constituie o coafură tipic orientală, caracteristică re-

prezentărilor de palmyreni<sup>134</sup>. Forma ei aplatizată și decorativă o apropie de două nonumete funerare aflate în colecțiile unor muzee americane, datate la sfîșitul secolului al II-lea<sup>135</sup>. Coafura personajului de la Micia aruncă o lumină atît asupra costumului său cît și asupra îmbrăcămînții și coafurii femeii de pe același perete.

De cele mai multe ori părul bărbaților este cîrlionțat, iar în locul bărbii scurte de pe pereții de la Micia, apare o barbă mai stufoasă și mai mare (pl. II, 8, 10). O tendință spre realism se manifestă în grija meșterilor de a consemna unele detalii, cum ar fi tîmplele dezgolite spre creștet (pl. II, 4), sau capilatura mai bogată sau mai săracioasă a unor personaje masculine (pl. II, 18, 11, 6).

Pieptănătura femeilor este mult mai variată. Pentru Micia este specifică coafura montantă, cu părul strîns pe creștet în „coc”. Modul de tratare diferă uneori în funcție de epocă sau atelier: în meșe groase, dispuse în ondule lejere de o parte și de alta a „cocului” (pl. III, fig. 2, 3), sau sub chipul unor șuvițe orizontale paralele, ușor ondulate, pornind de la cărare aflată pe mijlocul creștelui (pl. III, 5). Urechile sînt totdeauna acoperite. Coroborată cu îmbrăcămintea, această pieptănătură pare a defini un grup omogen de populație, atestat de altfel la Micia și de monumentele epigrafice.

Coafura înaltă, cu cozi false răsucite pe creștet, păstrată pe un perete de la Micia (pl. III, 1), se încadrează în moda oficială, intrată în uz pe vremea Faustinei Senior. Părul aranjat în melcișori, pe creștet și în jurul obrazului, se aseamănă însă cu pieptănătura palmyrenă a bărbatului de pe perețele de ediculă citat.

Femeile preferă, de cele mai multe ori, o pieptănătură simplă, cu părul lins sau în ondule, împărțit cu cărare la mijloc, adus spre spate. Această modă, intrată în circulație în decursul secolului al II-lea, se va menține și în secolul al III-lea. Capul redat din profil pe pereții de la Gîrbău și Optatiana lasă să se vadă părul strîns pe ceafă în șinion, legat cu o *taenea*, sau prins eventual cu o clamă (pl. IV, 5).

La persoanele tinere, părul lung este împletit într-o coadă adusă în față pe piept, în partea stîngă. Urechile sînt lăsate libere (pl. IV, 3) sau sînt acoperite, părul formînd o ondulă deasupra tîmplei (pl. IV, 7). Femeia de pe un perete posterior de la Potaissa are părul dat peste cap, răsucit în două meșe, asemenea unor cozi, ce ajung pînă în dreptul umerilor (pl. IV, 1).

Femeile de pe ediculele de la Cristești, avînd analogii la Micia, pe doi pereți (pl. IV, 11, 12, 13), alcătuiesc un alt grup omogen sub raport etnic. Părul pînă la umeri, sau mai scurt chiar, dă impresia unei coafuri moderne tapate. Îmbrăcămintea și piesele de podoabă de tip norico-panonic ar sugera o modă venită dinspre vest. Conform părerii lui Hekler, părul tăiat scurt se impune în prima jumătate a secolului al III-lea<sup>136</sup>. Personajele feminine îmbrăcate în „port local” de pe stelele din Pannonia și Noricum au aproape totdeauna capul acoperit, așa că nu se poate distinge felul cum este aranjat părul.

A încerca o datare a monumentelor exclusiv pe baza coafurii poate fi uneori riscant, avînd în vedere posibilitatea ecururilor întîrziate pe care le puteau avea în arta romană provincială anumite curente sau preferințe<sup>137</sup>. O mai mare exactitate se poate obține prin compararea detaliilor privind coafura cu cele referitoare la modul de tratare a pupilei, pliușurilor etc, ca și apelul la analogiile furnizate de monumentele epigrafice. În general, toate elementele converg în a plasa majoritatea ediculelor din Dacia în perioada dînastiei Severilor, ceea ce corespunde epocii de maximă înflorire a vieții materiale și spirituale.

## VI. ORIGINEA ȘI CALEA DE PĂTRUNDERE A EDICULEI FUNERARE ÎN DACIA

Problema unor împrumuturi și influențe care să ducă la apariția ediculei funerare în Dacia este pe cît de interesantă, pe atît de discutabilă. În general, s-au acceptat și pentru

<sup>128</sup> J. Fitz, *op. cit.*, p. 154.

<sup>129</sup> „Dînd impresia unei peruci” (L. David și L. Mărghitan, *op. cit.*). „Formînd un franj tăiat” (Fr. Braemer, *op. cit.*, p. 25).

<sup>130</sup> L. David și L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 128.

<sup>131</sup> O. Floca, *Monumentii romani...*, p. 342—343, fig. 3—4.

<sup>132</sup> O. Floca, *Monumente epigrafice și sculpturale de la Micia*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 115—116, fig. 4 și medalionul pe care copiii sînt reprezentați ținînd în mînă un *stilus*.

<sup>133</sup> L. David și L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 132, arată în legătură cu boneta de pe unele monumente de la Micia că nu pot da indicații cu privire la etnicul persoanelor ce le poartă, avînd în vedere atît forma ci deosebită de boneta norico-panonică, cît și de faptul că nu este asociată cu alte elemente specifice de port.

<sup>134</sup> Z. Kádár, *Monuments palmyréniens au Musée des Beaux-Arts de Budapest*, în „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, III, 1, 2, 1955, p. 116—117, fig. 5.

<sup>135</sup> H. Ingholt, *Studier over Palmyrensk Skulptur*, Copenhaga, 1928, p. 38, pl. V, fig. 2—3.

<sup>136</sup> Citat după A. Schober, *Die römischen Grabsteine...*, p. 112.

<sup>137</sup> Z. Kádár, *op. cit.*, p. 118.





1



2



3



4



5



6



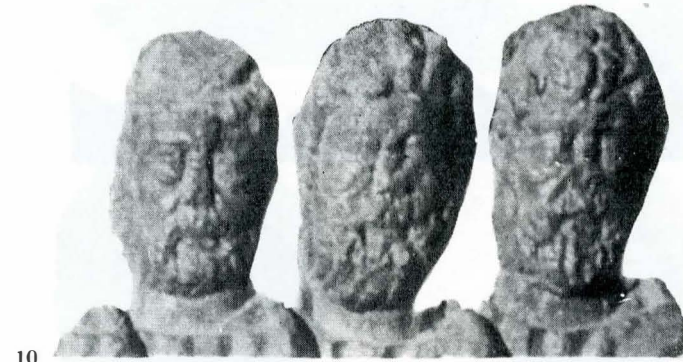
7



8



9



10



11



12



13



14



15



16



17



18



19

Planşa II



Planșa III

edicule calca vestică de pătrundere, din Italia de Nord sau prin filieră norico-pannonică<sup>138</sup>. Dacă pentru unele categorii de monumente, cum sînt coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită sau medalioanele lucrate aparte, s-a demonstrat legătura lor cu Aquileia<sup>139</sup> sau cu ținuturile norico-pannonice<sup>140</sup>, pentru anumite tipuri s-a admis și o influență orientală directă<sup>141</sup>.

S-a emis pe de altă parte părerea că edicula a ajuns în Pannonia prin intermediul Italiei de Nord, iar de aici a pătruns mai departe în Dacia<sup>142</sup>. La o analiză atentă o serie de întrebări rămîn totuși fără răspuns. Așa, de pildă, ediculele nu sînt răspîndite în Italia de Nord, monumentul Volumniilor de la Ateste fiind un exemplu izolat<sup>143</sup>. Tipul pre-

<sup>138</sup> R. Florescu și L. David Teșosu, *Kunst und Kunstgewerbe im römischen Dakien*, în „Römer in Rumänien”, 1969, p. 69—70.

<sup>139</sup> H. Daicoviciu, *op. cit.*, privind rolul Aquileiei în transmiterea coronamentelor în formă de trunchi de piramidă arcuită.

<sup>140</sup> Pentru medalioanele lucrate aparte, D. Protase, *Un nou tip de medalion funerar în Dacia*, în „SCIV”, XI, 2, 1960, p. 324—331; L. Teșosu Marinescu, *op. cit.*, p. 217—220.

<sup>141</sup> Monumente funerare în formă de pilastru, terminate cu un trunchi de piramidă (C. Daicoviciu, *Monumente inedite ...*, p. 117, iar pentru celelalte provincii F. Drexel, *Die belgisch-germanischen Pfeilergrabmäler*, în „Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung”, XXXV, 1920, p. 44).

<sup>142</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 185, 187.

dominant de monument găsit la Aquileia este altarul de dimensiuni mari sau mici, coronat uneori cu un trunchi de piramidă arcuită. Mausoleele sînt de asemenea rare. Înălțimea lor atinge circa 15—17 m, fiind terminate cu o ediculă deschisă, ce conține statuia defunctului<sup>144</sup>. Pînă la ora actuală, s-a descoperit o singură ediculă de proporții mici, cu nișa închisă din trei părți, așezată pe o bază paralelipipedică<sup>145</sup>.

În Germania și Noricum numărul ediculelor este de numai cîteva exemplare, datate în cea mai mare parte în secolul I. Ele aduc o serie de elemente noi față de monumentul Volumniilor sau edicula de la Aquileia, cum ar fi ornamentarea fețelor exterioare și a canturilor. Cei mai timpurii pereți din Pannonia provin din prima jumătate a secolului al II-lea, frecvența lor crescînd pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul acestui secol. Motivele ornamentale îi apropie, în primul rînd, de ediculele din Noricum și Raetia, deși trebuie explicat de ce monumentele respective au o răspîndire inegală pe teritoriul panonic, fiind concentrate în est, între Esztergom și Bölcske, departe de provinciile amintite. Din totalul de 30 de piese, 15 au fost furnizate de necropolele Inter-

<sup>143</sup> G. Brusin, *Di un tipo...*, p. 36 („Le edicole vere e proprie sono rarissime nella regione che ne conosce solo quella dei Volumni di Ateste”).

<sup>144</sup> *Idem*, p. 37.

<sup>145</sup> G. Brusin, *Gli scavi di Aquileia*, fig. 135.



Plansa IV

cisei, iar 4 de cele de la Aquincum<sup>146</sup>. Admițînd pătrunderea ediculei direct din Italia de Nord se pune întrebarea de ce un tip de monument, reprezentat printr-un număr redus de exemplare, datate în secolul I, ajunge să se bucure de mare popularitate tocmai la Intercisa, la distanță de un secol și mai bine, și cum se face că alte tipuri, întâlnite frecvent în Italia de Nord, nu s-au difuzat pe scară mai largă, concomitent cu edicula<sup>147</sup>.

Edicula funerară copiază un tip de monument syrian, ca și mausoleul cu ediculă deschisă sau coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită, răspîndite în mediul asiatic și african. Apariția lor la Aquileia nu poate face abstracție de caracterul prin excelență oriental al acestui nod comercial, așa cum atestă numeroase inscripții. Or, aportul cel mai mare de coloniști l-a dat Syria. Odată cu sanctuarele și templele ridicate în cinstea unor divinități orientale, se construiesc și monumente funerare ce imită tipurile curente în ținuturile de obârșie, pe o scară ce poate trăda, la un moment dat, existența unei pătri etnice compacte și omo-

gene<sup>148</sup>. De altfel, în localitățile vecine cu Aquileia, în aceeași perioadă, predomină alte categorii de monumente, considerate drept un facies original al centrelor respective.

O iradiere dinspre Italia de Nord în Raetia și Noricum este totuși posibilă, unele analogii fiind grăitoare în acest sens. Nu trebuie însă minimalizat rolul trupelor auxiliare în vehicularea unor motive din repertoriul funerar oriental în decursul secolului I. Attis, de pildă, este menționat pentru prima dată în plastica funerară rhenană pe stelele a doi militari din trupele auxiliare, unul originar din Syria iar celălalt din Dalmația. Tot așa, scenele de banchet funebru sau mortul croizat coincid cu valul de nume religioase ce se propagă printre militarii din corpurile auxiliare<sup>149</sup>, fenomen ce presupune, pe de o parte, difuzarea temelor respective în mod direct, prin intermediul elementelor militare orientale, iar pe de altă parte, formarea sau prezența unui mediu propice asimilării lor. Ediculele nu se abat de la curentul general, ornamentarea pereților cu figura lui Attis fiind un indiciu. Mai mult, edicula de la Krufft nu este situată în necropola unei așezări, ci în apropierea unui castru, legătura ei cu mediul din

<sup>146</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, catalogul de la p. 184.

<sup>147</sup> De exemplu, coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită, identificate în număr de 4 (A. Schober, *Die römischen Grabsteine...*, p. 178.).

<sup>148</sup> P. L. Zovatto, *Le antiche sinagoghe di Aquileia e di Ostia*, în „Memorie Storiche Forogiuliesi”, 44, 1960—1961, p. 53—73.

<sup>149</sup> „Comme l'extension de cette mode coïncide avec la première vague de noms religieux dans le milieu militaire de deux Germanie, il s'agit certainement ici d'un symbole et d'une croyance religieuse, introduits par des soldats originaires d'Orient et répandus par la propagande mystique parmi les initiés” (J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 151).

care au izvorât și motivele amintite fiind evidentă<sup>150</sup>. Pe fețele exterioare ale pereților a fost redată figura lui Attis. Apariția unui monument de proveniență syriană într-un astfel de context nu trebuie pusă neapărat pe seama unei influențe venite din Aquileia, unde un procent însemnat de orientali erau elemente civile, angrenate în activitatea comercială și meșteșugăreasă; monumentul de la Kruft a putut ajunge tot atât de bine și pe cale directă, asemenea motivelor amintite. În privința monumentului de la Bierbach, se constată că imită prototipuri nord-syriene din secolele II—III, forma sa arhitectonică fiind socotită un aport din Orientul Apropiat<sup>151</sup>.

Pentru faptul că edicula este o construcție funerară folosită și eventual difuzată, și prin intermediul militarilor, stau mărturie peretele de la Danielsberg, cu imaginea unor militari, ca și pereții-pereche de la Aquincum, decorați pe fețele exterioare cu o insignă militară și un gladius<sup>152</sup>.

Nu dispunem de o datare exactă a tuturor pereților de edicule din Pannonia. Materialul de la Intercisa, care este și cel mai reprezentativ, se plasează, în linii mari, la sfârșitul secolului al II-lea-începutul secolului al III-lea<sup>153</sup>. Or, tocmai acum devine foarte activ la Intercisa factorul oriental, odată cu aducerea trupelor syriene din *cohors I miliaria Hemese-norum*, urmate de un val de comercianți și meșteșugari de aceeași origine. După L. Barkóczy, în nici o altă așezare din Pannonia elementele orientale n-au alcătuit o comunitate atât de încheagată și închisă ca la Dunapentele<sup>154</sup>. Specializați în prelucrarea pietrei, syrienii vor contribui la transmiterea unor tipuri „naționale” de monumente și a tehnicii lor specifice de execuție și ornamentale<sup>155</sup>. Este greu de conceput, în asemenea împrejurări, că ediculele funerare au parvenit în exclusivitate din Italia de Nord, iar nucleul oriental de la Intercisa nu a jucat nici un rol în propagarea directă a unor motive ornamentale, sau chiar a unor tipuri de monumente, populare la ei acasă. Cert este că populația locală, în cazul Intercisei eraviscii, a preluat, la rîndul ei, edicula, ca și alte elemente de la noii veniți, după cum indică îmbrăcămintea autohtonă a unor personaje sculptate pe pereții nișelor. De regulă, este vorba de femei sau bărbați ce „*depun ofrandă*”. Majoritatea pieselor provin din afara razei Intercisei, de la Zsámbék, Környe, Bölske. După repertoriul întocmit de G. Erdélyi, se mai poate adăuga un perete de la Dunapentele<sup>156</sup>. Pornind de la aceste reprezentări, J. Fitz a ajuns chiar la concluzia că ediculele constituie monumente folosite de „*aristocrația locală tribală*”<sup>157</sup>. Faptele pledează mai mult în favoarea unui împrumut și nicidecum pentru generalizarea unei forme străine de construcție funerară în mediul autohton. Situația consemnată cu privire la Intercisa aruncă o lumină asupra modului în care au putut decurge lucrurile în realitate, confirmînd posibilitatea transmiterii directe a ediculei funerare în Pannonia. Iar manifestarea masivă a factorului oriental la Dunapentele, începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea, nu exclude existența sa în diferite centre înainte de această dată.

În Dacia, asemenea Intercisei, Micia vădește o netă preferință pentru edicula funerară. Nici aici nu putem nesocoti influența exercitată de elementele orientale. În castrul de la Micia a fost înființat, de la începutul constituirii provinciei și pînă la lichidarea stăpînirii romane în Dacia, *cohors II Flavia Commagenorum*. Tot aici au staționat, pe lîngă alte garnizoane, o parte din *numerus Maurorum Tibiscensium*, *ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum*, *numerus Maurorum Miciensium*<sup>158</sup>. Trupele militare au antrenat un număr mare de coloniști veniți din Orient, printre care rolul precumpănit revine syrienilor și maurilor, ce constituie un puternic nucleu etnic. Aceștia aduc credințele și cultele lor strămoșești, ridicînd monumente și temple în cinstea zeităților lor „naționale”, primul loc fiind ocupat de cele syriene. Cultele orientale sînt bine reprezentate la Micia. Aici întîlnim pe *I.O.M. Heliopolitanus*, originar din Heliopolis — Baalbek, *Iupiter Tavianus* din Tavium, *Iupiter Turmazgades*, *I.O.M. Erapo-*

*litanus*, *I.O.M. Dolichenus Mithras*, *Isis*, *Dea Syria*<sup>159</sup>. La Micia, funcționează și un „*templum deorum patriorum*”, ridicat de mauri. După cum arată inscripțiile, maurii și syrienii sînt uneori amestecați în cadrul aceleiași familii<sup>160</sup>.

Nu poate fi o întîmplare că alături de atîtea semne lăsate de elementele orientale, apar la Micia și tipuri de monumente funerare cum este edicula, răspîndită pe scară largă în Syria. De altfel, o serie de detalii dovedesc că aceste construcții au fost făcute, cel mai adesea, la comanda unor syrieni sau mauri. În acest sens pledează îmbrăcămintea africană sau orientală a unor personaje, coafura bărbaților și femeilor. Pe edicula de la Vețel s-a identificat chiar o pieptănătură tipică palmyreană. Clientela respectivă nu avea nevoie să recurgă la împrumuturi străine<sup>161</sup>, copiind monumentele de pe alte meleaguri decît cele natale, cu atît mai mult cu cît meșteri pietrari, veniți probabil din aceleași ținuturi, nu lipseau de la Micia, ca în toate centrele cu un aflux puternic de elemente orientale.

Din atelierele Micieii au ieșit, pe lîngă unele motive ornamentale, și monumente semnalate rar sau absente în alte localități din Dacia, cum sînt pilaștrii terminați în trunchi de piramidă, cu privire la care s-a admis că au ajuns în provincia noastră ca urmare a unor influențe sudice directe<sup>162</sup>. Îmbrăcămintea și coafura personajelor este de multe ori identică cu cea de pe pereții de edicule.

Grupuri etnice sau elemente syriene și palmyrene izolate au fost semnalate și în alte centre din Dacia Superior, cores-punzînd adesea cu harta de răspîndire a ediculei funerare. Așa, de pildă, la Porolissum a staționat *cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum*, *palmyrenii sagittarii ex Syria* și apoi *numerus Palmyrenorum Porolissensium*; la Tibiscum — *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*; la Optatiana — *numerus Palmyrenorum O(ptatianensium ?)*<sup>163</sup>. De la Apulum, Ulpia Traiana, Potaissa, Ampelum, Germisara, Gherla, Ilișua provin o serie de antroponime semite — syriene, palmyrene și arabe<sup>164</sup>. Prezența unor culte sau zeități syro-palmyrene este atestată la Apulum (*Deus Bonus Puer Phosphorus, Balthis, Dolichenus, Dea Syria, Deus Aeternus Iaribolos*), Ulpia Traiana (*Dolichenus, Deus Aeternus, Iupiter Heliopolitanus, Zeus Hypsistos, Bebellabamon, Benefal, Manavat și Maleg-bel*), Potaissa (*Azizus, Balmarcodes*), Napoca (*Dea Syria*), Domnești, lîngă Ilișua (*Dolichenus*).<sup>165</sup>

Deși edicula este o formă de monument tipic syriană, cel puțin în cazul Micieii calea directă de pătrundere fiind clară, ea a putut fi adoptată, la nevoie, și de reprezentanții altor etnii. În primul rînd, de orientali, într-un sens mai larg, avînd în vedere asemănarea unor construcții arhitectonice funerare din spațiul asianic, ce imită sau transformă uneori prototipuri elenistice mai vechi. Necropolele de la Termessos, în Pisidia, oferă un exemplu sugestiv în privința popularității de care se bucura edicula funerară în mediul grecesc. În capelele sau nișele cu acoperiș în dublă pantă, avînd în față un fronton triunghiular sau semicircular, mai rar boltit, ca la mormîntul lui Aurelius Chryseros, erau adăpostite unul sau mai multe sarcofage. Dimensiunile acestor mici temple funerare variau între 1,50 și 3,50 m. Deși ele apar de la sfârșitul secolului al II-lea î. e. n., ajung să se generalizeze abia în

<sup>159</sup> C. Daicoviciu, *Templul Maurilor de la Micia*, în „Sargetia”, II, 1941, p. 117—126; O. Floca, *O zeităte orientală. Iupiter Erapolitanus la Micia*, în „Materiale arheologice”, I, 1953, p. 775—784; *Micia pagus Daciae*, în „Latomus”, 103, 3, 1969, p. 227; *I culti orientali nella Dacia*, în „Ephemeris Dacoromana”, 6, 1935, p. 204—239; C. Daicoviciu, *Micia I. Recherches sur le castrum*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania”, 3, 1930—1931, p. 37; I. I. Russu, *Elemente syriene în Dacia*, în „Acta Musei Napocensis”, VI, 1969, p. 181—185.

<sup>160</sup> „CIL”, III, 6267.

<sup>161</sup> „...mai ales palmyrenii aveau o pronunțată conștiință etnică și culturală, vorbeau (alături de latină) idiomul lor semit și chiar scriau în acesta și cu alfabetul lor național...” (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 170).

<sup>162</sup> „...nu este vorba numai de forme generale elenistice, care au pătruns în Dacia, foarte frecvent și, cum este natural, mai curînd și mai intens decît în alte regiuni. O inspirație și o înrudire sigură a formelor orientale se simte în arhitectură... În monumentele funerare și religioase, atare influență este încă mai evidentă: sînt sarcofagele cu capac și acrotere, introduse din sud, prin Moesia Inferior, monumente funerare terminate sus în piramidă...” (C. Daicoviciu, *La Transilvanie*, p. 147, în traducerea lui I. I. Russu).

<sup>163</sup> I. I. Russu, *op. cit.*, p. 171—175.

<sup>164</sup> *Idem*, p. 177—180.

<sup>165</sup> *Idem*, p. 177—185.

<sup>150</sup> H. Mylius, *op. cit.*, p. 180.

<sup>151</sup> *Idem*, *op. cit.*, p. 191.

<sup>152</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 189 și 184, nr. 4.

<sup>153</sup> *Intercisa*, I, p. 170—173.

<sup>154</sup> *Intercisa*, II, 1956, p. 533.

<sup>155</sup> *Ibidem*.

<sup>156</sup> G. Erdélyi, *Adatok a...*, p. 184, catalogul pieselor.

<sup>157</sup> J. Fitz, *op. cit.*, p. 142.

<sup>158</sup> D. Tudor, *Orașe, ținuturi și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 122.

epoca imperială<sup>166</sup>. Prin însăși obiceiul depunerii unor sarcofage în interiorul nișei, aspectul ediculelor de la Termessos diferă de cel al monumentelor-turn syriene, zvelte și elansate. De altfel, acestea din urmă cunosc o difuziune largă în secolele I—II, pătrunzând în Africa sau pe teritoriul european, impunând nu numai tipul de monument ca atare, dar și anumite detalii străine ediculelor din Pisidia, cum ar fi coronamentul în formă de sfinx, pinie sau trunchi de piramidă arcuită, ocuparea spațiului interior cu statuia sau statuile defuncțiilor, gustul pentru motivele ornamentale simbolice. Această ultimă trăsătură se manifestă și în Siria abia mai târziu, ceea ce poate constitui o explicație pentru înlocuirea statuiilor defuncțiilor cu reliefurile sculptate pe fețele interioare ale nișelor. Despre modul cum s-a produs trecerea ne putem face o idee pe baza exemplului necropolei de la Cretopolis, în Pisidia, unde în locul sarcofagelor obișnuite, într-o capelă s-au găsit câteva stele cu reliefuri<sup>167</sup>. De aici și până la ornamentarea pereților nu mai este decât un pas.

Spre acest mediu oriental ne îndreaptă edicula de la Zutor, femeia din registrul inferior, ce ține în mână o pasăre, fiind pusă în legătură cu *Dea Syria*<sup>168</sup>. În această localitate este cunoscută existența unui grup de militari palmyreni. Profilul femeii de pe perețele de ediculă de la Gîrbău, cu fruntea încinsă de o *taenea* ne aduce în față un mod de tratare specific artei grecești. De portretele elenistico-orientale se apropie și figura aceluia *camillus* de pe un perete de la Napoca, cu ochi prelungi, migdalați, sprâncene proeminente și părul dat pe frunte, în șuvițe ondulate, acoperind la spate ceafa<sup>169</sup>. Aceași impresie o degajă îmbrăcămintea femeii (*camilla*), constând dintr-o tunică lungă până la pământ și un *cubiculum* încins sub bust (fig. 75).

Bărbatul de pe perețele de ediculă găsit la Cluj (fig. 76), cu mâna ridicată, arătând podul palmei, ca și pasărea ciugulind mărul din mâinile femeii, sau pîinea împletită ținută de bărbat, pot constitui un indiciu pentru originea orientală a personajelor respective. De regiunile sudice se leagă și reprezentările de pe pereții de edicule de la Potaissa, cu scenele de banchet funebru la care participă mai multe persoane așezate pe *kliné* (fig. 44, 45, 47)<sup>170</sup>. Un perete din aceeași localitate reia modelul de *coena funebris* întâlnit la Bizanț și în Anatolia, cu defunctul culcat pe *kliné*, ținând în mîna dreaptă, ridicată în sus, o coroniță, și o femeie așezată pe *kathedra*, în planul de jos, lângă *mensa tripes* (fig. 52). Capul de taur din registrul superior este, de asemenea, o temă comună în simbolistica orientală<sup>171</sup>. În figura personajului de pe un alt perete de ediculă de la Potaissa (fig. 59), avînd pe cap o bonetă tronconică, ce coboară în jos pe ceafă, trebuie să vedem, probabil, tot un motiv de rezonanță orientală.

Ne-am oprit asupra unor amănunte privind coafura, îmbrăcămintea, atitudinea personajelor, caracterul scenelor de banchet funebru ce pledează în favoarea unor influențe sudice sau orientale directe. Avînd în vedere atît prezența, mai mult sau mai puțin izolată, ca și frecvența lor pe pereții ediculelor funerare, s-ar putea să reflecte, măcar parțial, proveniența celor ce au ridicat monumentele respective. Aceasta cu atît mai mult, cu cît îmbrăcămintea, pieptănătura și unele motive de pe pereții de edicule de la Micia s-a văzut că depind de locul de obîrșie al persoanelor în cinstea cărora s-au construit și monumentele.

De altfel, existența unor elemente orientale la Potaissa și Napoca este documentată de inscripții. La Turda staționează o perioadă și soldați din *numerus Maurorum Miciensium*, iar printre efectivele legiunii a V-a *Macedonica* se numărau și orientali, ca centurionul C. Iul(ius) Antigonus și soția sa Fl(a)via Apollinaria, adoratori ai lui Serapis și Isis, Aelius Theupropes, Flavius Hero, Aelius Timotheus. La

<sup>166</sup> R. Heberdey și W. Wilberg, *Grabbauten von Termessos in Pisidien*, în „Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes”, III, 1900, p. 177—210 („Die Aedicula-typus in seiner einfachsten Gestalt finden wir bald mit Gieheldach, bald mit archivoltegeschmückten Tonmengewölbe überdacht”, p. 177). După cum arată autorii, în continuare, prima formă predominantă în necropola de sud. A doua formă este mai rară.

<sup>167</sup> G. Niemann și E. Petersen, *Städte Pamphylens und Pisidiens*, II, Viena, 1892, p. 75, fig. 26.

<sup>168</sup> I. I. Russu, *op. cit.*, p. 183.

<sup>169</sup> Z. Kádár, *op. cit.*, p. 118, fig. 6.

<sup>170</sup> I. Mitrofan și L. David, *op. cit.*

<sup>171</sup> A. Schober, *Die römischen Grabsteine ...*, p. 214; E. Coliu, *Un sarcophage à symboles à Tomis*, în „Istros”, I, 1934, p. 110.

Napoca, coloniștii veniți din Orient se grupează în două nuclee: *Asiani* și *Galatae consistentes municipio*. Pe pietrele funerare sînt consemnate nume ca Aelia Clope, Ianuarius Hilaris, Aelius Syro și Aelia Sura, Marina și Marinianus. Un *colegium Galatarum* funcționa la Germisara<sup>172</sup>.

Tot așa, pereții de la Cristești și Șeica Mică dau unele indicații cu privire la originea sau calea de pătrundere a monumentelor amintite în Dacia. O serie de piese de îmbrăcăminte arată o colonizare dinspre regiunile vestice ale imperiului, și anume din Noricum. La Șeica Mică, o colonizare a unui grup de populație din Noricum este atestată de altfel pe cale epigrafică<sup>173</sup>. Aceasta ar explica și pătrunderea unor motive din repertoriul funerar al provinciilor norico-pannonice, ca scenele „prescurtate” de *coena funebris*, de un stil aparte, călărețul lovind dușmanul răpus, Lupa Capitolina, imaginea unor care și trăsuri, geniile *cucullati* etc., transmise, se pare, în mod direct. Semnificativ este faptul că la Gherla, unde întîlnim parte din motivele amintite, a staționat *ala II Pannoniorum*. Tot la capitolul influențelor norice trebuie să înglobăm și împărțirea pereților în trei registre. Dinspre Raetia și Noricum au venit probabil și anumiți meșteri, după cum reiese din analogia existentă între un perete de ediculă de la Augsburg și doi pereți de la Potaissa și Zam-Sîncrai, cu capetele personajelor depășind marginea superioară a monumentului. Același lucru s-a susținut și în cazul pereților de la Potaissa, cu scenele de banchet funebru (fig. 44, 45, 47)<sup>174</sup>, deși tema în sine reproduce o schemă sudică.

Pe de altă parte, piesele de podoabă și îmbrăcăminte de pe pereții de edicule de la Cristești cuprind un amestec de elemente norice și eravisco-pannonice, conform constatărilor lui J. Fitz referitoare la portul autohton din Pannonia. Se pune întrebarea dacă ediculele de la Cristești nu au fost aduse în Dacia odată cu dizlocarea unor grupuri de populație norică, în a doua jumătate a secolului al II-lea, așezate mai întîi în estul Pannoniei, unde formează mici insule printre eravisci, cu care conviețuiesc o bucată oarecare de timp. Acestea au putut aduce cu sine și edicula, cunoscută în Noricum sau împrumutată de la eravisci. Modul de tratare și utilizarea unor motive rare în plastica funerară din Pannonia, cum ar fi geniile *cucullati*, sînt luate, în orice caz, din repertoriul noric.

Materialul referitor la ediculele din Dacia s-ar părea deci să ateste, pe lângă calea de propagare directă, un rol de frunte revenind factorului syrian și palmyren, și o iradiere dinspre regiunile pannonice, petrecută în etape diferite sau în una singură înspre nordul provinciei noastre. Exemplul Miciiei, de unde provin majoritatea pereților și acoperișurilor din Dacia, la care se adaugă o serie de fragmente din alte centre, ce coincid pe hartă cu punctele de staționare a unor trupe aduse din Orient, sau cu centrele de maximă afluență a coloniștilor orientali, acordă o pondere mai mare elementelor asianice sau afro-asianice, trasînd o linie de legătură între provincia noastră și centre ca Aquileia sau Intercisa, unde grupurile de coloniști veniți din Orient, mai ales din Syria, au jucat un rol similar în transmiterea directă a unor tipuri de monumente funerare sau a unor motive ornamentale în Italia de Nord, Noricum și Pannonia.

Viitoarele descoperiri, atît de pe teritoriul Daciei, cît și al provinciilor vecine, vor aduce precizări suplimentare, în sensul confirmării sau infirmării ipotezelor emise, pe baza datelor aflate la dispoziția noastră în momentul de față.

## VII. RĂSPÎNDIREA EDICULEI FUNERARE ÎN DACIA

Aria de răspîndire a ediculei funerare se limitează, pînă în prezent, la teritoriul Daciei Superior (fig. 129), împrejurare ce se datorează poate și păstrării cu totul sporadice a monumentelor funerare din Dacia Inferior. Lucrarea lui Gr. Florescu oglindește cu prisosință acest lucru<sup>175</sup>. Desigur, că numărul acestor monumente trebuie să fi fost în realitate mult mai mare, dispariția lor fiind condiționată probabil, de anumiți factori obiectivi.

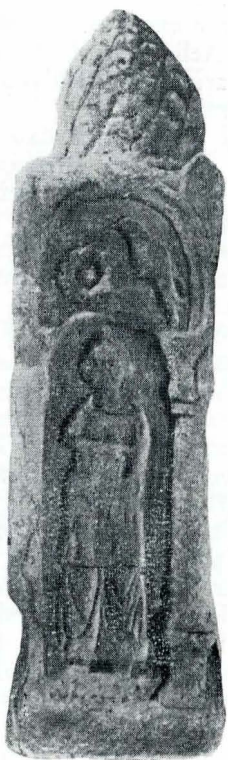
Fiind vorba de monumente destinate unor oameni cu dare de mîină, ne-am aștepta ca ediculele să fie concentrate

<sup>172</sup> D. Tudor, *op. cit.*, p. 227—231, 132.

<sup>173</sup> *Idem*, p. 174.

<sup>174</sup> I. Mitrofan și L. David, *op. cit.*

<sup>175</sup> Gr. Florescu, *I monumenti funerari della Dacia Inferior*.



119 a



119 b



119 c



120



123



124



125

de preferință în necropolele unor orașe mai importante, situate pe drumurile principale, unde pulsa și o activitate comercială și meșteșugărească intensă. În Dacia Superior, aceasta ar fi situația unor centre ca Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum. Ediculele apar însă și în așezări mai modeste, de felul pagus-ului de la Micia, Cristești sau Germisara.

Amplasarea lor pe hartă corespunde, pe de altă parte, cu localitățile de reședință a unor castru militare, ca Tibiscum, Germisara, Optatiama, Gherla, Gîrbău, Gilău, Bologa, Ilișua, Tihău, Sărățeni. Apariția ediculelor este legată, în bună parte, de trupele ce staționau aici. Un alt grup de edicule au fost descoperite în preajma unor villa rustica, din zona Germisarei, Miciei, Potaissei.

De aici se pot trage câteva concluzii cu privire la păturile sociale care foloseau în Dacia edicula funerară. O parte din monumentele găsite au aparținut militarilor sau veteranilor din trupele cantonate la Micia, Porolissum, Gherla etc. Nu este exclus ca unii civili, jucînd un rol în activitatea comercială a unor centre ca Micia, să fi recurs, de asemenea, la construirea de monumente costisitoare, de felul ediculelor funerare. În orașe ca Apulum, Potaissa, Napoca, edicula era un tip de monument la îndemîna păturilor sociale avute, alcătuite din veterani, comercianți, magistrați. Figurația peretelui posterior, păstrat în Muzeul din Cluj, cu bărbații înveșmîntați în togă, s-ar putea să illustreze această ultimă categorie.

Proprietarii funciari, posesori ai unor villa rustica, foloseau uneori și ei ediculele ca semn distinctiv al mormintelor lor familiale. Aceasta s-ar putea pune atât pe seama originii respectivilor proprietari, cît și pe apropierea de anumite centre unde ediculele erau produse pe scară largă, ca Micia sau Potaissa. Stilul lor de execuție arată că au ieșit probabil din atelierele centrelor amintite.

Tot pe baza stilului de execuție s-ar putea stabili existența unor ateliere, deși un studiu de profunzime ar necesita compararea ediculelor cu celelalte categorii de monumente funerare. Piesele de la Micia au fost executate în cel puțin două ateliere, modul diferit de tratare a coafurii bărbaților și femeilor constituind în acest sens un indiciu. S-ar putea ca cele două tipuri de acoperișuri semnalate aici, cu boltă sau drepte, cu fronton triunghiular, să oglindescă specializarea unor meșteri din două ateliere diferite. Ceea ce este valabil și pentru Potaissa, pereții cu scenele de banchet funebru, la care participă mai multe persoane așezate pe *cliné*, constituind opera unuia și aceluiași meșter. Prezența unor ateliere la Apulum, Napoca, Porolissum, specializate și în producerea ediculelor funerare este neîndoielnică. Peretele de la Seica Mică, avînd o serie de similitudini cu pereții de la Cristești, pare a fi ieșit din același atelier cu ediculele provenite din această ultimă așezare.



121



122



126



127



128

Un stil aparte se observă pe peretele de la Tibiscum, caracterizat prin fețele prelungi ale personajelor și realizarea unui tip somatic ce ne îndreaptă spre melegurile orientale. Ateliere mai mici trebuie să fi funcționat și în proajma unor castru și așezări din nordul Daciei, de unde au ieșit părți componente de edicule.

#### VIII. MONUMENTE FUNERARE ÎNRUDITE CU EDICULA

În studiul de față ne-am ocupat, în exclusivitate, de monumentele care se încadrează în tipul clasic de *aedicula*, cu nișă deschisă în față, avînd forma unei capele. O serie de monumente din Dacia, deși nu intră în categoria ediculelor propriu-zise, prezintă trăsături comune sau analogii cu monumentele analizate, constituind modele simplificate sau variante înrudite cu edicula. Monumentul lui L. Błatius Servitius de la Este-Ateste, în Italia de Nord, copiază, de exemplu, edicula Volumniilor, avînd aspectul unui pilastru așezat pe un soclu înalt, cu acoperiș în dublă pantă și fronton triunghiular, flancat de doi lei. Pe latura principală sînt redat busturile defuncțiilor<sup>176</sup>. O variantă simplificată de ediculă sînt considerate și monumentele funerare de la St. Ambroix-sur-Arnon, din Gallia, lucrate dintr-un singur bloc masiv, cu pilaștri la colțuri și acoperiș în dublă pantă, cu

<sup>176</sup> G. Brusin, *Di un tipo...*, p. 39, pl. 25, fig. 2.

fronton triunghiular sau semicircular. Din nișa oarbă de pe fața principală se ivesc figurile defuncțiilor, sculptate în alto-relief, imitînd statuile plasate la ediculele obișnuite în interior<sup>177</sup>.

Pseudoediculele din Dacia sînt forme mixte, ce cumulează elemente întîlnite și la alte monumente funerare, ce privesc însă numai dimensiunile și proporțiile, modul de tratare a suprafeței fiind identic cu al ediculelor. După aspectul lor se împart în trei grupuri:

1. Altare în formă de *aedicula*: înălțimea lor atinge, fără coronament și fără soclu, circa 1,20 m, apropiindu-se ca tip de altarele de la St. Ambroix-sur-Arnon, lucrate dintr-un singur bloc masiv de piatră. În Dacia s-au descoperit două asemenea monumente, la Ampelum și la Ilișua. Publicînd altarul de la Ampelum, A. Buday remarcă asemănarea sa cu o ediculă funerară<sup>178</sup>, ceea ce s-a acceptat, mai tîrziu și în cazul monumentului de la Ilișua<sup>179</sup>. Atît fețele principale, cît și cele laterale sînt încadrate de pilaștri sau coloane. În nișa oarbă de pe latura principală, terminată la monumentul de la Ampelum cu o arcadă simplă, iar la Ilișua cu o arcadă frîntă la bază, sînt redat figurile defuncțiilor: sub formă de

<sup>177</sup> G. Erdélyi, *op. cit.*, p. 191.

<sup>178</sup> A. Buday, *op. cit.*, p. 112—116.

<sup>179</sup> D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „Studii și Comunicări” (Apulum), IV, 1961, p. 127—134, fig. 1 a, b, c.





A complete aedicula and about 90 component pieces (pedestals, lateral and hind walls, roofs), resulted from their most part from the fortuitous discoveries, are recorded on the territory of Dacia till now. All material is included in the catalogue at the beginning of the work, structured on the localities, in accordance with the frequency of the expanse of the aedicula on the map. From this point of view, *Micia* is on the first place, followed by *Potaissa*, *Cristești*, *Napoca*.

Based on the hoard material, the authors try to infer on the architectural and decorative specific features of the aediculae in Dacia, on their origin and expanse on the territory of our province. By its profusion and variety, the material of Dacia contributes, also, to the study of the aedicula, in general, known only by some reconstructions in the North Italy, *Raetia*, *Noricum*, or by insolated walls, found in a great number, in *Pannonia*.

#### Architectural specific features

The common type of the aedicula discovered in Dacia is the niche closed by three parts, with vaulted or horizontal roof with a triangular gable and the image of the lates carved in relief on the internal surfaces of the monument.

The niches with undecorated walls, having the statue or the statues of the lates inside, are very rarely used, as some pieces from *Micia*, able to be interpreted so prove, (fig. 7). The preference for the niches with carved walls is not considered a consequence of a demand of some more simple solution — as the Magyar researcher G. Erdélyi proposes — but the result of the historical moment when these aediculae appear. In fact, the funeral statues, as independent monuments, are frequent in our province, and some walls of the aediculae, carved in high-relief render the image of the lates like a statue. The majority of the aediculae with the statue of the lates date from the I century A. D. The decorated walls from *Raetia*, *Noricum*, *Pannonia*, and those from Dacia too, are from the II century A. D. This part dovetails with the grown popularity of the different oriental cults and with the manifestation of a tendency for the allegory, visible on the funeral monuments showing the conception on the other life, in fashion for the moment. The relief carved on the internal surfaces of the walls permitted the use of a more various and nuanced symbolic language, corresponding to the general tendencies everywhere felt. This preference becomes stronger in the mediums which keep a direct relationship with the radiation source, by ethnical rapports or by the cultural influences, as the case of Dacia is.

The pieces of the aediculae were carved in Dacia, as in the other provinces, separately, from a local stone: limestone, andesite, more rarely gritstone.

By the analysis of all these elements, it is possible to establish the limits between varies the funeral aedicula on the territory of our province.

#### a) Pedestals and socles

They have the aspect of massive rectangular slabs with the dimensions: length 1,05—1,30 m; breadth 0,62—0,83 m; thickness 0,15—0,27 m. The pedestal of the complete aedicula from *Micia* (fig. 1 a), with the inferior part narrowed to the interior, forming a profile, indicates that the monument was laying, in its turn, on a socle with a variable height, like the examples from *Aquileia*, *Kruft*, *Ateste*, *Bierbach* have, and as was supposed for the aediculae from *Pannonia*.

#### b) The walls of the niches

They were formed by three rectangular plates, closing the niche laterally and at the back. The assamblage was in accordance with a scheme observed by all the aedicula-walls in Dacia: the hind wall was fixed between the two lateral walls. So, the breadth of the hind wall dovetails with that of the niche (fig. 1 a). A broad unworked surface, in low-relief or separated by an edge or by an incised line from the decorated portion, was always preserved on the lateral walls, having and a tie orifice on its superior edge. Two similar orifices were carved on the upper edge of the hind wall too, ensuering its fixation with the lateral walls by some iron clips. By this, the aediculae from Dacia differ from those from *Pannonia*, where the lateral walls are fixed, in the majority of cases, in the outside of the lateral walls, the edges being worked as the columis corresponding to them from the front of the lateral walls surrounding the sculpted image in the middle.

16 hind walls were discovered in Dacia. The others are lateral walls. Their height varies between 1,05 m and 1,80 m. In the same necropolis, it is possible to find aediculae of various proportions. In *Micia*, prevail the little aediculae; the height of the niche does not surpass 1,20 m — the complete aedicula discovered by the late XIX-th century is from this category. In the North of the province, by *Potaissa*, *Napoca*, *Gîrbău*, *Gherla*, *Optatiana* the middle proportioned aediculae are spread, with the height of the walls varying between 1,30 m and 1,50 m. The big proportioned aediculae are rarely; in this category may be included a wall from *Micia* and an other from *Cristești*, 1,50 m height.

The breadth varies between 0,58 and 1,05 m for the hind walls, the opening of the niche being 0,60—0,75 m. Generally, the breadth and the height are direct proportionally. The depth of the niche is the result of the difference between the breadth of the lateral walls and the section serving for the blending of the hind wall. The niches of the aediculae from Dacia are not deep; their limits are between 0,33 and 0,63 m. The average is 0,45 m and does not grow with the height or the breadth of the niche, for which we have not correlated data.

The thickness of the walls of the aediculae is smaller than those of the funeral stelae. The edges, being visible, imposed, for the aediculae, the observation of certain proportions, demanded by the scope of the niche. The thickness of the walls could increase with the height of the niche. The average is between 0,13—0,15 m, the cases over 0,14 m being rarely (only 5).

#### c) The roofs

They are divided in two principal types: vaulted and horizontal roofs with triangular gable. The upper part has two slopes and a middle crest more or less sharpened. The inferior part, in front and laterally, inclusively around the arch of the vault, has profiles. The most part of the roofs are of the first category; only 4 pieces from 14 have a horizontal ceiling and a triangular gable in front.

The vaulted roofs have a semicircular gable, sometimes with two triangles in the low extremities.

Two hemispherical acroteris are at the hind corners and two lions on their paws in front. These is the situation of monuments decorated with a single coronamentum in front (fig. 13).

The length and the breadth of the roofs depend by the dimensions of the niches, the profiled section surpassing, in front and laterally, the planes of the walls. The minimal values reach 1,10 m length and 0,69 m breadth, and the maximal do not surpass 1,40 m and respectively 1,07 m. The vault has, usually, 0,42—0,45 m height and that, added to those of the walls, offers, the actual height of the niche.

The horizontal roofs having a profiled base, the height of the gable is 0,28—0,40 m. On the ceiling was carved a rectangular or an oval gap, surrounded by a prominent edge. The two slopes have not the usual acroteris, lions or pedestals, but they have only a coronamentum or a pine cone in front (fig. 10). Other times, in the lions stead, there are acroteris (fig. 15) or all the other elements of the vaulted roofs: acroteris in the hind and lions in front (fig. 5). The dimensions are smaller than those of the vaulted roofs (1,04—1,15 m length and 0,61—0,97 breadth).

The coronamentum, separately worked, consists of a pine cone (fig. 1 a). By analogy with the comparative material from the other provinces, it is possible to inquire if the aediculae from Dacia are, sometimes, decorated with a sphinx, like the *Volumnii monument* or the aedicula from *Bierbach*, or with an arched pyramid frustum as the monument from *Kruft*. The question is justified if we think that the majority of this coronamenta proceed from the localities which correspond, on the map, with the expanse of the aediculae in Dacia. It is only a hypothesis, that will be confirmed or infirmed by the future discoveries.

In conclusion, the funeral aedicula appears in Dacia as a commanding monument, made of the next parts: a socle — its height is impossible to be indicated; the middle part — a niche with a height surpassing 1 m; a vaulted roof crowned by a pine cone, or a horizontal roof with a triangular gable crowned by a pine cone, eventually with a sphinx, an arched pyramidal frustum, and ended by a pine cone or a corynthian capital. Taking as standard the aedicula from *Micia*, having — without the socle — 2,25 m height, the absolute height for the little monuments was about 3 m, and 3,5 m for the big.

The niches from Dacia, not so deep, with an elegant form, slender, are different from those from *Noricum*, with broad and dumpy walls. This detail gives a less heavy aspect to the monuments from Dacia comparatively with those from *Aquileia* and *Kruft*. It is due probably to the fact that the decoration of the internal walls does not require a large space as the niches with the statue of the lates do.

#### Figurative representations and decorative motifs

The wall of the aediculae from Dacia are characterized by a large variety in the figurative representations and decorative motifs.

The hindwalls are carved only the face from the interior of the niche — on it are represented the portraits of the persons to whom the monument was dedicated. The image is included in a deepened space, limited by a narrow edge height relieved. In the lower part of the wall is kept an uncarved position, the image beginning at 0,20—0,30 m from the nivel of the basis of the niche.

There are two modalities to represent the personages:

a) *The complete figure of the lates*. The personages carved in high-relief are looking before them, in high relaxed attitude with a leg pushed forward and the weight of the body holded on the other. There are notable the stereotyp combination: a couple wife-husband (fig. 27, 107), a group of three persons — a woman in the centre and two men surrounding her (fig. 111), the parents at the back and one, two or three children before them: a girl on the walls from *Potaissa* (fig. 48) and *Tibiscum* (fig. 105), two boys on the wall from *Gherla* (fig. 87), brother and sister on a wall from *Micia* (fig. 2) and an another from *Germisara* (fig. 94), the girl on the father's part and the boy on the mother's; two women, a man and three children on a wall from *Aiud* (fig. 97). Sometimes, the couple is embraced (fig. 27) or leaning themselves on the heard or on the shoulder of the child before them (fig. 87, 94). Other times, the personage holds a fold of the attire with a hand and has a symbolic object in the other.

#### b) The lates in a scene of „Coena funebris“

This modality to represent the lates on the hind walls belongs, only to yet, to Dacia. Being an original innovation of the masters from *Potaissa*, who carved the walls in discussion (fig. 44, 45, 47). At the fest take part the late and his own family (wife and children) or more related persons, likewise each other: a man and three women or four men and a woman. The upper of the wall is carved in a nicheform, the busts being realised in high-relief. The inferior half, down from the *kliné* is carved in plat-relief.

The lateral walls are characterised by a large diversity of representations occupying the internal surface, or these are arranged in two or three horizontal ranges of varied dimensions.

The outside edges flanking the niche are worked in a column-form with a simple or a corinthised capital supporting the roof of the aedicula. In the majority of cases the column is smooth; rarely it has a twisted form (fig. 19) or is decorated with a winding *tenaea* or with a winebranch with bunches (fig. 67, 103).

14 walls have the *antae* decorated with winebranches and bunches (fig. 22, 32, 39), ivy or ivy and wineleaves on the some branch (pl. 7 b). A

wall, with an *ama* decorated with a stylised branch with the extremities turned into a spiral, proceeds from *Napoca*. On the edges of two *aediculae* from *Micia* (fig. 1, 26) there is a snake which rises, winding, from the basis to the superior extremity of the wall. In the Western provinces we have not analogies for the snake, but the columns and the vegetable motifs are frequent in *Noricum* and *Pannonia*.

#### *The representations on the internal surface of the lateral walls*

The ornamental motifs are arranged on two ranges of an equal or approximate equal scope, or the surface is divided in two nonequal parts, unless the representation do not develop themselves on the whole surface of the wall, dealing unique theme.

A particular and homogeneous group consists from the walls from *Cristești*, with the surface divided into three equal ranges. In the same group may be included a wall from *Șeica Mică*.

Between the pieces from *Pannonia*, there is only a wall, discovered at *Intercisa*, with the internal surface divided into two ranges. This ornamental system is known in *Raetia* and *Noricum*, too.

The image of the lates, representing as a whole or only as a bust, appears in the majority of cases. The complete *aedicula* from *Micia* demonstrates how the master proceeded carving the personages upright: the personages from the hindwall were resumed on the lateral walls in a different manner: in the first plan is only a child, on the wall a girl, on the other a boy (fig. 3, 4). But it is impossible to establish a precise rule. There are many walls with the image of one of the partners (fig. 13, 14) and walls with those of the couple, embraced, hand in hand, holding the fald of the attire or a symbolic object.

The walls are divided into two ranges when the personages are represented only as bust, occupying one of them; on the other is carved a upright woman (fig. 77, 98) or a symbolic scene: a man or a woman offering to the gods (fig. 29, 34, 52), the heroised late (fig. 95), *coena funebris* (fig. 30) the biga driving by two horses (fig. 90). The division into two ranges is used, sometimes, and for the upright represented lates; they are situated on the upper range. Down, there is a scene of *coena funebris* or a symbolic image (the horse on the wall from the Blaj museum).

On the second plan of frequency there is the horseman. He is represented in three situations: the symbolic image of the heroised late; hunting; striking the worsted opponent. On a wall from *Gherla* appears only the arms valet (*Calo*), holding two horses face to face. The first of the representations is and the most frequent, the scene being, as a rule, on the superior range. The horseman, ready to stick the spear in the opponent, fallen by the horse's legs, is represented on two walls — on the superior part — from *Cristești* and *Șeica Mică*, similar in style and technical realisation.

The hunting horseman is carved on two walls, from *Cristești* (fig. 70) and *Micia* (fig. 21).

The funeral banquet on the lateral walls is represented either on one of the ranges or on the whole surface. At the banquet participates the late only (fig. 80) or more persons on the *kliné* (fig. 30). By the character of its composition, a portion of a wall from *Potaissa* leads us to the South or Oriental counties of the Roman Empire, having analogies with the Anatolian *stelae* or with those from Byzantium.

Sometimes, the scene of the banquet tends to the simplification, in accordance with a schema found on the *stelae* from *Pannonia*; there are a *mensa tripes* and one or two servants (fig. 41) or only the servants alone, with a napkin on the shoulder and a decanter in a hand (fig. 67).

Another category is represented by the mythological scenes. Unlike *Pannonia*, where the first place is occupied by the Dionysos' repertory, in *Dacia* Hercules is pet (fig. 29).

*Attis*, often present on the exterior part of the lateral walls in *Pannonia* and *Noricum*, sometimes is shown in *Dacia* and on the internal part, in his usual position, leaning upon the *pedum* (fig. 51).

A wall from *Micia* is decorated with a threelobes rosettes. Few of the walls from *Dacia* are decorated with everyday scenes from the late's life or with habitual daily scenes having and a more profound significance. From this category are the biga from a wall fragment from *Gherla* (fig. 90) and the covered waggon on a wall from *Brukenthal Museum* — *Sibiu* (fig. 109). Similar images are frequent for the *stelae* from *Pannonia* and *Noricum* or even for the walls of the *aediculae* from *Noricum* and *Raetia*. An unique representation of the Roman funeral repertory from *Dacia* is found on a wall from *Rediu* — near *Turda* (fig. 65), with analogies with the famous relief of the „hairdresser“ from *Neumagen*.

The plough scene from *Șeica Mică* (fig. 104) is not in connection with the „current life scenes“, but with the other life signification from *Asia Minor*, attributed to it at once with the spreading of the neopythagorean conceptions.

*Lupa capitolina* — motif often used in the Roman provincial funeral representations — was found on a wall from an *aedicula* from *Cristești* (fig. 66).

#### *The representations of the outside parts of the lateral walls.*

The walls of the *aediculae* from *Dacia* are rarely decorated on the outside part. The variety of the motifs and the little number of pieces show difficult a trial of a chronological classification. So, the upright image of the lates may be seen and on the outside part of the walls (fig. 82, 83). At other times, in the late's stead appears a *camillus* (fig. 18), a *moira* spinning the fate of the empty chieled before her (fig. 55), *Attis* (fig. 51), a funeral genius (fig. 100), a wine branch with leaves and bunches (fig. 36) a lion attacking an animal (fig. 68).

On the outside of a wall from the *Brukenthal Museum* are represented two gladiators, ready for the fight (fig. 110). The one's dugger imitates a *sica*, designating, eventually, a *Tracian*, since gladiators partnership in *Dacia* was certified by the archaeological researches.

The interpretation of the *genii cucullati* on a wall from the *Cluj Museum* (fig. 114) is more difficult. The others present the analogies between the modality of their representation, on the funeral monuments in *Noricum* and *Dacia*, with the painting on the Etruscan urns. Only

in this art, the *genii cucullati* have the statue of a grown-up person, as on the fragment from *Cluj* they have. All elements plead for a contamination with the Etruscan milieu, where the motif rests longtime in the funeral art. *Aquileia* may be the interloper, so as R. Noll supposes, but the authors choose a direct on an indirect transmission, from the North Italy to *Raetia* and *Noricum*, proceeding from the fact that the contribution of the Etruscan art is stronger in centres as *Iulia Concordia*, *Altinum*, *Optigenium*, *Travisium*, where have their origine and some types of funeral monuments different from those from *Aquileia*. The *genii cucullati* from *Dacia*, which copie an original Etruscan form, are, probably, coming from the West, from *Noricum* or *Pannonia*, together with other elements found on the walls of the *aediculae* from our province.

Regarding the decoration of the roofs, often the gables and only the ceiling were decorated. The semicircular gable of the vaulted roof is usually decorated with vegetable motifs formed by three simple rosettes (fig. 43), stylised acanth leaves (fig. 10), a garland bound with a ribbon with a rosette in the middle and two at the extremities (fig. 1). On the triangular gable of the horizontal roofs there is the image of the Triton (fig. 13, 14) or of the Gorgona (fig. 7 a).

On the ceiling of a vaulted roof from *Micia* is carved the Gorgona's bust, and in one of a horizontal roof from the same locality — the busts of two meduses, disposed as the persons on the playing cards (fig. 7 a). The ceiling of a horizontal roof from *Micia* has two rosettes in the centre (fig. 16 a, 16 b).

The chapter III of the work deals with the attributes of the personages, in accordance with the sex, age or profession, as with the accessories which sometimes accompanying the funeral banquet or other representations. In the chapter IV are pointed out some details of the clothes, jewels, hairdo, important in the explanation of the problem of the origin or of the insight of the funeral *aedicula* in *Dacia*.

#### *The origin and the modality of penetration of the funeral aedicula to Dacia*

For the *aediculae*, as for other types of funeral monuments the Western way, from Italy or from norico-pannonian regions is generally accepted. For a little group of monuments, like the pillars ended by a pyramid frustum, the possibility of a direct Oriental influence was accepted.

G. Erdélyi thinks that the *aediculae* came in *Pannonia* from the North Italy, and from there they spread further to *Dacia*. But in the North Italy the number of the *aediculae* is small, predominating the other types of funeral monuments. They are rarely in *Germania* and *Noricum* too, with the characteristics of the ornamentation of the outside surfaces of the lateral walls and of the edges. Their majority are from the I century A. D. The first *aediculae* appear in *Pannonia* only in the first half of the II-th century, their number increasing to the end of the century. They are concentrated in the *Est Pannonia*, between *Esztergom* and *Bölske*, the majority coming from *Intercisa*. Admitting the way from the North Italy, the question is: why a rare type of monuments, from the I century A. D., is spreading to the *Est Pannonia* after a century, and the other types, frequent on the same territory and in the same period, no?

The funeral *aedicula* copies a type of a Syrian monument as the mausoleums with an open *aedicula* or the *coronamenta* with an arched pyramid frustum shape do. Their presence in *Aquileia* is connected with the character above all Oriental of this commercial centre. The inscriptions certify that the greatest number of its colonists are from Syria.

After a discussion about the situation from *Germania* and, above all, from *Pannonia* — especially *Intercisa* — concerning the Oriental influence on the funeral monuments and on their decorative elements, the authors revert to *Dacia*.

In *Dacia*, like at *Intercisa*, *Micia* presents a clare predilection for the funeral *aedicula*. Not even here it is impossible to neglect the influence of the Oriental factor. Even from the foundation of the province and until the Roman administration left *Dacia*, *cohors II Flavia Commagenorum* remained in *Micia*. With other troops, here was and a section of *numerus Maurorum Tibiscensium*. The troops rallied with them and a great number of colonists from Orient, the majority Syrians and Moorishes. They bring with them their faiths and cults and raised monuments and temples to their local gods. The inscriptions certify that, sometimes, Syrians and Moorishes mixed themselves in the same family.

It is not an accident that, between so much traces of the Oriental elements, at *Micia* appear and the types of funeral monuments imitating the prototyps from the *Asia Minor*. The *aediculae* from *Micia* were built on the demand of Syrians or Moorishes. For that plead the African or the Oriental clothes of some personages and the hairdress of men and women. A typical palmyrean hairdress was identified on the complete *aedicula* found here. All this people does not barrow from other country a type of a funeral monument well known to him; he keeps it, like the language, the clothes and the traditional cults. Probably, the stone masters, coming with the colonists, were in *Micia* too, like in the other centre with a great rush of colonists. This is the explanation of the fact that the workshops from here produced monuments and ornamental motifs rarely or not found in the other localities from *Dacia*, like the pillars ended with a pyramid frustum, for which the direct Oriental influence is accepted.

Ethnic groups or isolated Syrian or Palmyrean elements are recorded and in other localities from *Dacia Superior*, sometimes corresponding with the area of the funeral *aedicula*. The presence of some Syrian and Palmyrean cults and gods is certified in *Apulum*, *Ulpia Traiana*, *Potaissa*, *Napoca*.

Although the *aedicula* is a Syrian type of monument — and for *Micia* the way of penetration is sure — it is possible, that in the case of need, it was adopted and by all the Orientals to because, often, some funeral buildings from the Asianic area copy or transform ancient Hellenistic prototyps.

(Continuare la pg. 80)